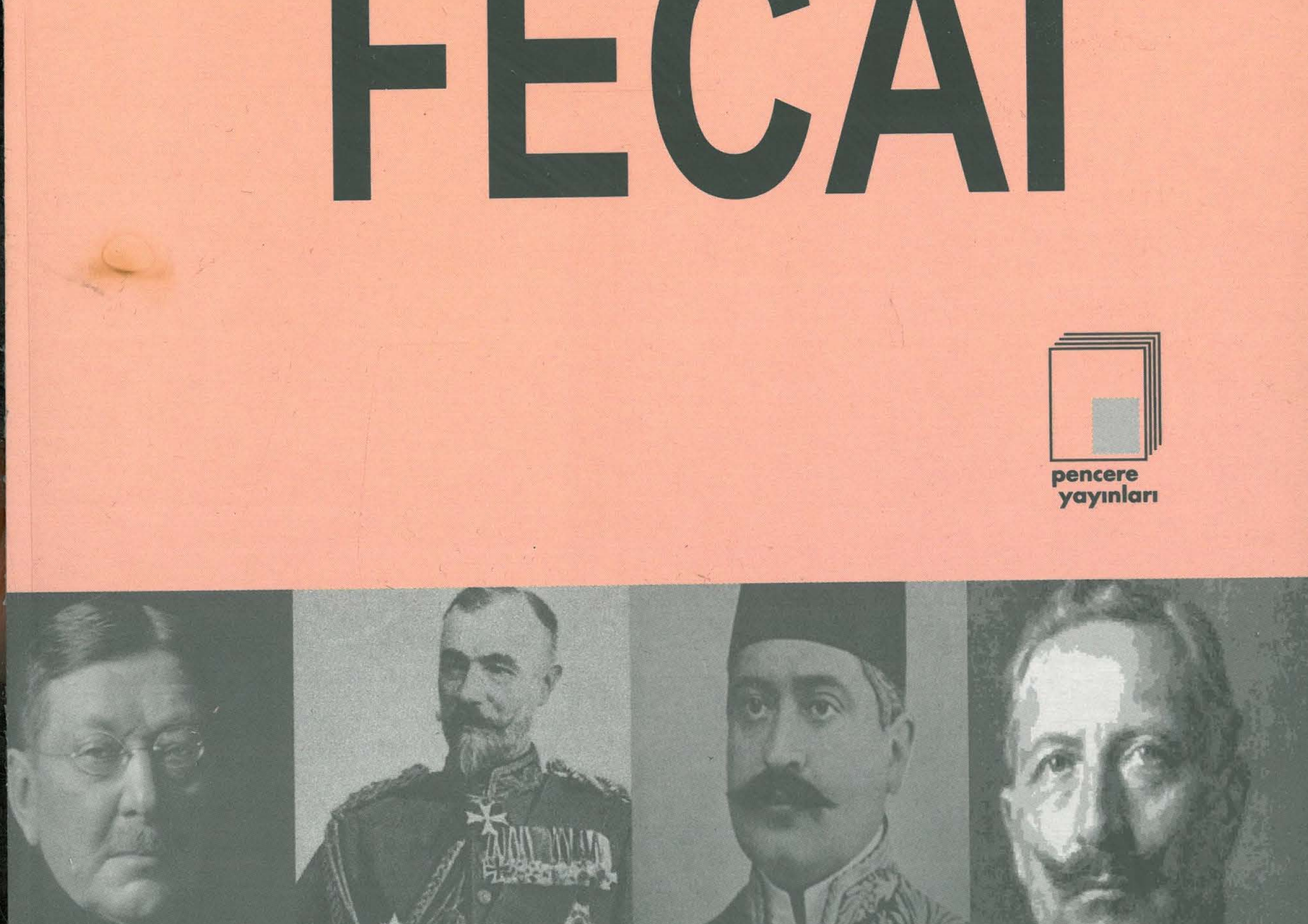
Hüseyin Hasançebi

OSMANLI ERMENİ OLAYI

SAHNE-İ FECAİ

pencere yayınları

Hüseyin Hasançebi
Osmanlı Ermeni Olayı
Sahne-i Fecayi

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: Ağustos 2010
Kapak: Hüseyin Yoldaş

Baskı / Cilt
Barış Matbaa ve Mücellit
Davutpaşa Cad.Güven Sanayi Sitesi C Blok Kat:2 No:291
Topkapı/İstanbul Tel:0212 674 85 28

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 978-605-4049-25-7

PENCERE YAYINLARI: 250
pencereyayinlari@hotmail.com

pencere
yayınları

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41

Hüseyin Hasançebi

OSMANLI ERMENİ OLAYI

SAHNE-İ FECAYİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
I. BÖLÜM
Osmanlı Ermeni Olayı için Kavramsal Bir Çerçeve: 9
II BÖLÜM
Türkiye'de Alman Emperyalizmi: 41
III BÖLÜM
Almanya'nın geleneksel Ermeni düşmanı siyaseti: 55
IV BÖLÜM
Almanya'nın Osmanlı Devletini ele geçirmesi: 62
V. BÖLÜM
Almanya İstanbul'u İşgal ediyor: 102
VI BÖLÜM
Tehcir kararını Almanlar aldı: 115
VII BÖLÜM
Tehcir Uygulaması Ortak Yönetildi: 141
VIII. BÖLÜM
Belge Kaçırma ve Türkiye'yi Suçlama: 153
IX. BÖLÜM
Güney Kafkasya'da Ermeni Sorunu: 164
X. BÖLÜM
Felaket Siyaseti Taşnaksutyun 205
EK: Alman Parlamentosunun
Ermeni Soykırımıyla İlgili Kararı: 219

ÖNSÖZ

Tarih yazmak, boya yerine belge kullanarak resim yapmak gibidir. Aynı boyaları kullanarak farklı resimler yapılabileceği gibi, aynı belgeleri kullanarak aynı tarihi olayı farklı biçimlerde anlatmak mümkündür. Geniş boya skalası içinden, önceden belirlenmiş sınırlı sayıda boyayı kullanılarak "amaçlı resim" yapılabilir. Aynı şekilde, geniş belge skalası içinden, önceden belirlenmiş sınırlı sayıda belgeyi kullanarak "amaçlı tarih" yazılabilir. Bundan dolayı tarihin resmi her zaman "resim"den daha fazla bir şeydir, resmin yapılış amacını da verir. Tarihin tartışmalı oluşu ya da tarih tartışmaları dediğimiz şey bundan başka bir şey değildir.

Boya-belge ya da resim-tarih benzetmesi burada okurun dikkatini daha baştan şu noktaya çekmek için yapıldı: Tarih yazarken kullandığımız boya belgedir. Gerçek tarih ise olay ve olgulardan oluşmuştur. "Belge" ile "olgu" arasında "bilinç", "ideoloji", "çıkar" ve "siyaset" gibi, "üretilmiş" süzgeçler yer alır. Zaten belge dediğimiz de, bidayette "üretilmiş" bir şeydir. Tarihin yapılmış resminin ana yapısını oluşturan "belge"lerden "olgu"lara en az sapmayla gidebilmek için önceden hazırlanmış bir "kurgu"ya gereksinmeniz vardır. Tarih bu anlamıyla da bir sinema filmi gibidir. Kurgu kurana göredir ve herhangi bir tarih kurgusu, örneğin "Nutuk"un Kemalist Cumhuriyet'in kuruluş tarihini

anlattığı kadar anlatabilir ancak. Kurgu, kurulan ekseni güçlü kılmak için, hem belgeler, hem de gerçek olay ve olgular arasında seçim yapmak zorundadır. Kurgunun dışında bırakılmış olgular eğer hâlâ ortalıkta mızrak gibi dolaşıyorsa ona, mızrağın çuvala sığmayacağını bile bile yasak koymak zorunda kalırız.

Ne dediğimiz anlaşıldıysa, konumuza geçebiliriz. Çalışmamızın konusu 1915-1916 ve 1918-1921 yılları arasında, Anadolu ve Güney Kafkasya toprakları üzerinde gerçekleşen "Osmanlı Ermeni Olayı"dır. Ermeni ve Türk tarih kaynakları ve tarihçileri genel olarak bu olayı bize, Türkler ile Ermeniler arasında ama dünya tarihinden kopuk, özel olarak hazırlanmış hijyenik bir tarih platformunda yaşanmış vahşi bir oyun gibi sunmaktadırlar. Aynı olaya bir taraf "tehcir" diğer taraf "soykırım" demektedir. Tarafların, Tehcir ve Soykırım kavramları konusunda gösterdikleri agresif hassasiyet, tarihin en doğru resmini yapmak için değil, muhtemel bir mahkemede davayı kazanmak içindir.

Ben bu küçük kitapçıkta aynı boyalardan (belgelerden) başka bir resim yapmaya çalıştım. Karşıma şu çıktı: Ermeni Soykırımından veya Tehcirinden Osmanlı-Türk devleti ne kadar sorumlu ise, Alman devleti de en az o kadar sorumludur.

Okuyucu hak verecektir.

H.H

I. BÖLÜM

OSMANLI ERMENİ OLAYI İÇİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Bu çalışma ile "Osmanlı Ermeni Olayı"nda Alman devletinin rolünün ne olduğuna ve sorumluluk ölçüsüne dikkat çekmek istedim. Osmanlı Ermeni Olayı, arada başka ve daha küçük, lokal katliamlar bulunsa bile esas itibarıyle birbirini izleyen üç farklı tarihsel dönemde Küçük Asya ve Güneybatı Kafkasya toprakları üzerinde gerçekleştirilmiş olan Ermeni katliamlarıdır. Katliamların üçü de Osmanlı İmparatorluğu Devleti fiilen ve şeklen varken yaşanmıştır. Ermeni katliamlarının birincisi 1894-1896 yıllarında ve Abdülhamit döneminde gerçekleştirilmiş olanıdır. İkincisi ise, 1915-1916 yıllarında, İttihat ve Terakki Partisinin iktidarı döneminde, 1. Dünya Savaşı sürerken Küçükasya toprakları üzerinde gerçekleşmiş bulunan Ermeni Tehciri ve katliamlarıdır. Bugün tartışılmakta olan ve "soykırım" tezine konu olan katliam bu ikincisidir. Üçüncüsü ise, Güneybatı Kafkasya'da Kemalist askeri güçlerin Ermenilere karşı giriştiği askeri operasyonlar kapsamında yaşanmış olan Ermeni katliamlarıdır.

Birinci aşama olan 1894-1896 döneminde 200 bin, ikinci aşama olan 1915-1916 döneminde yaklaşık bir milyon Osmanlı tebası Ermeni halk ölmüş veya öldürülmüştür. Üçüncü aşama olan Güneybatı Kafkasya olaylarında ise

Ermeni halktan tahminen 400 bin kişinin öldüğü ileri sürülür. Bolşevik Sovyet Rusya kaynakları ise Kafkasya'da yaşayan Ermeni-Azeri-Gürcü toplam nüfusun bu olaylarda (1917-1923) yüzde 50 civarında eksildiğini belirterek daha büyük sayıda Ermeninin öldüğü veya öldürüldüğüne işaret etmektedir.

Milliyetçi Ermeni tarih yorumu 1915-1916 olayını ve savaştan sonraki Kafkasya olayını bir bütün olarak görür ve tümünü birden "soykırım" olarak tanımlar. Türk devlet tezinde ise 1915-1916 olayı soykırım değil, zorla göçettirme anlamında "Tehcir" olarak tanımlanır. 1917-1921 döneminde Güney Kafkasya bölgesinde gerçekleşen Ermeni katliamlarına Türkler tarafından ihraç edilerek gerçekleştirilmiş soykırımdır denilmesi pek önemsenmez.

Bu çalışmada, yol açtığı ve tüm dünyanın bildiği somut sonuçları değiştirmeyeceği için, "soykırım" veya "tehcir" gibi tanımların doğruluğu-yanlışlığı üzerinde durulmamıştır. Gerçi, "soykırım" ile "tehcir" kavramlarının farkı, birincisi resmi Türk tarih tezi tarafından "inkâr" maksadıyla kullanıldığı için önemlidir. Ama bu çalışmada ele alındığı biçimiyle bakıldığında, kavramsal tartışmanın değil tarihsel hakikatin olduğu gibi anlaşılması amaçlanmıştır. Bu bakımından ve sadece Osmanlı Ermeni Olayı bağlamında, "soykırım" kavramını da içeren anlamda kullanılmak koşuluyla "tehcir" kavramı yeterli sayılmıştır.

Osmanlı Ermeni olayında Alman devletinin rolü nedir sorusu hem olayı doğru anlama, hem de çözümleme ve çözebilme açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Bazı Ermeni tarihçi ve siyasetçilerin bu sorunun yanıtını önemsediği görülmektedir. Ancak bu konuda ısrarcı ve inatçı bir tutum yoktur. Olayın siyasi tartışmasında Almanya'nın adı hiç geçmemektedir. Böyle olunca da "Ermeni Meselesi" başlığı altında yürüyen siyasal tartışma, asıl çözümleyici olacak olan ana unsurundan (Almanya) koparıldığı için, za-

man zaman açılım yaratacakmış gibi olsa bile, kör bir tartışma olarak sürmektedir. "Tehcir mi yoksa soykırım mı?" sorusu üzerinden ilerlemek mümkün değildir. İşte örneği: Savaştan sonra Ermeni katliamlarına on milyon nüfuslu Türkiye'de çoğunluk, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında ise hemen her üye "Büyük Felaket" ("Sahne-i Fecayi") diyebilmişken yetmiş milyonluk bugünkü Türkiye'de sadece 25-30 bin kişinin "Büyük Felaket" diyebilmesinin açılım sayılması, konuyu "soykırım" olup olmadığı noktasından çıkarmanın önemini gösterir. Düğümün çözülmesi Berlin'den başlayan yeni bir tartışmayı gerekli kılar.

Berlin'den başlayalım. Alman Parlamentosu 2005 yılı Haziran ayında Osmanlı Ermeni Olayı hakkında bir karar aldı. Karar 1915-1916 yıllarında Anadolu'da gerçekleşen Ermeni katliamlarına "soykırım" demiyor ama soykırım diyen siyasal kararlara katıldığını açıklayarak Türk devletini Ermenilerden özür dilemeye çağırıyordu. Alman siyaseti böylece 1915-1916 Anadolu Ermeni katliamlarına "soykırım"dır diyen yirmiden fazla devletin görüşüne katılmış oluyordu. Bu devletlerin hiçbiri olaya "soykırım" demiş olduğu için tarihi gerçekliği çarpıtmış olmaz. Ancak Alman parlamentosunun aldığı kararı, diğerlerinden farklı görmemiz ve bundan yola çıkarak tarihsel gerçekliğe yeniden, ama bu kez daha bir dikkatle bakmamız için özel nedenler bulunmaktadır. Çünkü Ermeni olayı bağlamında Almanya, diğer devletler gibi herhangi bir devlet değildir.

Alman parlamentosunun aldığı kararda deniyor ki, Alman devleti, başından itibaren haberdar olduğu halde Osmanlı Devleti ile olan askeri ittifakı zarar görür endişesiyle, engelleyebilecek durumda bulunduğu halde Ermeni katliamlarını engellemedi. Aksine, görmezlikten gelerek "kolaylaştırıcı" bir pozisyon aldı. Bu yaklaşıma göre Alman devletinin Ermeni olayı ile ilişkisi uzaktan, "dolaylı", suç ve sorumluluk açısından ise bağlayıcı olmayan bir iliş-

kidir. Almanya olsa olsa, gerekli müdahaleyi zamanında yapmadığı için bir "kusur" işlemiştir. Bu durumda Alman devletinin bu olaydan sorumlu tutulması için hiçbir neden bulunmamaktadır. İşlediği herhangi bir "suç" yoktur. "Suç" ve sorumluluk tümüyle Osmanlı Devletine veya aynı anlama gelmek üzere, Türklere ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti devletine aittir. O halde Türkiye Cumhuriyeti devleti olayın soykırım olduğunu kabul etmeli, Ermenilerden özür dilemelidir.

Alman devletinin Ermeni olayı ile ilgisinin Alman siyaseti tarafından bu şekilde konulması, Alman devletinin Ermeni tehciri ve katliamlarından "ortak sorumlu" olduğunu inkâr siyasetinden başka bir şey değildir. Oysa Ermeni tehciri ve katliamlarından Osmanlı Devleti ne kadar sorumlu ise Alman devletinin de aynı ölçüde sorumlu olduğunun gözden kaçırılması Alman devletinin inkar siyasetine destek olmaktır.

Kurguyu Gözden Geçirmek Gerekir

Olaya iki temel açıdan bakılmıştır. Bunlardan yaygın kabul görmüş olanı milliyetçi Ermeni tarih kurgusudur. Milliyetçi olması elbette temelsiz bir kurgu olduğu anlamına gelmez. Kurguda bilgisizlik, belgesizlik veya güdülen siyasi amaç nedeniyle abartma ve çarpıtma gibi büyük boşluklar bulunsa bile bunlar dönemin hemen bütün büyük olayları için böyledir. Ayrıca kurgu olması kurgunun kendisinin "yanlış" ya da "yalan" olduğunu ima etmez. Ermeni tarih kurgusu, Osmanlı Devletinin veya aynı anlama gelmek üzere "Türkler"in Anadolu'da yaşayan Ermenilere planlı bir "soykırım" uyguladığı teziyle başlayıp bitmektedir. "Soykırım" bilindiği gibi 1948 yılında ve sadece tek bir olay ile (Nazi Partisi'nin Yahudi soykırımı) mantıksal bağını kurabildiğimiz, Birleşmiş Milletler genel kurulu tarafın-

dan benimsenmiş bir tanımdır. Tanımın amacı dönüp yaşanan tarihe yeni bir açıdan bakmak değil, olabilecek benzeri soykırım olayları için peşinen caydırıcı olmaktır. Tanım özel bir olay için olduğundan, "benzeri" başka olaylara da uygulanmak istenmesi doğal bir tartışmaya yol açmaktadır. Ancak soykırım tanımının benzeri olaylara ve geçmişe de dönük olarak benimsenmesi ve kullanılmasına, bir varsayım olarak olumlu anlam yüklenebilir. Bu varsayım, soykırım suçunun ağırlığı altına giren toplumların aynı zamanda özgün bir demokratikleşme evrimi geçirecekleriyle ilgilidir. Bugün bu kabul daha çok Avrupa kültürü ile sınırlıdır ve AB metinlerinde "anımsama kültürü" adıyla geçmektedir. Unutmak yerine hatırlamayı uygun gören bu kültürün "yara kaşımak" amaçlı benimsenmediği açıktır. Bu varsayım, Türkiye'de de "soykırım suçunu kabul etmeyi" önerenlerin çoğunun başlıca kalkış noktasıdır. Buna itiraz edilemez ama, herhangi bir olayın "yanlış" veya "eksik" hatırlanması da mümkündür ve dostluk beklerken düşmanlık, barış beklerken savaş getirebilir. Ermeni tarihçi ve siyasetçilerin dahi politik nedenlerle eksik hatırladıkları bir olayı AB'nin doğru hatırlaması mümkün gözükmemektedir. Tarih, AB'nin hatırladığından fazla bir şeydir. Nerede, ne kadar ve niçin "fazla" olduğunu test etmek için örneğin bugün milliyetçi Ermeni siyaseti İngiltere veya Fransa devletine başvurabilir. Geçmişte Ermeni milletine vermiş oldukları zararı gene Ermeni milletine geri ödemelerini isteyebilir. "Hür dünya!"nın buna bir itirazı olamaz. İstesinler, alacakları cevap Ermeni olayının, AB'nin hatırlanmasını önerdiğinden çok daha fazla bir şey olduğunu gösterecektir.

Ermeni Olayı'nın savaş nedeniyle uygulanmış bir zorunlu göç ettirme (Tehcir) olduğu şeklindeki Milliyetçi Türk devlet tezini inandırıcı ve ikna edici olmaktan çıkaran zayıf yönü, bu tehcir sırasında yüzbinlerce Ermeni'nin ölmüş veya öldürülmüş olduğunun bütün dünya tarafından

biliniyor, Tehcir kararının da zaten böyle bir amaca ulaşmak için alındığının görünüyor olmasıdır. Tarihi gerçeğin böyle olduğu herkesçe bilindiğine göre Türk devleti tarafından "inkâr" veya "kabul" edilmesinin özel bir önemi kalmamıştır. Zaten Türk devletinin Ermeni olayı ile ilgili tutumuna da "inkâr" değil, "tahrifat" demek uygun olur. Olayı başından sonuna yönetenlerden olan Talat Paşa'nın yayınlanmış özel notları bile Anadolu'daki Ermeni nüfusun en az yüzde altmışının tehcire tabi tutulduğunu ve bunların da sayısının yaklaşık bir milyon olduğunu kaydettiğine göre ortada inkâr edilecek bir şey de kalmamaktadır. Bu nedenle zaten Türk devlet tezi 1915-1916 Ermeni katliamlarını karşılıklı silahlı çatışma olarak açıklamak ister. Örgütlü resmi devlet güçlerinin imha ettiği Ermeni nüfus dışında, "katliam" sayılamayacak nitelikteki ölümleri ise başıbozuk çetelerin yağma amaçlı saldırılarına ve salgın hastalıklara bağlar. Sözün gelişi, "olayda bir milyon Osmanlı Ermenisi ölmüş ise, en az o kadar da Türk ve müslüman ölmüştür" der. Dolayısıyla Türk devlet tezi, Ermeni tehcir ve katliamlarını değil, bunun "soykırım" olduğu şeklindeki tezi reddetmektedir. Ölen veya öldürülen Ermenilerin sadece eli silah tutan Ermeniler olmadığı, aynı zamanda çocukların, yaşlıların, hastaların, kadınların da ölmüş-öldürülmüş olduğu gerçeğini, açlık, kıtlık, salgın hastalık gibi, Anadolu'nun o günkü hakikatleri ile göğüslemeye çalışır. Aslında bunlar birer olgudur ve savaş halindeki dünyanın o günkü gerçekliğidir. 1918'den itibaren sadece İspanyol Nezlesi'nin 20-40 milyon insan öldürdüğünü bilmek Türk devlet tezinin de kendine sığınacak bir hakikat bulduğunu gösterir.

Soykırım Bir Ermeni-Avrupa Tezidir

Soykırım tezinin temel zaafı, tarih çalışması şeklinde de olsa tarih adına değil, siyaset adına üretilmiş bir tez olması-

dır. Bu nedenle Ermeni tarih tezinin "eksik" veya "yanlış" yönlerinin gene siyaset adına düzeltilmesine çalışmak gerekir. Bunun için olayın "soykırım" olup olmadığını tartışmaktan daha önemli olanı, siyasal sorumluluğunun tartışılmasıdır. Soykırım tezinin "eksik", eksik olduğu için siyasi çözümünü de imkânsız kılan asıl özelliği, "sadece Türkler tarafından işlenmiş bir suç" olduğu görüşünü yaygınlaştırması, Alman devletinin gerçek rolünü gizlemesidir. Osmanlı Ermeni Olayı'nın "soykırım" olup olmadığını tartışmak, olayın içinde gerçekleştiği tarihsel evreni ihmal ettiği için, açıklayıcı bir tartışma değildir, belki en çok, bir telafi davası için değeri olacak olan, teknik bir adlandırma sorunudur.

Osmanlı Ermeni Olayı'nda Türklerin sorumluluğuna Almanların da eşit derecede ortak olduklarının söylenmesine milliyetçi Ermeni tarih görüşünün yanıtı, genellikle "söylemek kolaydır da, ispat etmesi güçtür" biçimindedir. Bunu biz, bir çok Ermeni tarihçi ve araştırmacının, Ermeni tehciri ve katliamlarında Almanya'nın rolünün, bilinenden ve resmen savunulmuş olandan çok daha fazla olduğu ya da olabileceği kuşkusunu dile getirmesinden biliyoruz. Ancak burada durmamak, ilerlemek, kuşkuyu derinleştirmek ve ikna edici bir açıklamaya kavuşturmak gerekirken Ermeni tarihçi, araştırmacı ve siyasetçiler, olayı "başka bir mecra"ya aktaracağı gerekçesiyle genel olarak bundan kaçınmışlardır. Türkiye'nin inkârına çarpan tezlerinin bir de Almanya'nın inkârına çarparak büsbütün etkisiz kalacağını düşünmüşlerdir. Oysa duru bir siyasal düşünüş içinde Alman devletinin Osmanlı Ermeni Olayı'nda Osmanlı Devletinin eşit ortağı olmadığını kanıtlamak, olduğunu kanıtlamaktan daha güçtür. Almanya'nın sorumluluğunu kanıtlamak için tarihin bu dönemine ve Ermeni olayına ilişkin bildiğimizi bozmaya, tersine bükmeye veya çarpıtmaya da hiç gerek yoktur. Alman devletinin ortak sorumlu oldu-

ğu kanıtlanınca, belki Osmanlı Devleti'nin veya aynı anlama gelmek üzere Türklerin olaydaki rolünü de yeniden tanımlamak gerekir. Türk devletinin sorumluluğu konusunda yapılacak herhangi bir yeni tanım, elbette onun sorumluluğunu ortadan kaldıran bir tanım olamaz. Olsa olsa Türklerin iradesini Almanlara devrettiğinden, Alman devletinin rolüyle kendi tarihi perspektifini bütünleştirdiğinden söz edebiliriz. Dolayısıyla milliyetçi Ermeni tarih kurgusu eksiktir ve kurgunun eksiği Almanya'dır.

Odaklanma Körleştirici Olabilir

Tarihi herhangi bir gerçekliğin doğru ve tam olarak kavranmasının engellerinden biri de odaklanmadır. Ermeni tarih analizinin olayla ilgili temel zaafı, olayın "tehcir" değil "soykırım" olduğunu kanıtlamaya odaklanmış olmasından kaynaklanır. Tıpkı insanın, bir nesneyi daha net görebilmek için bir gözünü kapatıp diğer gözünü alabildiğine açarak bakmasındaki gibi. "Mutlak doğru"su soykırım olan bir görüş analitik olmadığı için ancak gerçeğin bir yüzüne, o da ancak öteki yüzünü reddetmek koşuluyla ulaşabilmektedir. Soykırım tezinin yanlışı, olaya "soykırım" demesinde değil, "Türklerin uyguladığı soykırım" demesindedir. "Büyük Felaket" gerçekleşirken Türklerin önünde, arkasında, yanında, altında ve üstünde Almanya vardır. Almanya yoksa, böyle bir olay da yoktur. O halde soykırım tezi, göremediği için değil, görmek istemediği için Almanya'yı olay kurgusunun dışına çıkarmaktadır. Almanya olayın dışına çıkarılınca, olayın içinde gerçekleştiği geniş tarihsel mekan yokolmaktadır. Geriye sadece "olay mahalli" (Türkiye) kalmaktadır. Olay mahalli ile sınırlı bir tarih çalışması "belge" toplamaktan ibaret "polisiye" bir çalışmaya dönüşmektedir. Bu nedenle Ermeni tarih açıklaması bütün kanıtlarını olay mahallinden toplamıştır. Olay mahallinde, sadece Türklerin

ayak izleri vardır. Erzurum'dan Zeytun'a, Harput'tan Klikya'ya gezinip duran bir araştırma bize paşaları, valileri, kaymakamları, jandarması, özel örgütü ile büyük bir kıyım mekanizması gibi görünen Osmanlı Devletini vermektedir. Ortada kocaman bir "ölü" de bulunduğuna göre Türk figürlerin tarihin bu sahnesine zeybek oynamak için toplanmadıkları çok açıktır.

Olay mahallini gösteren hemen bütün deliller Türkleri ele vermektedir. Türklerin bu tesbite itirazları da yoktur, çünkü olay Türklerin evinin içinde gerçekleşmiştir. Elbette herhangi sıradan bir gözlemci için bile olay mahallinde tek suçlu Türklerdir. Ama "tarih" bu olmadığı gibi Osmanlı Ermeni Olayı da bu değildir. Olay mahallinden dışarıya doğru giden, dikkatle bakılmadıkça farkedilmeyecek ölçüde silinmiş ayak izleri bulunmaktadır. Bu ayak izlerini silen el izleri ise çok nettir. Bu izleri inatla izleyen birinin yolu ister istemez Berlin'e çıkar. Berlin'de Alman devleti vardır. Tehcir yıllarında bu devlet, yükselen ve dünyayı eline geçirmeye soyunan genç emperyalist bir devlettir. Tarihi anlamını tüketmiş ve yerini kendinden sonra gelen geçiş kuvvetlerine terketmiş olan İstanbul'daki devlete hiç benzememektedir. Tarihin bu dönemine ilişkin her söz, bu temel duruma atfen söylenmek zorunda olduğu halde milliyetçi Ermeni tarih görüşü, gitse çok şey bulacağı Berlin'e gitmemektedir. Bu arada, örneğin Vahakn N. Dadrian gibi bazı titiz ve görece hayli gerçekçi Ermeni tarihçilerin, olayın Almanyasız kavranması ve açıklanmasındaki güçlüğü gördükleri için Berlin'e kadar gittiklerini gözlüyoruz. Ama onlar Berlin'e genellikle, sanık değil tanık aramak için gitmektedirler. Bu niyetle gidince, bula bula suskun bir Alman devleti bulmaktadırlar. Olayla ilgili tüm belgeleri ya yoketmiş, ya da Türkiye'den alıp kendi kapalı ve karanlık arşivine götürmüş bir devlettir Alman devleti. Dileyen tarihçiye Ermeni katliamlarından Türkiye'nin tek sorumlu

olduğunu göstermeye yarayacak belgelerden dilediği kadarını arşivinden çıkarıp vermektedir. Çünkü Almanya zaten olaydan hemen sonra başlattığı inkar siyasetini, suçu Türklerin üzerine atmak şeklinde inşa etmiştir.

Ermeni tarih kurgusunda Alman devletinin Ermeni katliamlarındaki rolü Alman devletinin kendi için tanımladığı şekliyle ve kadarıyla yer alır. Buna göre Almanya "Türklerin uyguladığı Ermeni soykırımı"nı gördüğü halde görmezlikten gelmiştir. Savaş sırasında müttefiki olan Osmanlı Devleti ile ittifak ilişkileri tehlikeye girmesin diye susmaya mecbur olmuştur. Alman devletinin, elindeki belgelerle destekleyerek oluşturdugu siyasi söylemine bakacak ve kanacak olursak, kuşku yok, din kardeşleri olan Ermeniler Küçükasya topraklarında müslümanlar tarafından vahşice, "asyatik biçimde" boğazlanırken Alman devleti ve milletinin içi kan ağlıyordu. Ama savaş bu, dünya hali bu, bir milyondan fazla Ermeni'nin yurdundan yüzbinlerce ölü pahasına çıkarılmasını sineye çekmiş, susmuştur! Soykırım mağduru Ermeni de bu politik yalana, inanmasa yapacak başka şeyi olmamanın çaresizliği içinde, inanmıştır. Oysa salt bu durumda "görmezlikten gelmek"te bile gerçeği görmeye çağıran bir ipucu vardır. Çünkü, "görmezlikten gelmek" bilen, gören hesaplı bir tutumdur. Bu tutum, özellikle tarihin kaydettiği en büyük toplu katliamlardan biri sözkonusu olduğunda, planlı ve sistemli bir tutumdur. Nitekim Ermeni tehciri ve katliamları ile ilgili uygulamada birinci sorumlu mevkiinde olan general Bronsart'ın, Ermenilerin kaderine ilgisiz kalmasının "masumane bir ilgisizlik olmadığına" Osmanlı ordusunda kumandan mevkiinde olan başka bir Alman generali de dikkat çekmiştir. Suç ortağı sanıklardan birinin suç ortağını suçlayan tanık olduğu her durumda tuhaflıklar göze çarpar. Alman devletinin olaydaki yerine ve rolüne bu bağlantı temelinde bakıldığında, sıradan bir tarihçi için bile kışkırtıcı olabilen cevapsız sorular

altalta dizilir. Ermeni tarih görüşü Alman devletine bu soruları sormaktan çekindiği için şu büyük emperyalist yalanın gölgesine girmektedir: Ermeniler de, Almanlar da Hıristiyan Avrupa uygarlığının parçasıdırlar. Almanlık yüksek bir kültürü temsil etmektedir. Bu kültür hümanizma yönünden en ileri tarihsel düzeyi oluşturur. Dolayısıyla Avrupa uygarlığı soykırım gibi, insanlık kavramının dışında, nevrotik bir hadise ile ilişki kuramaz. O halde Almanya'nın Ermeni soykırımı ile ilişkisi yoktur. Uzaktan şöyle veya böyle bir ilişkisi olmuşsa eğer, bu dışsal bir ilişki olarak açıklanmalıdır.

Alman kültürü hakkında genel algılaması bu şekilde olan kuşkulu bir Ermeni tarihçi Alman devleti için, sitemden daha fazlasını dile getiremez, çünkü "Avrupalı" ve Hıristiyanlığın muazzam duygu ve acıma evreni içinde bir devlet için bundan daha ileri bir suçlama, kesinlikle "iftira" olur!

Ermeni tarih kurgusunu Almanya'ya karşı körleştiren faktörlerden biri de, Alman devletinin Ermeni olayında kendi eliyle "en güvenilir kaynak" haline getirdiği Dr. Lepsius'u izlemesi, gerçeği ilk bilen ve söyleyen tek peygamber mertebesinde benimsenmiş olmasıdır. Dr. Lepsius bize Ermeni tehcirinin soykırımdan ayırdedilmesi güç sonuçlarını vermiştir fakat bunu Alman devletinin himayesinde ve inkârcı Alman devlet siyasetinin bir uzantısı olarak yapmıştır. Dr. Lepsius'u başüstünde tutan Ermeni tarih görüşü ile Alman devletinin olayla ilgili temel politikası bu nedenle de bire bir örtüşmektedir. Hal böyle olunca milliyetçi Ermeni tarih görüşü ister istemez, olayın iki ana aktöründen biri olan Almanya'yı sistematik bir çabayla görmezlikten geldiği için bir tür "tarih tahrifatı"na dönüşmektedir. Almanya bunu, savaştan sonra Türkleri olayın tek sorumlusu olarak suçladığı ve suç kanıtlarını ortaya döktüğü için haketmiştir. Tarih tahrifatı, tarihi bir gerçekliği olduğundan başka türlü göstermekle sınırlı bir tutum değildir. Olayın

bazı yönlerini görmemek, görse bile ideolojik, siyasal ya da pratik nedenlerden ötürü görmezlikten gelmek veya üstüne gitmekten kaçınmak da tarih tahrifatı sayılmalıdır. Peşinen saptanmış bir amaç için tarihçilik elbette teknik anlamda tarihçiliktir yine ama, kurgusaldır. Ermeni tarih tezi kendi kurgusuna hapsolduğu için Almanya'nın olaydaki ortaklığını hatta ortağının akıl hocası olduğunu görse görmezlikten, bilse bilmezlikten gelmeye mecbur ve mahkum kalmaktadır.

Savaş Olayının Savaş Yokmuş Gibi Sunulması

Almanya'yı olayın dışına çıkarmak ve rolünü görünmez kılmak için akla en uygun yöntem, Osmanlı Ermeni olayının savaşla bağlantısının kesilmesi koparılmasıdır. Milliyetçi Ermeni tarih kurgusu, Almanya'yı aklamak için değil fakat sonuçta buna varan biçimde inatla olayı savaş dışı amaçlarla açıklamaya çalışmıştır. Kendini buna mecbur kılmıştır çünkü kurgu, zaten 1915 Ermeni tehcirini savaş ile alakası olmayan bir olaymış gibi görmekle başlar. Bundan ötürü milliyetçi Ermeni tarih çözümlemesi tehcir kararının savaş icabı alındığını söyleyen her görüşe şiddetle karşı çıkar ve soykırım olduğunu kanıtlamak için tehcir kararının savaş dışı gerekçelerle alındığını benimsemeye mecbur olduğu anlayışından hareket ettiği için, diğer görüşü inkârcılıkla suçlar. Türk devletinin de inkar siyasetini, "bizi tehcire savaşın gereklilikleri zorladı" diyerek kurması, soykırım tezini buna itiraza zorlar. Bu titizlik bir bakıma doğru da olabilir. Çünkü soykırım gibi "akıl dışı" bir suçu işleyecek hastalıklı noktaya çoğunlukla ırkçı ideolojik yollardan gidilerek varılabilir. Çünkü savaşta düşmanın sadece silahlı gücü yokedilmek istenir. Tehcir savaş icabı olsaydı, silahsız yaşlılar, çocuklar ve kadınlar öldürülmemiş olurdu. Evet ama bir devlet, savaşa bağlı gerekçelerle de pekala soykırım suçu işlemiş olabilir. Nitekim savaş

gerekçesiyle işlenmiş pek çok "savaş suçu", rahatlıkla "soykırım" denebilecek sonuçlara yolaçmıştır. Ayrıca bahis konusu olan Alman devleti ise, bunun örmeklerini gösterme sıkıntısı da büyük ölçüde ortadan kalkar. Olayın "soykırım" özelliğini göstermek için "savaş"tan koparılması, Almanya'nın Ermeni olayından koparılması sonucunu doğurmaktadır. Bu ayrıca Ermeni milletini kendi tarihinden koparmaktadır.

Oysa Anadolu'daki Ermeni katliamlarının içinde gerçekleştiği Birinci Dünya Savaşı Türklerin veya Osmanlı Devletinin savaşı değil, genel Avrupa savaşıdır. Osmanlı Devleti açısından ise Almanya'nın savaşıdır. Osmanlı Devletinin devlet olmadığı, yerini kendisini ikame edecek örgütlü bir siyasi harekete bıraktığı, savaşacak durumda bulunmadığı, kendi ülkesinin neresinde ne ölçüde egemen olduğunun bilinmediği dünyaca biliniyordu. Rusya, İngiltere ve Fransa ittifakı olan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devletinin savaş dışında kalma politikasını, çıkarları da o yönde olduğu için destekliyordu. Bu nedenle Osmanlı hükümeti savaş dışında kalmak için özel bir politik çizgi geliştirmek, tarafsızlığını göstermek gibi bir gayret içine girmek ihtiyacında değildi. Ayrıca o sırada dışarıdan bakanlara "devlet" olarak görünmediği için siyasetinin şöyle veya böyle olmasının da bir önemi yoktu. Kim, ne vereceğini de kendisi belirleyerek Osmanlı Devletinden ne isterse alıyordu. Türkleri savaşa sokmak için gereken her şeyi göze alan, sadece Alman devletiydi. Çünkü Alman emperyalizmi için baş mesele, Anadolu ve Kafkasya coğrafyası üzerinde egemenlikti. Almanya İngiliz emperyalizminin İran'a ve Hindistan'a yayılan egemenliğine alternatif olacak bir yayılma siyasetini ancak bu tarihi strateji temelinde başarıya ulaştırabilecekti. Alman savaş planı buna göre düzenlenmişti ve aslında Ermeni meselesi haline gelmiş olan "Şark meselesi" de bu savaş planına bağlanmıştı. Almanya için Anadolu, savaştan yirmi yıl önce ortaya çıkan nesnel bir tercih icabı "Müslüman bir Türk ka-

lesi" olarak inşa edilmeliydi. Bu çerçeveden bakıldığında Almanya'nın sorumluluğu bütün çıplaklığıyla görünüyordu. Salt soykırım tezini kanıtlamayı siyasal yönden kolaylaştırıyor diye Ermeni olayına savaştan ve Almanya'dan koparılmış dar bir kurgudan bakmak, sadece "siyaset" olur. Oysa meselenin bugünkü çözümü, gerçeğin herkesçe olduğu gibi kabulünden geçer. Ermeni tarih görüşünün soykırımı dünyaya kabul ettirmesi bir "siyasi başarı"dır ancak Türkiye'nin inkar direncini aşmak Almanya'nın olaydaki her açıdan ortaklığını ortaya çıkarıp kabul ettirmeden olanaksızdır.

Osmanlı Devleti "Devlet" Gibi Devlet Değildi

Hem Ermeni olayını, hem de Almanya'nın olaydaki rolünü açıklamada kilit önemi olan noktalardan biri de 1914-1918 arasında "Osmanlı Devleti"nin klasik anlamda devlet olup olmadığı veya ne ölçüde olduğudur. Bu konuyla ilgilenmeden, devlet olup olmadığını ya da nasıl bir devlet olduğunu bilmeden Osmanlı Ermeni olayındaki Alman devlet rolünü yerli yerine koymak olanaksızdır. Ermeni tarihçi ve siyasetçiler aslında böyle bir devlet çözümlemesi yapacak kapasiteden yoksun olmadıkları halde bu konu üzerinde durmaktan kaçınırlar. Çünkü tanım gereği ortada bir "soykırım" varsa bir de "devlet" olmalıdır. Osmanlı Devletinin, 1914-1918 arasında Berlin'den yönetilen "iktidarsız" bir devlet olduğunu dünya bilirken Ermeniler niye bilmesin? Bilmektedirler. Alman devleti ile Osmanlı Devletinin aralarında kurdukları bu çok özel bütünleşme biçiminin ıskalanması, sadece Almanya olay mahallinde gözükmesin istendiği zaman anlam kazanır.

Avrupalı tarihçi ve siyasetçiler Birinci Dünya Savaşı sırasında "Osmanlı Devleti"nin "Cermenleştirme" temelinde klasik devlet şeması dışına çıkılmak suretiyle özel olarak ve üstelik savaşın gerekleri üzerinden "yeniden kurulmuş"

bir devlet olduğunu görmezlikten gelmediler. Rusya dahil, İtilaf devletleri, Ermeni katliamları Anadolu'da bütün şiddetiyle devam ederken İttihatçı şefleri suçladılar, ancak "siyasi irade"nin nerde ve kimde olduğunu çok iyi bildiklerinden dolayı olayları önlemek için yürüttükleri diplomasiyi Alman devletine yönelttiler. Bu gerçeği bildikleri halde önemsiz bulan Ermeni tarihçiler bir noktadan sonra bilinçli ve politik bir tercih yapmış olmaktadırlar. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devletinin elindeki bütün silahlı güçler Alman devletinin kullanımı altında, tek merkezden yönetilmişlerdir. Türkler yönünden Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen "kurtuluş savaşı" (1919-1923) daha çok bir "iç savaş" niteliği taşır. Bu "iç savaş" cephesi de 1918 yılına kadar Berlin'den yönetildiği için bu çalışmada Osmanlı Devletinin Almanlar tarafından kullanılması önemsenmiştir.

Emperyalizm Kavramı ve Ermeni Olayı

Alman devletinin katliamlardaki rolünü basit bir "görmezlikten geldi" kalıbına sokan milliyetçi Ermeni tarih tezinin en büyük boşluklarından biri de "emperyalizm" olgusunu görünür şekilde ihmal etmesinde aranmalıdır. Ermeni tehcirinin her şeyden önce emperyalistler arasında cereyan eden bir savaş içinde ve bu savaştaki hesaplarla bağlantılı biçimde gerçekleştirilmiş olduğunu asla ihmal etmemek gerekir. Birinci Dünya Savaşında savaşın başını çeken devletler, bütün Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan halkları ve milletleri savurdular. Bunu bu emperyalist ülkelerdeki tekelci sermayenin çıkarı gerektirmiştir. Genel çerçeve budur, nesnel ve doğru bir tarih çözümlemesi, dönemin tüm olay ve olgularını bu genel çerçeve içine taşıyıp kavramlaştırmayı zorunlu kılar. Hakim Ermeni tarih yorumu Osmanlı Ermeni Olayı'nı emperyalist Avrupa savaşından ve Almanya'nın emperyalist plan

ve amaçlarından soyutlayarak ele almakla, tehcirin –veya "soykırım"ın–, Türk milliyetçiliği, Turancılık veya İslamcılık gibi ideolojik nedenlerini göze batırmayı amaçlamıştır. Tehcirin, Alman savaş planına bağlı olarak alınmış bir karar olduğunun reddi Ermeni tarih tezi yönünden olay mahallini ve Türkleri daha bir görünür kılarken Alman devletinin emperyalist amacını ve olaydaki rolünü gizleyen bir sonuca yolaçmaktadır. Çünkü tarihin o döneminin "büyük olay"ı Alman emperyalizmi ve emperyalist paylaşım savaşıdır.

Bu nedenle dönemin tüm olayları ancak bu büyük olaya bağlandığı zaman açıklık kazanır. Eğer emperyalist Alman tekelleri ve Alman devlet siyaseti Ermeni olayında yoksa, o zaman böyle bir olayın olup olmadığını dahi sorgulamak gerekirdi. Çünkü bu durumda Ermeni tehciri, içinde gerçekleştiği somut tarihsel dokudan sökülüp çıkarılmış olmaktadır. Tarihin bu dönemi dünya tarihi açısından büyük bir dönemeçtir. Bu kısa dönem ve keskin dönemeç içinde dört imparatorluk devleti tarihten silinmiş, emperyalizm çağına girilmiştir. Tarihin bu kısa döneminde Ortadoğu'da ve Anadolu'daki hıristiyan-müslüman Türk, Rum, Ermeni, Kürt, Süryanı, Arap vb. bütün halkların kaderi değişmiş, yeniden belirlenmiştir. Savaşa giren dünya ile savaştan çıkan dünya aynı dünya değildir. Bir devlet adamı savaştan sonra şöyle demişti: "Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak, Çekoslovakya'yı yaratmak veya Polonya'yı mezardan çıkarmak, Rus ihtilalini yapmak, Sırbistan doğurmak, Irak, Estonya ve Letonya ve Yahudi Anavatanı yaratmak, veya Brenner ve Adriyatik'in anahtarlarını İtalya'nın eline vermek hiçbir zaman ilk düşüncelerimiz arasında yeralmış değildi. Oysa sonuç olarak bütün bunlar -ve daha niceleri- çıktı bu savaştan..." Ermeni trajedisi de işte bu savaştan çıkmıştır.

Osmanlı Devleti tükenirken milletleri içinden biri fakat millet kimliği o devlet ile özdeşleşmiş "Türk" faktörünün, bütün taçlar yerlerde sürüklenirken tutunduğu Almanya'yı

görmeden hiçbir şeyi doğru görmek mümkün değildir. Osmanlı Ermeni Olayı, içinde gerçekleştiği bu tarihsel fondan koparıldığında anlaşılmaz olacağı için Alman emperyalizminin Osmanlı ülkesi ile emperyalist kapsamlı ilişkilerini de böyle bir tarih çözümlemesinde, açıklayıcı baş faktörlerden biri olarak değerlendirmek şarttır. Almanya sahnede görünürse Türkler görünmez olur endişesi yersizdir.

Almanya Suçlu, Türkiye Masum Değil

Ermeni Olayı'nda Alman devletinin oynadığı rolün bilinen gerçek yerine, yani yerli yerine konması "Türklerin masumiyeti"ne götürmez. "Olay mahalli"nde gördüklerimizi çürütmez ve buna ilişkin tesbitlerimizi değiştirmez. Bir milyondan fazla Ermeninin "tehcir" ile birlikte anayurdundan çıkarıldığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bu gerçeğin hukuki veya siyasi anlamda soykırım olup olmadığı tartışmasını da saptırmaz. Aksine bizi tarihsel gerçekliğe biraz daha yaklaştırır. Osmanlı Ermeni Olayı'nı, Almanya'yı olayın dışına atarak açıklamaya yöneldiğimizde, hem gerçeği eksik kavradığımız bir yola sapmış oluruz, hem de olayı açıklarken anlamayı daha da güçleştiren "metafizik!" kavramlara başvurmak zorunda kalırız. Nitekim milliyetçi Ermeni tarih çalışmasının en saygın ürünlerinde bile "fantazi" kavramlaştırmalara gereğinden fazla başvurulduğunu görmekteyiz.

En ciddi Ermeni tarihçiler bile olayın "soykırım" olduğunu kanıtlamaya odaklandıkları için Türklerin millet olarak şiddete eğilimli olduğunu ileri süren saçma önyargıları sonuna kadar kullanma tuzağına düşmektedirler. Bu durumda "Türkler" denilen tarihi olgu vahşi tabiatlı, idraksiz, suç işlemeye meyilli, ölümcül bir oyunda alabildiğine dar bir siyasi oligarşi tarafından hop oturtulup hop kaldırılan, uygarlaşmamış ve insanlaşmamış kalabalıklar biçimini almaktadır. Türklerin veya "müslüman Osmanlı"nın Ermeni

olayı bağlamında fanatik dindar bir toplum gibi gösterilmesi, bunun bir soykırım açıklaması için kullanılması, kullanıldığı için değil, gerçeklik bu olmadığı için yanlıştır. Oysa Türk-Ermeni milletlerinin ilişkileri düzleminde dinsel fanatizm ile ilgili gerçek durum tam aksi yöndedir. Türkler devlette oldukları ve devlet oldukları için iç ilişkilerinde dinin yerine devleti, Ermeniler ise devlette olmadıkları için devletin yerine dini koyarak yaşamaktaydılar. Osmanlı toplum yapısında Türkler devlette ve devletin sahibi oldukları için, çıkarlarını din üzerinden örgütlemeyi geri plana atabilmekteydiler.

Buna karşılık Osmanlı Ermeni milleti, başka bir örgütlenme açılımına izin verilmediği için çıkarını ve kültürünü kilise ve cemaat merkezli bir dayanışma ile korumak zorunda kalıyordu. Bu nedenle kiliseye karşı müslüman tavrı, bir dinin başka bir dine karşı tavrı değil, somut zenginleşme ve sınıfsal farklılaşma yaratan belli bir dünyevi örgütlenmeye karşı tavırdı. Osmanlı Türklerine "fanatik dindar" yakıştırması, söylenebilecek en büyük tarihsel yalanlardan biridir ve gerçekçi bir tarih çözümlemesine de yüzde yüz ters düşer. Avrupa'ya dışarıdan gelen Turan kökenli iki milletten biri olan Macarların Avrupa evrimine dindar oldukları için katıldıkları, Türklerin ise dindar olmadıkları için Avrupa'nın manevi evreni dışında kaldıkları, her şeyden önce Avrupalı görüşüdür. Ayrıca İttihat ve Terakki'yi ateist bir siyasi akım olarak gören de, yine Avrupalılar olmuşlardır. Bu nedenle Ermeni olayını Türkleri dindar bir fona koyarak açıklama alışkanlığı Ermeni siyasetini, işlediği insanlığa karşı suçları meşrulaştırmak için emperyalistlerin sık sık kullandığı bilinen dili aynen alıp kullanmaya götürmektedir. "Vahşi Türkler uygar Ermeni milletini yokettiler" gibi bir görüş aslında Ermeni tezi bakımından kendi ayağına kurşun sıkar, çünkü "tehcir" ve "soykırım" veya buna benzer kavramlar emperyalist Batı uygarlığı ile birlikte literatüre girmişlerdir.

Türkiye'de "tehcir", soykırıma dönüşebileceğinden de endişe duyulmaksızın, stratejik bir model içinde uygulanırken, buna tanık olan hemen herkes, yapılanın yüksek bir organize devlet potansiyeli gerektirdiğini de bildiği için, Almanya'nın işin başında olduğunu görebilmekteydi. Olayın dehşeti içinde olan Türk toplumu da "soykırım"daki ustalığı şaşkınlıkla izliyor, tehcirin kendi devletinin kapasitesini aşan bir kaynaktan geldiğini farkediyordu. Camilerde imam vaazlarında, çarşı-pazar sohbetlerinde, şurda burda her yerde Anadolu halkının Ermeni tehcir ve katliamları için, "bunu Almanya yapıyor" dediği sayısız resmi rapora yansımıştır. Anadolu'da böyle bir toplumsal algının oluşması için İttihat ve Terakki'nin bir fesat mekanizmasını çalıştırdığı bizzat Almanlar tarafından da ileri sürülmüştür. Elbette yalandır, İttihat ve Terakki'nin, "biz yapmıyoruz, Almanlar yapıyor" demesi bindiği dalı kesmesi anlamına gelirdi. Çünkü hem olayı, hem de Almanya'nın olaydaki rolünü gizli tutmak İttihatçıların da temel politikasıydı. O halde toplumun olayı Almanya'nın işi olarak algılamasının başka bir açıklaması olmalıdır.

Kendi Kaderini Tayin Hakkı

İhmal edildiğinde Osmanlı Ermeni Olayı'nı, silahlı Türklerin silahsız Ermenileri kılıçtan geçirdiği dar bir tarih sahnesine dönüştürdüğü için kavranmasını da güçleştiren bir başka nokta, "Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı" sorunudur. Bu konuda yaygın kabul, Türklerin Ermenilere kendi kaderini belirleme hakkı tanımadığı yönündedir. Bu değerlendirme, Osmanlı Devleti ve Osmanlı Ermeni milleti ilişkisinde 1878 Berlin anlaşmasından itibaren bütün tarihsel süreç için kısmen doğru olsa bile "kader sorunu" 1914-1918 arası dönem ve Ermeni Tehciri yönünden farklı bir nitelik kazanmıştır. 1914-1918 arasında durum şöyledir:

Birinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte emperyalizm bütün dünyanın kaderine el koydu. Teorik anlamda bütün milletler, somut anlamda pek çok millet için "kader" sorunu ortaya çıktı. Türkler de tıpkı Ermeni veya diğer Osmanlı milletleri gibi, tarihin bu yeni platformuna, kaderini arayan milletler kategorisi içinde girdiler. Türkler, özellikle Balkan Savaşı'nı izleyen 1913-1914 yıllarında, devlet onların devleti olduğu halde, diğer Osmanlı milletleri gibi, mutlak manada kendi kaderini arayan bir millet durumundaydılar. "Kendi kaderini tayin hakkı" sömürgecilikten emperyalizme geçişte önem kazanmıştı. "Toprak meselesi" "pazar meselesi"ne dönüşüyordu. İmparatorluk devletlerinin bu süreçte parçalanmaları kaçınılmazdı. Savaşın sonunda politik bir bildiriyle "Wilson pirensipleri" olarak yayınlanan şey, savaşın amaç ve felsefesiydi. Dünyayı etkisi altına alan kendi kaderini tayin amacı ve felsefesi Osmanlı milletlerinden beşini birbirine karşı hareketlendirdi. Bunlar Türk, Ermeni, Rum, Kürt, Arap milletleriydi. Bu beş Osmanlı milletinin, şekli imparatorluk olan tek devleti bulunuyordu. Osmanlı imparatorluğu ulus-devlet değildi ama Türklerin devleti olduğu da açıktı. Ulus-devlet vizyonuyla ve burjuvalaşan bir sınıf temelinde 1908'den itibaren yeniden kurulmakta olan bu devletin modern bir "Türk devleti" olarak inşasına savaş öncesi yıllarda hız verilmişti. Kendi Kaderini Tayin Hakkını benimseyen ve kullanmak isteyen diğer Osmanlı milletlerinden Türklerin farkı, tarihsel olarak ömrünü doldurmuş olan imparatorluk devletinin sahipliğini elinde bulundurmasıydı.

Bu nedenle modern devlet kuruculuğunun birikimi ve iradesi de Türklerde yoğunlaşmıştı. Diğer Osmanlı milletlerinin modernleşmeci güçleri Türklerdeki modernleşme potansiyelini desteklemekteydi. Devletin ulus-devlet olmaması, fakat bir Türk devleti olması ilk bakışta bir paradoks gibi gözükür ama tarihi gerçeklik budur ve yaygın kabul

görmüş bir teorik açıklaması da vardır. Özeti şudur: Türkler devlette burjuvalaşmış, devletle sınıflaşmış bir millettir. Başka bir ifadeyle Türklerin sınıflaşması bir sınıf sömürüsüne değil, görev sömürüsüne dayanmaktaydı.

Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir "sınıf devlet" değildi fakat Türkler bu imparatorlukta "devlet sınıfı" konumundaydılar. Bu ayrıcalıklı konumlarına dayanarak Türkler diğer Osmanlı milletlerine adı konulmamış bir modern "birlik" önermekte ve bunun tarihen hakları olduğuna inanmaktaydılar. Türklerin önerdiği birlik, "ilhak" niteliğinde olamazdı, çünkü ilhak "önerilebilen" bir birlik niteliği taşımazdı. Bu nedenle, Türklerin o günün tarihi koşullarındaki siyasi ve askeri eylemlerine emperyal amaçlar içeren "ilhak", "istila" vb. kavramlardan bakmak yanıltıcı olabilirdi. Türklerin diğer Osmanlı milletlerine kendi devletinin çatısı altında birlik önermesi mutlak manada o milletlerin kendi kaderini belirleme hakkını reddetmek anlamına da gelmiyordu.

Çünkü, Türklerin dışındaki Osmanlı milletleri için Kendi Kaderini Tayin Hakkı, 1908'den sonra inşa edilmekte olan modern Türk devletine (veya başka bir devlete) "iltihak hakkı"nı da içeriyordu. Bu elbette kuramsal bir içermeydi. Türklerin, çözülen imparatorluk devletinin gerçek sahibi olarak diğer Osmanlı milletlerine, kendi devletine "iltihak" önermesinde şaşılacak bir şey yoktu. Bu, Türk milletinin içinden gelişip geldiği tarihi mecranın ana doğrultusunu izlemek istemesinden başka bir şey değildi. Türklerin çağrısına öteki Osmanlı milletlerinin yanıtı ister istemez, bunlardaki millet bilincinin ve ayrılma eğiliminin gücüne uygun olabilirdi. Türklerin önerisi elbette diğer Osmanlı milletlerinin herbiri bakımından, milli bilinçlerinin gelişmişlik düzeyine göre değişen dozlarda bir dayatmaydı fakat Türkler yeni ve kabul edilemez bir şeyi değil, tarihen süregelen mevcut bir birliği dayatmaktaydılar.

Türklerin birlik dayatmasına karşı tutum almakta diğer

Osmanlı milletlerindeki millet bilinci ve Türklerden kopma eğilimi farklı tarihsel düzeylere denk geliyordu. Ama bu milletlerin Türklerin birlik çağrısına karşı ortaya koydukları tutum, kendi millet bilinçlerinin düzeyinden daha çok, savaşan emperyalist ülkelerin çıkarı ve bu milletlerle kurmuş bulundukları ekonomik-ticari-finansal ilişkiler tarafından belirleniyordu. Başka çaresi yoktu, 1914 yılının dünyasını baz alırsak, herhangi bir milletin kendi kaderini tayin edebilmesi için emperyalist güçlerden birine, olamıyorsa diğerine yaslanma zorunluluğu vardı.

Türk milletinin kaderi de o dönem bağlamında Alman emperyalizmine bağlanmıştı. Türklerin kendi kaderini tayini nasıl Alman emperyalizmi ile bağlı ise, aynı şekilde Ermenilerin kendi kaderini belirleme hakkı da, tarihi, dini ve coğrafi nedenlerle Rus feodal emperyalizmine, ekonomik ilişkiler nedeniyle de Fransız-İngiliz kapitalist emperyalizmine bağlanıyordu. Anadolu Rumları ise henüz o aşamada iltihaka gönül düşürmemişlerdi ama güç durumlar için Yunanistan onların gönülsüz seçenekleriydi. Arap milleti ise Türklerden ileri giden (Mısır) modernleşmesi ile imparatorlukta idi fakat zaten imparatorluktan değildi ve savaştan önce İngilizlerle yaptığı gizli-açık anlaşmalarla, Osmanlı'dan ayrılmayı garantiye almış bulunuyordu.

Aynı olgunun içinde bir de bunun tam zıddı vardı ve amansız bir tarihsel çelişkiydi, o da şuydu: "Avrupa Osmanlısı"nın bittiği Birinci Dünya Savaşı başında, imparatorluk devletinin kaderini aramakla Türklerin kendi kaderini araması örtüşüyordu. Bu nedenle Türklerin Osmanlı hudutları içinde kalmış diğer Osmanlı milletlerine "birlik" önermesi bir dayatma olmaktan çıkıyor, "hak"ka dönüşüyordu. Somut tarihi koşullarından koparıldığı zaman anlaşılmaz "tuhaf" bir tarihi durum olarak, Türklerin kendi kaderini araması, "emperyalizme karşı" bir tutum kisvesine bürünüyordu. Emperyalistler arası bir dünya paylaşımının

sözkonusu olduğu tarihi ortamda "Emperyalizme karşı olmak" doğası gereği emperyalist güçlerden birine karşı, diğerine yakın olmakla oluyordu. Bu durumda her "kendi kaderini tayin" sorunu ister istemez emperyalistlerin kendi aralarındaki bir sorun niteliği kazanıyordu. Türklerin dışındaki diğer Osmanlı milletlerinin farklı emperyalist güçler ile olan bağları da sorunu emperyalist paylaşım sorunu haline getirmekteydi. Başka bir ifadeyle, "kendi kaderini tayin", ilke olarak milletlerin kendisine, gerçekleşmesi ise emperyalist devletlere bağlıydı. Bu demektir ki, Osmanlı milletleri, kendi kaderlerini ister birlikte ister ayrı ayrı tayin edecek olsunlar, bu tarih aralığında, sırtını verecekleri emperyalist ülkeyi de seçmek zorundaydılar.

Kaderin hangi emperyalist ülkeye bağlanacağı ise özgür bir seçim sorunu olamıyordu. Bunu o güne kadar geliştirdikleri kapitalist sınıf ilişkileri belirliyordu. Osmanlı milletlerinin emperyalizm ile ilişkileri somut sınıf ilişkileri, o halde aynı zamanda somut çıkar ilişkileriydi. Çıkar ilişkileri açıktır ki, "Türk", "Ermeni", "Kürt" veya "Müslüman", "Hıristiyan" gibi kategoriler üzerinden kurulmuş ilişkiler olmadıkları için bunlarla açıklanamazdı.

1914'lere gelindiğinde yüz yıllık bir Osmanlı kapitalizmi vardır ve Türkler de sınıflı bir millettir, Ermeniler de. Öyleyse Türkler ile diğer Osmanlı milletleri arasındaki sorun salt bir "milletler sorunu" değil, aynı zamanda sınıf çıkarlarının savaş düzeyinde çatışma içine girdikleri bir sorundu. Alman emperyalizminin Osmanlı ile ittifakı da elbet sınıf çıkarları temelinde bir ittifaktı. Alman devletinin Türkleri sevmesi, kendi paylaşım savaşında Rusya, Fransa ve İngiltere gibi diğer emperyalist ülkelere karşı stratejik cephelerde keyfince kullanacağı iki milyondan fazla "müslüman asker"i sevmesiydi. İngilizler de tıpkı bunun gibi ve bunun kadar, Hintlileri, Anzakları vb. sevmekteydiler. Milyonluk orduları kurmanın başka

yolu yoktu. Almanya'nın Osmanlıya dönük devlet stratejisinin oluşumunda önemli rol sahiplerinden büyükelçi (Baron) Vangenheim savaştan sonra Türkiye'de Ermenilere siyasi olarak değil, sadece makbul işgücü olarak ihtiyaçları olacağını düşünmekte, kurtuluş yolu olarak da müslümanlığa geçmelerini önermekteydi. "Emperyalizm", "sınıf", "çıkar", "sermaye", "sömürü" vb. olgular tarafından belirlenmiş bir strateji temelinde ve Alman gözüyle bakıldığında ortada ne "Ermeni" kalıyordu, ne de onun Anadolu toprakları üzerindeki tarihi, hıristiyanlığı veya kültürü! Bunlar Deutschebank'ın ya da Alman çelik tekellerinin baktığı yerden beş para etmez şeylerdi. Ermeniler Alman savaş planlarına mali sermaye çıkarına indirgenmiş şekliyle girdiklerini kabul etmekte güçlük çektikleri için, soykırımdaki Alman devlet rolüne de kör kalmaktadırlar.

Kafkasya'daki Ermeni Katliamları

Osmanlı Ermeni olayının bir de Ekim Devrimi ve Rusya işçi-köylü Sovyet devleti ile olan ilişkiler içinde belirlendiği 1917-1922 dönemi uzantısı vardır ve milliyetçi Ermeni tarih kurgusuna göre bu dönemde soykırım Türkler tarafından "ihraç edilerek" uygulanmıştır. Oldukça net olan "soykırım" tanrımını aşındıran bir suçlamadır bu. Çünkü bu ikinci aşamada Ermeni sorunu, hem Türk-Ermeni ilişkileri açısından, hem de araya giren başka gelişmeler nedeniyle yeni bir hüviyet kazanmıştır. Şöyle:

1915 Tehciri Anadolu'daki Ermeni meselesini kısmen "çözmüş" kısmen de "çözememiş", sorun savaştan sonraki Kemalist harekete miras kalmıştır. Ancak Kemalist hareketin ortaya çıkmasından sonraki gelişmeyi Türklerin "soykırım ihraç etmesi", başka bir ifadeyle Osmanlı Devletinin sınırları dışında soykırım uygulaması gibi nitelendirmek

yüzeysel bir değerlendirmedir. Herşeyden önce Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da bir "işçi devrimi" (1917-Ekim) gerçekleşmiş, Bolşevik Sovyet iktidarı kurulmuştur. Bolşevik Sovyet iktidarı savaştan çekildiğini, ayrıca ulusların kendi kaderini tayin hakkını koşulsuz tanıdığını ilan etmiş, hemen ardından Almanya üzerinden Mihver devletlere, (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan) savaş öncesi sınırları esas alan ilhaksız bir barış önerisinde bulunmuştur. Bu çağrı Türkiye açısından Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu vilayetlerinin Rus işgalinden kurtulmasıydı. İttifak bloku ile Rusya (Sovyet) arasında yapılan 3 Mart 1918 Brest Litovsky anlaşması ile Türkiye-Rusya ilişkileri, içinde seyredeceği genel bir çerçeveye kavuşmuştur. Daha da önemlisi bu anlaşmanın 1878'de, savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmiş olan Kars-Ardahan-Batum sancaklarını Osmanlıya geri vermiş olmasıdır. Böylelikle bir anlamda, bu sancaklarda yaşayan Ermeni nüfus nedeniyle Ermeni sorunu Türkiye'ye "geri gelmiş"ti. Sorunun geri gelmesinde ayrıca, egemen olmayan görece bir bağımsızlık durumu elde etmiş olan Ermenistan'ı kuran ve yöneten Taşnak Ermeni siyasetinin, savaşın sonuçlarından da umutlanarak, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Klikya bölgesi vilayetlerini de isteyen "Büyük Ermenistan" hayalini canlandırması ve bu yönde İngiliz himayesine sığınarak harekete geçmesi rol oynamıştı.

Brest Litovsky anlaşması öyle bir anlaşmadır ki, uygulanması için daha bir dizi anlaşmalar yapılacak, bu anlaşmalar ihlal edildiği için çatışmalar çıkacak, bu süreç içinde Ermenilerin de dahil bulunduğu Güney Kafkasya'da Gürcü ve Azeri devletleri oluşacak ve bunların da iştirakleriyle federasyonlar kurulacak, yıkılacak, yeniden kurulacaktır. 1917-1922 yıllarında Güney Kafkasya'daki olaylar, buradaki Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan "devletleri" he-

nüz egemen devletler olmadıkları için, Brest Litovsky anlaşması ve ekleri temelinde bir anlam kazanırlar.

1918'den sonra İngiliz işgaline uğrayan bölge artık bir can pazarıdır ve Osmanlı-Sovyet anlaşmaları (Erzincan, Batum, Gümrü, Moskova, Kars, Ankara) ile şekilleneceği bir sürece girecektir. Bu süreçte Ermeniler, Gürcüler, Azeriler hem kendi içinde sınıf savaşları, hem kendi aralarında milliyet savaşları, hem de Sovyet Rusya ve Osmanlı Devletine karşı egemenlik savaşları içinde olacaklardır. Ermenistan'ı ve Ermenileri alırsak; Çarlık ve devamında Şubat Devriminden sonraki Menşevik Rusya'ya karşı birlikçi ve daha devamında Bolşevik Sovyet Rusya'ya karşı İngiliz işbirlikçisi ve ayrılıkçı Ermeni burjuva hareketi (Taşnaksutyun) ile istikbalini Sovyet Rusya Cumhuriyeti ile birlik kurmakta arayan Bolşevik Ermenilerin savaşı vardır.

Aynı dönemde Kemalist hareket Osmanlı Devletinin içinde bir harekettir ve Sovyet Rusya ile yaptığı anlaşmalarla belirlenmiş olan siyasi sınırları içinde davranmaktadır. Ermenistan'ın kurucu ilk siyasi iradesi Taşnaksutyun'un, artık Osmanlı egemenliğine geçen (3 Mart 1918) Kars, Ardahan, Batum ve daha fazlasını kapsayan bağımsız egemen devlet teklifi, mandası Başkan Wilson tarafından kabul edildiği halde ABD Kongresi tarafından reddedildiği için meşru bir model olamadığı gibi, öncülleri de meşru sayılamazlar. Bu durumda hem son demindeki İttihat ve Terakki yönetiminin Azerbaycan'daki, hem de Kemalist hareketin Kars, Ardahan, Batum sancakları ve Rusya ile anlaşmalı olarak Ermenistan toprakları üzerindeki askeri harekatlarını "hudut dışı"na taşmış sayarak değerlendirmek, "devlet", "hukuk", "siyaset" kavramlarının sınırını yıkmak anlamı taşır. Burada Kemalist ordunun, Bolşevik Sovyet devleti tarafından henüz benimsenmemiş olan Taşnaksutyun Ermenistan Cumhuriyeti'nin topraklarının bir bölümünü, Sovyet devleti ile "müşterek" denebilecek bir operasyonla

ve Bolşevikleştirmek amaçlı "geçici işgali" sözkonusudur ki, buna Ermeni burjuva görüş "soykırım" dediği halde Bolşevik Ermeni görüş Ermenistan'ın emperyalizmden ve işbirlikçilerinden kurtarılması demiştir. İtiraz edilse de bu olay son tahlilde, Ekim Devrimi ile kurulan Sovyet işçi devletinin Ermenilere bir ulus-devlet kurma imkânı bahşederek Kemalist hareketi ve Türkleri, beşeri ve siyasi manada Ermeni meselesinden kurtarması olarak tarihe malolmuştur.

Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Kemalist hareketin Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği Ermeni katliamlarına "soykırım" demek, en azından 3 Mart 1918'den sonraki dönem için, abartılmış ve siyasi değeri olmayan bir nitelemedir. Şu nedenle: Brest Litovski Anlaşması ile birlikte Türkler Kafkasya'daki askeri operasyonlarına hukuki bir çerçeve sağlamış oluyorlardı. Ayrıca Türklerin "düşman" sayarak savaştıkları Ermeni kuvvetleri, Rus ordusu tarafından mahalli planda "millileştirildiği" Osmanlı Devletine resmi yazıyla iletilmiş olan silahlı kuvvetlerdi. Gerçeklik bu iken burada belki ancak, işlenmiş "savaş suçları"ndan söz etmek mümkün olabilirdi.

Osmanlı Ermeni Olayı'nın sınıfsal açıdan bakılarak bambaşka bir yoruma tabi tutulduğunu görürüz. Bolşevik işçi devletinin bakışını özel bir bölüm halinde bu nedenle çalışmaya ekledim. Bununla milliyetçi Ermeni tarih görüşünü savunanlara, olaya siz de sınıfsal açıdan bakın ve görüşünüzü değiştirin demiş olmuyoruz. Bir de o açıdan bakmak, "Türkler"e yüklenmiş "müslüman", "ırkçı", "vahşi", "Ermeni düşmanı" vb. özelliklerin yakıştırma ve sistemli bir tarih çözümlemesi için çürük kavramlar olduğunun görülmesini sağlar demiş oluyoruz.

Çünkü Ermeni olayını bu kavramlar eşliğinde analiz eden bir yaklaşımın olay mahallinin büyüsüne kapılıp asıl suç ortağını (Almanya) gözden kaçırdığını bu çalışma ile zaten ortaya koymuş olacağız. Ermeni tarihçi ve siyasetçileri, "soykırım"

tezini yirmiden fazla devleti ikna edecek ölçüde güçlendirmiş olmalarından dolayı başarılı bulabiliriz. "Soykırım" tezlerine, eşdeğer anlamda "Tehcir" diyerek bizler de katılabiliriz. Ama bu ülkede, dünya tarihini veya özel olarak Osmanlı-Türkiye tarihini en az Ermeni tarihçiler kadar bilen bir komünist veya sol siyasi geleneğin bulunduğunu unutmamaları gerekir. Bir şey daha: Eğer gerçekten değer veriyorlarsa, Türkiye'deki "özür dileme!" kampanyalarının veya Ermenilerle dayanışma örneklerinin, sözünü ettiğimiz bu komünist sol siyasi gelenek üzerine inşa edilebildiğini de farketmeleri beklenir.

Tarihi bir konuyu siyaset düzlemine taşıyarak tartıştığımız için Tehcirle ilgili "Türk siyaseti"nin yanına "Ermeni siyaseti"ni de koyarak bakmalıyız. Sonuç itibarıyle "Ermeni milleti" derken hakim sınıfın "millet" olarak genelleştirildiği bir durumdan sözediyoruz. O zaman, hiç haketmediği halde "Türk milleti"nin Ermeni milletine göre zemzem suyu ile yıkanmış gibi pak göründüğünü de eklemek zorunda kalırız. "Ermenilerin Doğu'da hiç sevilmeyen bir millet olduğu" şeklindeki abartılı Alman algılaması gerçekte "millet" ile değil, Ermeni ticaret burjuvazisiyle ilgilidir. Bu Ermeni sınıfın sınıf karakteri en açık şekliyle siyasetinde görünür. Bu siyasetin somutu olan Taşnaksutyun'un emekçi bakış açısından nasıl göründüğüne bu çalışmada bir bölüm ayrılmıştır.

Ermeni burjuva sınıfının Osmanlı Ermeni Olayı'nın bilinen trajik sona doğru gelişmesindeki rolü, bir bakıma Taşnaksutyun partisinin hikayesidir. Fanatik milliyetçi ve emekçi düşmanı olduğu için Sosyalist Enternasyonal'e kabul edilmesi Bolşevikleri de şaşırtan emperyalizm işbirlikçisi Taşnaksutyun, Güney Kafkasya bölgesini (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) emekçi hareketlerine karşı iç savaşa ve Sovyet işçi devletine karşı savaşa götürmekle büyük suçlar işlemiş günahkar bir harekettir. Bu konuda o derece militanlaşmıştı ki Bolşevik devrimci işçi iktidarının gözünde karşı devrimci Denikin (İngilizci) ordusunun bir kolordusu gibi görünmüştü. Bu nedenle Bol-

şevik Ermeni Sovyet devleti Osmanlı Ermeni Olayı'nı ve Kafkaslardaki devamını emperyalizm işbirlikçisi bir siyasetin kendi halkını içine sürüklediği trajik bir yıkım örneği olarak değerlendirmiştir. Hatta Ermeni politik hareketinin emekçilere dayanan sol kanadının "Bolşevik Ermenistan"ı kurabilmek için Kemalist ordunun Ermenistan'da gerçekleştirdiği kısmi ve geçici işgali, kendisine sağlanmış tarihi bir destek olarak gördüğünü de kaydetmeliyiz. Taşnak gözüyle bakan Ermeniye soykırım, Emekçi sınıf gözüyle bakan Ermeniye sınıf çatışması gibi görünen bir tarihsel olaya baktığımızı unutmamalıyız.

Türkiye'de Türk devletinin inkârcı tutumuna karşı Ermeni tarih kurgusuna katılan tarihçiler de var. Birkaç istisnası dışında, Alman devletinin olaydaki tayin edici rolü ve sorumluluğu bu Türk tarihçilerin yaptıkları çözümlemelerde, güçlü bir tez olarak yer almaz. Bunlar da tıpkı milliyetçi Ermeni tarihçiler gibi olay mahalline bakmayı yeterli görürler. Gördükleri en genel çerçevede, silahlı Türklerin (devletin) silahsız Ermeni soyunu ortadan kaldırmak amacıyla toptan katlettiği biçimindedir. Soykırım tezini dünya devletlerine ve giderek Türk devletine de onaylatmak için çaba gösteren Ermeni siyaseti bu tarihçilerimize "Türk tarihçiliğinin yükselen yıldızları" (Dadrian-Akçam) diye bakar. Bu Türk tarihçileri elbette takdirle anmak gerekir, çünkü olaya, bakılması Türk devleti tarafından lanetlenmiş bir açıdan bakmakta ve siyasal anlamda meseleyi çözüme doğru zorlayan bir cesaret örneği vermektedirler. Ama aynı Ermeni bakış açısı, tarihçi namusuna ve siyasal dürüstlüğe diğerlerinden daha uzak olmayan fakat olaya "soykırım" yerine "tehcir" diyerek bakan Türk tarihçilerini (M. Tuncay), Türk devlet tezinin destekçileri olarak algılama yanlışına düşmektedir. Olaya daha değişik açılardan ve derinliğine yaklaşmaya ambargo koyan bu tutumu bugünkü tartışmanın dışına çıkarmak gerekir, çünkü bu milliyetçi Ermeni fanatizmi olaydaki Alman devlet rolünün üstünü örtmektedir.

Ermeni fanatizmiyle (Diaspora) diyalog kurmaya çalışmak boşunadır. Çünkü onun "dava"sı haklı bir davadır ve Türkiye'de somut sınıfsal muhatabı bulunan, kendi sınıfsal davasıdır. Malı, mülkü, serveti gasbedilen Ermeniler esas itibarıyla bunlardır. Kaybettiğini Türklerden geri istemektedir. Alacağı Türklerdendir, Kürtlerdendir, ama bu halklardan değil, onların gaspçı sınıflarındandır. Kimdir bu Ermeni servetini ele geçiren Türkler ve Kürtler diye sorulduğunda, bunun yanıtını Türkiye'de size isim isim, çocuklar bile verebilir. Bu nedenle "Ermeni davası" aynı zamanda bir "sınıfsal gasp" davasıdır. İleride göreceğiz, emperyalist Alman devletini korkutan başlıca konudur bu, savaşta güttüğü gizlilik ve savaştan sonra güttüğü inkâr siyasetinin temel sebeplerindendir bu gasp olayı. Hatta bu gasp davasının davacı ve sanıkları Türkler-Kürtler ve Ermenilerden ibaret olmayacaktır. Hüküm aşamasına gelindiğinde işin rengi büsbütün değişecek, Türkler Ermenilere, "biz olayın bedelini, Musul'u İngilizlere bırakarak ödedik, siz gidin Almanya'nın yakasına yapışın" diyeceklerdir.

Almanlar Belgeleri Kaçırdılar

Ermeni tarih teziyle polemiğin geçilmesi gereken basamaklarından biri de "soykırım" tezinin kullandığı "belge"ler konusundadır. Daha çok bize olay mahallini gösteren belgeler kullanılmaktadır. Bu belgelerin ağırlıklı menşei Alman devlet arşivleridir. Gerçekten de en çok ve en has belgelerin Alman devletinin elinde bulunması doğaldır. Çünkü olayın gerçekleştiği zaman dilimi içinde Almanların eli, gözü, kulağı Küçükasya'nın her yerindeydi. Tehciri başlatan da, yöneten de Almanlardı. Osmanlı Devletine ait tüm silahlı güç kapasitesini kullanan Alman devletinin savaş boyunca gösterdiği en büyük titizlik, gizlilik üzerine olmuştur. Bu gizlilik savaşın gerektirdiği gizlilikten farklı bir

gizliliktir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletini ikame eder şekilde yeniden örgütlenen Harbiye Nazırlığı da Almanların yönetiminde olması hesabıyla gizlilik kuralı da tam bir Alman devlet politikası olarak uygulanmıştır. Almanlar ellerindeki belge stoklarının savaş tarihi yazımında kullanılmasını da engellemişlerdir. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşındaki Osmanlı cepheleri hakkında tarih yazımına elverişli veriler olmadığı için deniz savaşları hiç olmamış gibidir. Olduğunu bildiğimiz savaşların da bildiğimiz gibi olup olmadıkları tartışmalıdır. Çanakkale Savaşı hakkında doğru bildiğimizi sandıklarımızın yalanlanması, Sarıkamış savaşında askerlerimizin savaşarak mı yoksa donarak mı öldüklerinin bilinmemesi hep bu nedenledir.

Alman devletinin savaşta uyguladığı derin gizlilik nedeniyle Ermeni olayı üzerine tarihçilik de bir tür şifre çözücülüğüne dönüşmüştür. Önemli tüm belgelerin savaştan sonra imha edilmiş veya Almanya'ya kaçırılmış olmasının, Ermeni tarih araştırmaları üzerinde sınırlayıcı etkide bulunduğunu kabul edebiliriz. Ama bu durum, Almanya'ya, kendi rolünü yine kendisinin belirlemesi avantajını da sağlamıştır, Alman devleti savaştan sonraki temel politikasını olayın inkârı üzerine değil, suçun Osmanlı Devletine ve Türklere ait olduğu üzerine kurmuştur. Dr. Lepsius'un Alman devleti tarafından manüple edilen yayınları bunun tipik bir örneğidir. Dr. Lepsius'u Alman devleti argümante etmiş ve seçerek eline verdiği belgeleri ona yayınlatmıştır. Lepsius'un yayınladığı belgelere Ermeni araştırmacılar haklı olarak büyük itibar göstermişlerdir. Alman devlet politikasını inandırıcı kılmak için yayınlattırılmış bu belgelere mahkumiyet Ermeni tarih görüşünü Almanların istediği biçimde şekillendirmiştir. Salt şu örnek bile, başka örnek aramayı gereksiz kılacak ölçüde, Alman devletini ele verir: Talat Paşa suikasti davasına bakan Alman mahkemesi, Almanya'nın Halep konsolosu Rössler'i tanık olarak dinleyebilmek için Alman dışişleri bakanlığın-

dan bir yazıyla izin ister. Dışişleri Bakanlığı izni vermeden önce mahkemenin Rössler'e sormayı düşündüğü soruların bir listesini kendisine göndermesi gerektiğini bir yazıyla mahkemeye hatırlatır. Çünkü Rössler Türkiye'deki Alman diplomatik görevliler içinde Alman devletinin Ermeni politikasını içselleştirmiş ve Türk-Alman ittifakının böylesine büyük bir tarihi katliama İtilaf Devletleri tarafından itildiğine inanmış biriydi. Almanya'nın kendine ketum ama Türkiye hakkında boşboğaz olduğu söylenebilir

Alman diplomatların ve yardım misyonu üyelerinin 1915-1916 yıllarında Ermeni katliamlarıyla ilgili olarak İstanbul'daki Alman büyükelçisi aracılığıyla veya doğrudan Berlin'e gönderdikleri raporların hemen tamamı görgü tanıklarından ya da mağdurlardan alınmış ifadeler nıteliğindedir. Bu ifadeler, tek tek bakıldığında her biri abartılı bir halüsinasyon gibi görünse bile birbirlerini doğruladıkları ve ortaya bir bütünlük çıkardıkları için kanıttırlar. Toplamda Ermenilerin Osmanlı toprağı üzerinde büyük bir katliam yaşadığını bize gösterirler. Ama bu kanıtlar, bu katliama kimlerin, nerede ve hangi nedenle karar verdiklerini göstermezler. Hatta bu kanıtlar, olay mahallini aydınlatırken Alman devlet rolünü kararta-cak ölçüde Almanya'nın olaya karşı duyduğu "nefret"e ve "acıma"ya odaklanırlar. Bu belgeler arasında, Güneybatı Kafkasya bölgesindeki Ermeni katliamlarının belli bir bölümünü, üstelik Teşkilatı Mahsusa komutanı sıfatıyla ve imtiyazıyla ve tam yetkiyle bizzat kendisi yönettiği halde, gönderdiği raporlarda Türkleri katliam yapmakla suçlayan binbaşı Stange gibi Alman subaylarının raporları da vardır. Alman konsoloslarının İstanbul'daki büyükelçi veya doğrudan Berlin ile olan yazışmalarında Tehcir'in vahim sonuçları az çok görünür fakat Alman devletinin ve büyükelçinin bu konsoloslara ve diğer Alman görevlilere "kesin sesinizi, görmeyin, susun, karışmayın, Türklerin işini zorlaştırmayın" diyen talimat yazılarında Alman devletinin Ermeni politikası da apaçık görünür.

II BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ALMAN EMPERYALİZMİ[1]

Anadoluda'ki Ermeni tehcir ve katliamlarını tarihsel mekanı içinde kavramaya çalışırken kullanmaktan en çok kaçındığımız kavramın "emperyalizm" olduğuna değinip geçmiştik. Oysa dünya tarihinin 1890-1915 yılları arasındaki siyası ve toplumsal olay ve olgular için emperyalizm, temel açıklayıcı kavram niteliğindedir. Çünkü bu zaman aralığı, kapitalizmin rekabetçi aşamadan tekelci emperyalist aşamaya geçişini kapsar. Devletler, uluslar ve milletler arasındaki bütün ilişkiler bu dönemde, emperyalizme geçiş tarafından belirlenmiştir.

Ermeni Meselesi'ne bakarken görmeyi ihmal edersek bizi yanılgıya götüreceği kesin olan Alman emperyalizmi genç ve saldırgan bir Avrupa gücüdür. Alman emperyalizminin 1915-1916 yıllarına yayılan Ermeni katliamlarındaki rolünü tarihteki gerçek yerine koyabilmek için Türkiye'ye girişini ve yerleşmesini, en azından genel bir tablo olarak görebilmek gerekir. Alman emperyalizminin Türkiye'ye girişinin askeri, idari ve ideolojik olmak üzere değişik basamakları bulunsa bile bunlardan en önemlisi ekonomik

1. (Bu bölümde alıntı yapılarak kullanılan bilgi ve belgeler İlber Ortaylı'nın *'Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu'* isimli kitabından aktarılmıştır- Kaynak Yay-.)

olanıdır. Sözkonusu "emperyalist sermaye" olduğu için Almanya'nın Türkiye'ye girişi "sermaye ihracı" yoluyladır ve dönemin egemenlik sağlayan ekonomik sektörleri açısından da silah satışı, bankacılık ve demiryolu yapımı üzerindedir.

Osmanlı kapitalizmi içinde güçlü bir Ermeni ticaret burjuvazisi oluşmuş bulunuyordu. Ayrıca Ermeniler endüstriyel tarımda da etkindiler. Kırsalda ise Ermeni köylü kitleleri, diğerlerine göre daha yüksek bir refah seviyesini yakalamıştı. Savaştan önceki kırk yıl boyunca Avrupa'nın üç büyük emperyalist gücü ile Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere bu Ermeni ticaret burjuvazisi birinci dereceden etkide bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı 1 Ağustos 1914'de Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle resmen başladı. Savaş, emperyalist ülkelerin dünya pazarını yeniden paylaşmak amaçlı bir askeri, ekonomik ve siyasi hakimiyet savaşıydı. Birinci Dünya Savaşı bu özelliğiyle, önceki bütün savaşlardan ayrılıyordu. Savaşa 33 devlet katıldı. Savaşan iki "taraf"tan biri başını İngiltere, Fransa ve Rusya'nın çektiği İtilaf (Antant), diğeri ise Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğunun oluşturdukları Merkez İttifak (Mihver) devletleriydi. Bir taraf, feodal emperyalist Rusya, kapitalist emperyalist İngiltere ve Fransa'nın, öteki taraf kapitalist emperyalist Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin -ve ülkelerinin- çıkarı için savaşıyordu. Mihver cenahında yeralan feodal Osmanlı Devleti, modern bir devlet arayan burjuvalaşma dinamiğini yakalamış bir sınıfın elinde tarihi çıkarını Mihver Blokuna monte edebileceği umuduyla savaşa, emperyal amaçlarla değil, elindekini korumak amacıyla ve gönülsüz katılmıştı.

Bu savaş, tarihin önceki savaşlarına hiç benzemedi. Dünya nüfusunun yüzde 75'ine denk gelen 1.5 milyar insanın yaşamı savaşın kapsamı içine girdi. Silah altına alınan insan sayısı 75 milyonu buldu. Savaşta 10 milyon insan

ölürken 20 milyonu aşkın insan yaralandı. Savaş içinde tarihin kaydettiği en büyük devrimlerden biri, Bolşevik devrimi gerçekleşti. Savaştan sonra dünya siyasi, ekonomik, kültürel, ahlaki, sanatsal vb. bütün yönleriyle eski dünyadan koptu, yeni bir dünya ortaya çıktı. Savaş bittiğinde görüldü ki, Küçükasya'da, Osmanlıya ait topraklar üzerinde yaşayan Ermeni nüfustan geriye "kimse" kalmamıştı. Bu basit bir olay olamazdı. Dönemin genel tarihi açısından bir "ayrıntı" olabilirdi belki ama Küçükasya milletlerinin tarihi açısından dikkat çekici bir durumdu. Bilinmektedir ki, 1915-1916 yıllarında, Osmanlı Devleti tarafından alınan "Tehcir" kararı ile birlikte böyle bir vahim sonuç gerçekleşmişti. Bir milyon civarında Ermeni'nin ölmüş ve öldürülmüş, ölümden kurtulanların da Anadolu'yu terketmiş oldukları saptanıyordu.

Bu durumda, çok önemli ve açıklanmaya muhtaç bir tarihsel trajediyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Olay niçin ve nasıl olmuştur soruları savaştan sonra başlayıp günümüze kadar süren gerilimli bir tartışmanın konusu olmuştur. Çünkü, ister "savaş suçu", ister "insanlığa karşı suç", isterse 1948 yılına kadar beklensin ve "soykırım" denilsin, ortada unutulması ve unutturulması olanaksız bir kıyım vardır. Bu türden olayların "tatlıya bağlanması", olayın doğasından dolayı imkânsızdır. Bu türden olaylar ya reddedilir, tartışma sürer, ya da "kabul" edilir ve tartışma sona erer, muhasebe safhasına geçilir. Tartışma sürdüğüne göre, olayın üzerinde hâlâ sorular var demektir. Bu sorulara, hem akla, hem de gerçekliğe uygun "doğru" yanıtlar verebilmek için her şeyden önce olayın içinde gerçekleştiği tarihsel çerçevenin en genel şekliyle ortaya konulmuş olması gerekir. Böylesine tarihi çapta önemli ve sadece Ermeni milletinin değil, bölgedeki tüm milletlerin de kaderini derinden etkilemiş olan büyük bir olayı, tabi olduğu tarihsel dinamiklerden bağımsızlaştırarak kavramaya olanak yoktur. Ta-

rihin o döneminde, hemen her olayla ilgisi olan "emperyalizm" ise, sözünü ettiğimiz tarihsel dinamiklerin en büyük ve en belirleyici olanıdır.

Birinci Dünya Savaşını Alman emperyalizmi başlattı. Osmanlı Devleti savaşa Almanya'nın safında katıldı. Bu durumda, olayı anlamaya, Almanya-Osmanlı ilişkilerini anlamaktan başlanmalıdır. Osmanlı Devletinin bir "Ermeni meselesi" vardır ve Almanya bu meseleye Osmanlı ile ilişkilerinin tarihsel gelişim süreci içinde dahil ve taraf olacaktır. İlk bağlantı noktasını ararken karşımıza şu çıkar: 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından imzalanan Ayastefanos Anlaşması (3 Mart 1878) Osmanlının Kars, Ardahan, Batum sancaklarını savaş tazminatı olarak Rusya'ya verdiği gibi, Rusya'nın Osmanlı Ermeni milleti üzerindeki vesayetini de alabildiğine güçlendirmekteydi. Avrupa'nın basıncı ile bu anlaşma Bismark'ın himayesinde 13 Temmuz 1878'de Berlin Konferansı ile ikame edildi ve Almanya ile İngiltere'nin, üzerinde gittikçe sertleşecek bir mücadeleye girecekleri süreç başladı. Bismark Rusya'ya karşı Osmanlı'nın Ermeni politikasını koşullu desteklediği bir Alman politikasını da başlatmış oldu.

Diğer yandan Almanya 1890'lı yılların başından itibaren geç kalmış bir emperyalist ülke olmanın da hırsıyla Bismark döneminin denge arayan politikasından hızla uzaklaşarak dünya egemenliği kurmaya dönük bir politika izlemeye başladı. Bismarck uzaklaştırıldıktan sonra başbakanlığı devralan Bülow'la birlikte Almanya, yeni rolünü "Dünyayı aydınlatan ışık ülke" olarak tasvir ettiği bir yola girecekti. Bu yeni politika, sömürge edinmeye dönük bir politika olduğu için, zaman içinde dünyayı büyük bir emperyalist paylaşım savaşına götürecek tohumları da içinde taşıyordu. Almanya, Afrika'daki sömürge edinme denemeleri başarısızlıkla ve Fransa lehine sonuçlandıktan sonra, gücünün nerede ve ne kadar geçerli olabileceğini bir kere

daha gözden geçirmek zorunda kalacak, deniz gücü İngiltere ve Fransa ile yarışacak düzeyde olmadığı için şansını karadan ulaşıp vantuzlarını geçirebileceği bölgelerde arayacaktı. Saldırgan emperyalist Alman politikası, daha rasyonel bulduğu için, endüstri alemine geçememiş, ama zengin kaynaklara sahip Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin gibi imparatorlukları nüfuzu ve ekonomik etkisi altına alacağı çok yönlü bir emperyalist politikaya yönelecekti.

Almanya için Rusya iyi bir pazardı ama çetindi çünkü bu ülke, demokratik bir toprak devrimini gerçekleştirdiği 1860'lı yılların başından başlayarak hızla sanayileşmekteydi ve örneğin, 1870'lerde Almanya'dan endüstri malları ithalatı ilk sıradayken durum hızla değişecek, 1887 yılına gelindiğinde Almanya'dan sanayi malları ithalatı yüzde 46'dan yüzde 29'a düşecekti. Besbelli ki Rusya Almanya'nın pazarı olmaktan çıkıp, rakibi oluyordu.

Alman emperyalizminin Fransız ve İngiliz emperyalizmine göre avantaj sağlamaya başladığı nokta esas itibarıyle deniz gücü hariç olmak üzere, askeri modernizasyon alanındaydı. Buna kömür-çelik endüstrisi, demiryolu teknolojisi ekleniyordu. Askeri gücünü geliştirmek isteyen Çin ve Japonya gibi ülkeler için Almanya, hızla geliştiği bu sanayi sektörleri bakımından yükselen bir seçenek oluşturmaya başlamıştı.

Alman siyaseti eğer bir ülkeyi askeri modernizasyon açısından müşteri edinmiş ise, bunu ayrıca aldığı yatırım, ticaret ve gümrük imtiyazları ile pekiştiriyordu. Ancak tıpkı Rusya gibi Japonya da süreç içinde Almanya'nın diş geçirmekte zorlandığı çetin bir rakip haline gelecekti. Dikkat edilirse görülür ki, emperyalizm, sermaye ihracı yoluyla girdiği her ülkede, hem kendi sömürü temelini ve siyasi hakimiyetini, hem de buna karşı çıkacak rakip ve düşman sınıf temelini birlikte geliştirmekteydi. 1900'ün öncesi ve

sonrasındaki dünyayı, Kautsky'nin de önemle altını çizdiği bu yaman kapitalist çelişki belirliyordu.

Emperyalist ülkeler arasındaki pazar paylaşım haritasına 1914 yılından bakıldığında, Almanya'nın niçin köşeye sıkıştırılmış bir kedigil misalı hırçınlaştığı açıkça görülür. Afrika'da Fransa'nın 4 milyon mil kare, İngiltere'nin 3.7 milyon mil kare, ama Almanya'nın sadece 0.96 milyon mil kare sömürge toprağı elinde tuttuğu görülür.[2]

Sömürgeci olamayan Almanya'nın emperyalist aşamaya geçmesiyle birlikte dünya için ne büyük bir tehlike olacağını kestirmek kolaydır. Berlin Kongresi'nin tescil ettiği Kamerun, Togo ve Güneybatı Afrika'dan başka sömürgesi olmayan Almanya, birliğini tesis ettikten sonra Afrika'da yayılma hevesine kapılmış, ancak gittiği yerden erken kovulmuştur. Bu kısa süren girişimlerinde dahi Almanya'nın emperyalist rakiplerinde farklı ve daha vahşi yöntemlere ve toplu katliamlara başvurabileceği açığa çıkmıştır. Almanya mutlaka yayılmak, yoksa yokolmak zorunda olduğu bir tarihi durumu yaşamaktaydı.

Gerçi 1910 yılına gelindiğinde Almanya sahip olduğu sömürge alanı bakımından İngiltere ve Fransa'ya göre çok gerilerdedir ama emperyalizm sömürgeci sermayeden farklı bir bileşim olduğu için güç dengesine başka bir açıdan daha bakmamız gerekir. Sömürgeleştirmede artık koşullar ve yöntemler değişmiş, yeni bir aşamaya gelinmiş, sömürgeleştirmeye dönük sermaye ihracı ve yatırımları demir-çelik ve silah sanayilerine kaymıştı. Toprak işgali önemini yitirmiş, siyasi işgal öne geçmişti. Almanya içerde gelişiyordu fakat buna paralel, dışarıda da gelişmek zorundaydı. Gideceği ve gireceği her yere, İngiltere veya Fransa'nın pazarını daraltarak gidebilirdi. Önce emperyalist ülkeler arasın-

2. (Kaynak L.S. Stavrianos. Aktaran İlber Ortaylı *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 20)

daki rekabet dinamiğine bakalım. Emperyalist rekabet dinamiğinin savaşı kaçınılmaz kıldığı o günün bilimsel gerçekliğiydi. Demir-çelik üretimindeki gelişmeyi gösteren şu tablo hangi emperyalist gücün kabına sığmaz bir dinamik kazandığına açık işarettir.[3]

ÜLKE	ÇELİKÜRETİMİ (1000 ton)		DÖKÜM ÜRETİMİ (1000 ton)	
	1886	1910	1887	1911
ABD	2.604	26.512	6.520	24.028
Almanya	0.954	13.698	4.024	15.574
İngiltere	2.403	6.106	7.681	10.033
Fransa	0.427	3.390	1.568	4.441
Rusya	0.242	2.350	0.612	3.588

Tablo Almanya'nın bilinen tarih diliminde sıçrama niteliğinde gelişme sağladığını göstermektedir. Kapitalizmin eşitsiz gelişme kuralı işlemektedir. Bunun elbette dünya çapında kaçınılmaz mantıksal sonuçları olacaktır. Gene aynı tarih diliminde (1887-1912) dış ticaretinin büyümesi yönünden emperyalist aşamaya gelen ülkelere bakıldığında, ABD'nin yüzde 275, İngiltere ve Fransa'nın her birinin yüzde 200, ama bu üç emperyalist ülke kadar sömürgesi ve pazar payı bulunmayan Almanya'nın dış ticarette yüzde 300 büyüme gerçekleştirdiği görülecektir.[4]

1910 yılına gelindiğinde Almanya Avrupa'nın en büyük sanayi ülkesi durumuna gelmişti. Bu büyük güç, banka ve sanayi sermayesinin (finans kapital) bütünleştiği özellikteydi. 1895'de bütün dünyadaki Alman bankası sayısı 42 iken bu sayı 1911 yılında 450'yi bulmuştu. Bu arada Al-

3. (Kaynak K. Helfferich. Aktaran İlber Ortaylı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 24)

4. (Aktaran İlber Ortaylı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 28)

man bankaları Osmanlı İmparatorluğuna da sermaye ihracına başladı. Dört büyük Alman bankasının neredeyse dünyayı istila eder duruma geldiği görülüyordu. Dünyanın o günkü mevcut siyasal haritası ve dengesi, Almanya'nın bu başdöndürücü büyümesini artık daha fazla taşıyamazdı. Alman emperyalizmi kendine yeni alanlar açmak zorundaydı. Doğu Avrupa, Balkanlar, Anadolu ve Yakındoğu bu iş için en uygun hedefti ama Almanya bu konuda elini çabuk tutmalıydı. Bu alan için Bismark "tek bir Alman askerinin kanına değmez" dediği için imparator tarafından başbakanlıktan kovulmuş, atak ve saldırgan bir politikaya geçilmişti. Almanya artık "Ya mal, ya da insan ihraç etmek zorundayız, bu kadar artan nüfusla yaşıyamayız" gerçeğini yüksek sesle söylüyordu.[5]

Bu, gerektiğinde kolonileştirmeyi de içeren yeni nüfuz alanları oluşturmayı istemekti. Dünyanın yeni efendisi çıkıp gelmişti.

Alman emperyalizminin geleceğini Balkanlar, Önasya ve Yakındoğu'da aramak zorunda oluşunun bir göstergesi olarak 1909 yılındaki dış ticaret blançosuna bakılabilir. Avusturya, Romanya, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile kara ve demiryolu üzerinden Almanya'nın yaptığı ticaret 8 milyar 238 milyon Mark tutarken denizaşırı bölgelerle yaptığı toplam ticaretin miktarı 6 milyar 862 milyon Mark tutarındaydı. Almanya'nın elde ettiği bu durumu daha da geliştirebilmesi Bağdat demiryolunu önemli kılıyordu. Bu demiryolunun uzatılması her aşamada Almanya-Avusturya iktisadi birliğinden Osmanlıya yapılan ihracatı bire üç artırıyor, örneğin 1900'de 4.9 milyon sterlin olan Osmanlının bu ülkelerden ithalatını, demiryolu uzadıkça on yılda 11.4 milyon sterline çıkarıyordu. Alman devlet

5. (Aktaran İlber Ortaylı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 29)

ideolojisinin kurucularından olan C.H. Becker 1914 yılında şöyle demekteydi: Coğrafi konumumuz ve endüstrimizin pazar gereksinimi dolayısıyla Türkiye'ye yöneliyoruz. Her Avrupa ülkesinin geri kalmış şarkta kendine ait bir hayat alanı vardır. İngiltere Mısır'da, Fransa Tunus'ta, İtalya Trablus'da, Avusturya Bosna'da ve Rusya Karadağ ve dolaylı olarak Balkanlarda hak sahibidir. Bizim hiçbir şeyimiz yoktu. Şimdi bu hayat alanımız Türkiye'dir"[6]

Emperyalist bir ülkenin kendisi için başka bir ülkeyi "hayat alanı" ilan etmesi üzerinde durulması gereken kilit bir kavramdır. "Hayat alanı" kavramı keyfi bir politik seçim konusu değildir, zorunludur. Bir tür tarihsel mahkumiyettir. Özellikle Süveyş Kanalının 1870 yılından itibaren İngiliz emperyalizmine açtığı Güney Asya kulvarı, arkasından gelen Alman emperyalizmini ister istemez Asya'nın orta kuşağına yöneltecekti. Alman sanayisinin gelişmesi bakımından bağımlı olunan Balkanlar, Türkiye, Kafkasya ve Mezopotamya'daki kaynakları ele geçirmek, Almanya'yı Bağdat'a bağlayacak demiryolunu vazgeçilmez kılmaktaydı.

1888'de alınan İzmit-Ankara demiryolu hattı imtiyazını izleyen 8 yıl içinde, bu hattın tamamlanmasından başka İzmit-Sakarya ve Eskişehir-Konya demiryolu bağlantılarının da kurulduğunu ve işletmeye açıldığını görürüz.[7]

Osmanlı Devleti açısından "iç güvenlik", "asayiş", "ülke bütünlüğü" yönünden elzem olan bu büyük altyapı yatırımları Alman emperyalizmi için Osmanlı pazarını elde etmek anlamına geliyordu. Bunları kaynaşmış sanayi ve banka sermayesi gerçekleştiriyordu. 1900'e gelindiğinde Alman finans kapitali belli başlı olarak şu tekellerle birlikte

6. (Aktaran İlber Ortaylı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 46)

7. (Aktaran İlber Ortaylı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 88)

dişlerini Türkiye pazarına geçirmiş olacaktı: Deutsche Bank, Deutsche-Orient Bank, Deutsche Palaestine Bank, Krupp, Mauser, Loewe, Siemens, Bau A.G., Hamburg-Amerika Linie, Deutsche-Levantinische Baumwollgeselschaft, Anatolische Handels und Industrie Gesellschaft, Deutsch Levante Linie, Atlas Linie, vb.[8]

Alman tekelci sermayesi dişlerini Osmanlı pazarına 1880'lerden itibaren geçirmeye başlar. Osmanlı ordusunun yenilenmesi işinin Almanya'ya ihalesi Osmanlı pazarının emperyalistler arasında el değiştirmesi sürecinin de başlangıcıdır. Bu atak için uygun politik zemin, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın en çok el attıkları Osmanlı zaafı olan Ermeni Meselesinde Abdülhamit'in siyasetini destekleyen imparator Wilhelm tarafından hazırlanmıştı. Önce Colmar von der Goltz'un başkanı olduğu Alman askeri ıslah heyeti gelir. Arkasından Alman silah endüstrisi de gelir. Krupp'un topları, Mauzer, Deutsch Bank gelir. Osmanlıya her gelen Alman, ister asker olsun, ister diplomat, silah ve çelik tekellerinin mümessili olarak gelir. İlişkilerin hızla ve "özel" bir biçim alarak gelişmesinde Almanya'nın Osmanlı'yı Ermeni siyasetinde desteklemesi önemli kolaylık sağlar. Almanya'nın askeri ilişkiler üzerinden Osmanlı'ya girmesi, kısa sürede, ekonomisine, mülkiyesine, devletine, siyasetine, ideolojisine ve nihayet Türklerin modern devlet inşa çabasına hakim olmasıyla sonuçlanacaktır.

Almanya ilişkilerinin gelişmesi Osmanlı'nın ticaret yapısını temelinden değiştirir. Daha önce Avusturya üzerinden gelen Alman malları Osmanlı için zaten tanıdıktır. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı pazarından aldıkları pay azalırken Almanya'nın payı olağanüstü bir hızla artar. 1880'de Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı dış ticare-

8. (Aktaran İlber Ortaylı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Kaynak yay. s. 87)

tindeki payı yüzde 18 iken, 1909'da bu pay yüzde 42'ye yükselir. 1880-1914 döneminde Osmanlı'ya gelen yabancı sermaye yatırımının yüzde 41'i demiryolları, yüzde 23,5'i bankacılık ve yüzde 10'u da sanayi alanındaydı.

Alman emperyalizminin Türkiye'yi ele geçirmesi, her hangi bir geri kalmış ülke pazarını ele geçirmekten daha kolay ve hızlı gerçekleşir. Çünkü bunu kolaylaştıran yapısal benzerlikler vardır. Osmanlı ekonomik yapısında kapitülasyonlar nedeniyle bazı temel maddelerin fiyatlarını istikrarlı bir çizgide tutmak için oluşmuş bir devlet tekelciliği mevcuttur. Almanya'nın tekelci ekonomisine entegrasyon güç olmayacaktır. Ayrıca Almanya, aşılmaz engelleri bile yıkacak bir kararlılıktadır. Alman emperyalizminin bu yırtıcı karakterini, Almanya'nın dünya dengesinde yükselen emperyalist güç olarak ortaya çıkmış olması açıklar. Yükselen Alman emperyalizmi Osmanlı mülkünü kendi pazarı haline getirmek isteyecek, bu bölgede İngiltere ve Fransa ile şiddetli bir çatışmaya girecektir.

Osmanlı'nın durumu demek olan "Şark Meselesi" emperyalist Avrupa devletleri arasındaki çatışmada en önemli meseledir. Emperyalist sermayenin o tarihsel dönemdeki ilk ve en önemli gereksinmesi sermaye ihracıdır ve sermayenin ihraç edildiği birinci ekonomik alan olarak silah ve demiryolları yapımı öne çıkmıştır. Osmanlı'da demiryolu yapımına Fransız sermayesi ile başlanmıştır ve Almanya özellikle Fransa'nın can düşmanıdır. 1899'da Abdülhamit'ten Bağdat demiryolu hattı imtiyazını koparan Almanya böylelikle hem rakiplerinin nasırına basmış olmakta, hem de Musul petrollerini kontrolü altına almak bakımından bir adım ileri geçmiş olmaktadır.

Osmanlı'nın dış borç ile yaşayan bir ülke olması, borç vermek için sıraya girmiş emperyalistleri kızıştırır. 1914 yılına gelindiğinde Osmanlıyı borçlandırma payı bakımından Almanya İngilterenin önüne geçecektir: Osmanlı İm-

paratorluğunun 156.4 milyon Osmanlı Lirası dış borcunun yüzde 53'ü Fransa'ya yüzde 21'i Almanlaradır. İngilizlere borç yüzde 14'e düşmüştür.[9]

Burada vurgu yapılması gereken, daha sonraki tarihlerde olacak olanları da çağrıştırması bakımından, Alman çelik tekeli Krupp'tur. Birinci Dünya Savaşı'nı Almanya en başta bu çelik tekeli adına başlatmıştır. İkinci Dünya Savaşını da Almanya ve gene başta bu çelik tekeli olmak üzere, 4 adet Alman çelik tekelinin pazar savaşı ihtiyacı nedeniyle başlatmıştır. Osmanlı Ermeni Olayı ile Nazi Yahudi katliamı arasında Ermeni tarihçiler ve siyasetçiler bir biçim ve süreklilik bağı kurmaya hevesli oldukları halde bunu sadece ideolojik benzerlikler üzerinden yapmaktadırlar. Oysa böyle bir benzeştirme hiç doğru değildir, Ermeni ve Yahudi "soykırım"ları arasında böyle bir bağ mutlaka kurulacaksa, emperyalist Alman tekellerinin çıkarı temelinde kurulmalıdır.

Peşpeşe 1898'de "Anadolu Demiryolu" ve "Haydarpaşa Rıhtımı"nın yapım hakkı, 1899'da Bağdat demiryolu imtiyazı, 1902'de Mezopotamya'da zengin petrol yataklarını keşfetmenin iştiyakı ile geleceğini iyiden iyiye Osmanlı üzerinde hakimiyet kurmaya çeviren Almanya'nın bu ataklarını Deutche Bank'ın 43 milyon Mark borç vererek finanse etmesi bu banka ile Osmanlı Bankası'nın arasını açacak, zarlar atılmış olacaktı. Alman emperyalist sermayesinin Türkiye'ye bu gözükara ve parlak girişi, "Şark Meselesi"ni alevlendirecek ve Avrupa emperyalist devletlerini Osmanlı zemininde yeni bir saflaşmaya itecekti. Emperyalistler arasındaki rekabetin bu noktaya gelmiş örneklerinden de bilindiği gibi, artık bundan sonra "siyaset" çözümleyici olmaktan çıkar, devreye savaş girerdi.

Almanya'nın Osmanlı pazarını zaptı, bıçak sırtında du-

9. [Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa 2000 VI. Baskı, s. 24.]

ran bu ülkede uluslaşarak kurtulma potansiyelini harekete geçirecek, milliyetçi düşünceleri ve hesapları alevlendirecektir. Almanya'nın birliği o tarihlerde henüz ve Prusya devleti etrafında zoraki toparlanmayla gerçekleşmişti. Prusya tarih tarafından kendine birlik misyonu bahşedilmiş imtiyazlı bir milletti. Türkler de kendilerini tarihsel bir misyonla koşullandırmış az sayıda miletlerden bir milletti. Almanya'nın Prusya temelinde sağladığı Birliği bu bakımdan Türklere ilham verebilecek en taze Avrupalı örnekti. Prusya devlet modelinin ve Prusya tipi ulus birliğinin Osmanlı Devletine cazip görünmesi, modelin kendisinin özel bir "cazibe" taşımasından değil, tarihsel koşulların her iki devlet ve ülkedeki benzerliğindendi. Almanya'ya birliğinin yolunu, işgalde 400 ayrı birim-devleti 50'ye kadar düşüren Napolyon göstermişti. Otto von Bismark, "Prusya halkı Tanrı'nın seçtiği ve şereflendirdiği bir halktır" diye devraldığını tepeden inme homojenleştirici bir inanca ve askeri eyleme dökerek "Almanca konuşanların birliği"ni sağlayacaktı(1871). Birliğin içinde Alman olmayan; Polonyalı, Danimarkalı ve Frankofonlar olacak, fakat vatandaşlık (Alman) kan bağı esasına göre düzenlenecekti. Türklere göre "Türkler de tanrının seçtiği ve şereflendirdiği bir halk"tı! Almanya'nın birlik modeli, ulusallaşma zemininde parçalanmakta olan Osmanlı birliği için de süreç içinde bir model haline niçin gelmesindi? Osmanlının ordu ve mülkiye olarak devlet yapısının Almanlar tarafından "ıslah" edildiği 1880'den sonraki dönemde Türkçülük ölü bir köken merakı olmaktan çıkarak kendini küllerinden yaratan bir büyük "dava"ya dönüşecektir.

Osmanlı ordusunun Prusyalı Alman subaylar tarafından ıslahı elbette aynı zamanda Osmanlı "fikir dünyası"nın da ıslahı anlamını taşımaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti bölünmeye karşı refleks geliştiren ve giderek, eğitim dahil, bütün kurumlarıyla askerileşen bir devlettir. Böyle bir dev-

let Türklerin zümre ve sınıf olarak yürüdükleri tarihsel çizginin de uzantısıdır. Bu bakımdan Alman emperyalizminin Osmanlı pazarına girişi ile Türklerin ruhuna ve hayallerine girişi aynı sürecin iki yüzü gibi gerçekleşmek zorundaydı. Prusyalı generaller gibi düşünen ve hisseden genç bir subay kuşağı bu "ıslahat" dönemi içinde gelişmiş ve ilk siyasi zaferini de 1908 devrimi ile birlikte kazanmıştır. Ondan önce Osmanlıda "milliyetçi" düşünce araçları hemen hiç olmadığı için, Prusyalılık genç Osmanlı elit kuşağının tartıştığı ama çözüm bulamadığı "kimlik sorunu" tartışmalarına da bir çerçeve kazandıracaktır. Fransız devriminin Avrupa'ya yayılan etkileri daha önce Osmanlı elitine birebir ulaşırken artık bu etki Prusya prizmasından kırılarak Osmanlıya gelebilirdi. Prusya modeli bu nedenle Osmanlıyı burjuva Avrupa'nın geçirdiği evrime dolaylı yoldan açabilirdi. Prusyalılığın Osmanlı ordusu ve toplumu üzerindeki etkilerini ise bir ideolojik düzeneğe bağlayarak örgütleyen bir siyasal parti vardı ve bu da kimlik ve devlet sorunu çözülünceye kadar süreci belirleyen tek güç olan İttihat ve Terakki Partisi idi. İttihat ve Terakki Partisi sürecin siyasal, Almanya ise diğer yanını yönetiyordu. "Diğer yan" çok genişti ve esas itibarıyla topluma nüfuz eden ve kalıcı sonuçlar veren faaliyetlerin tümünü birden içeriyordu. Gümrük, maliye, polis vb. somut idari ilişkiler alanı Prusya rengini alarak modernleşmekteydi.

III BÖLÜM

ALMANYA'NIN GELENEKSEL ERMENİ DÜŞMANI SİYASETİ

Alman emperyalizmi için "Ermeni Meselesi", bilinen adıyla "Şark Meselesi"nin en önemli bileşeniydi. "Şark Meselesi", Şark'ın iç doğasından çıkan bir meseleyi değil, Avrupa'nın Balkanlar, Kafkasya, Ortaasya ve Asya'daki sömürgeci ve giderek emperyalist çıkarını ifade ediyordu. Dolayısıyla Batılı bir kavramlaştırmaydı. Şark meselesinin en önemli politik varyantı, Mezopotamya hakimiyetiydi. Çünkü petrol çağına buradan geçiliyordu. Mezopotamya'ya hakimiyetinin garantisi ise Anadolu-İç Asya bağlantısındaydı. Bu bağlantı yolunun kıkırdak halkası Kafkasya ve İran'dı. Emperyalist Avrupa'nın çıkarı için bu analitik saptama 20. yüzyılda hiç değişmeden sürecekti.

Genel olarak bu bağlantı noktasında yaşayan Anadolu ve Kafkas Ermenilerinin kendi tarihsel evrenlerini kavrayışı ile emperyalist Avrupa devletlerinin Ermenileri kavrayışı arasında hiçbir benzerlik olamazdı. Bu nedenle dönemin diğer olaylarına olduğu gibi Osmanlı Ermeni Olayı'na da, içerdiği boyutların tümünü görebilen değişik açılardan bakmak zorunluydu.

Anadolu ve Kafkaslardaki Ermeni olayına Alman devletinin temel yaklaşımını belirleyen, açıklayıcı bir tarihi biri-

kim elde mevcuttur. Bu birikim, Alman emperyalizminin Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslardaki çıkarını ifade eden en genel siyasi çerçeve içinde Ermenilerin kaderine Alman devletinin nasıl baktığını açıkça göstermektedir. Almanya'nın Osmanlı Ermenilerine bakış açısı, Ermeni milletinin kaderiyle ve bu kaderin belirlendiği Birinci Dünya Savaşı planına nasıl yansıdığı ile ilgili olduğu için, bizim için açıklayıcıdır.

Avrupa emperyalizminin Türkiye'ye girişinin doğrudan yarattığı sonuçlardan biri de kapitalizmi geliştirmesi, Osmanlı milletlerinde ulusal bilinci güçlendirmesi ve bu bilinci taşıyacak sosyal sınıf ve aydın zümreleri oluşturmasıydı. Kautsky buna "Asya'daki Avrupa tini" diyordu. Sermaye ihracı yoluyla girilen her yerde emperyalizm ulus bilincini kışkırtıyordu. Osmanlı gibi, milletler kazanı bir ülkede ulusal bilincin gelişmesinin davet ettiği merkez-kaç çatışmaları yönetmek ve çözmek de emperyalist ülkelere düşerdi. Bu yönüyle İngiliz ve Fransız emperyalizminin kendine has bir Ermeni politikası olduğu gibi, Almanya'nın da böyle bir politikası vardı. Alman emperyalizminin Ermeni politikası, çıkarları farklı olduğu için diğer emperyalist güçlerin Ermeni politikasına hiç benzemiyordu. Alman emperyalizmi Küçükasya'da günün birinde Ermeni meselesinde akla kara bir tercihle yüzyüze gelineceğini, Osmanlıya dişlerini geçirdiğinden beri biliyordu. O gün geldiğinde nasıl bir tutum alacağını adım adım belirliyordu. Ermeni meselesinde Osmanlı Devletini desteklemek Türkleri desteklemekti. Rumları, Kürtleri, Arapları veya Ermenileri desteklemek Türkleri vatansız ve devletsiz bırakmaya götüren bir tercih olurdu. Dünya emperyalist döneme geçerken Anadolu sorunu böyle bir ikileme sıkışmıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya Küçükasya'da Türklere karşı bir siyaset güderken Almanya çıkarının geleceğini bunda gördüğü için Türkleri tutuyordu.

Osmanlı ordusunu ıslaha gelen ilk Alman askeri ıslah heyeti başkanı, Osmanlı ordusunda mareşalliğe yükseltilmiş bulunan Alman generali Colmar von der Goltz'dur. Goltz, Türklerin tarihi millet vizyonuyla kendi devletinin Türkler hakkındaki görüşünü bütünleştirmişti. Goltz 1894-1896'daki Abdülhamit dönemi Ermeni katliamlarının ardından, Türklerdeki devlet vizyonunu formüle etmiş, "Türkiye için tasarlanan jeopolitik strateji temelinde geleceğin Türkiye'sinin Hıristiyan unsurlarından kurtulmuş tam bir İslam ve Asya ülkesi olarak planlandığını" söylemişti.[1] General Goltz bu görüşü Osmanlı Devletinin falına bakarak değil, somut bir tarihsel durumdan hareket ederek söylemekteydi. Çünkü oluşan Osmanlı-Alman ekseni ancak böyle bir tarihsel perspektif oluşturabilirdi. Goltz'un böyle, "müslüman kalesi" gibi görece net bir tarihsel "tasarım"dan söz ettiği dönemde gelecek fikri Türk aydınları arasında bile bu kadar netleşmemişti. Osmanlı Devletinin geleceği o tarihte Türklere bile bu kadar açık gözükmüyordu. Olayı yirmi yıl öncesinden görebilmek, hatta "plan" diye ifade edebilmek, ancak yeni bir dünya tasarımı olan devletin kapasitesi olabilirdi. Hıristiyanlarından kurtulmuş bir Türkiye tasarımı Abdülhamit ve eliti nezdinde gri bir perspektif haline gelmiş olabilirdi, ama Almanya Osmanlı üzerindeki cansiperhane gayretleriyle bu gri tarihsel perspektifi somut manada inşa etmekteydi. Nitekim Almanya sonraki yıllarda Ermenilere karşı güdülen Osmanlı devlet politikasını istikrarlı bir biçimde destekleyecek ve nihayet Birinci Dünya Savaşının eşiğine gelindiğinde, gene bu, Osmanlı ordusu ve sivil idaresi üzerinde otorite denebilecek etkiye sahip generalinin (Goltz) ağzından Ermeni meselesinin nasıl çözüleceğini berrak biçimde ifade edecekti. Goltz Şubat 1914'te, Alman-Asya Cemiyeti'ndeki bir oturumda

1. V. N. Dadrian, *Ermeni Soykırım Tarihi*, Belge yay. s. 156, 175, 372

şöyle diyordu: "Ermenilerin, Anadolu'dan Mezopotamya'ya göçürülmeleri ile Osmanlı İmparatorluğu yeni birtakım pürüzlerden ve güçlüklerden korunmuş olabilecektir."[2] Burada, Türklerin bir görüşüne katılmak sözkonusu olmadığı gibi, görüş artık bir "görüş" olmaktan da çıkmış, gerekçesi, mekanı ve az çok zamanı da belli bir "plan"a dönüşmüştür. Dikkat çekici olan, Alman devlet politikasının Ermeni meselesinde Osmanlı'yı koruma temasına bağlanmasıydı. Osmanlıyı korumak, devletin esas sahibi olan Türkleri korumaktan başka bir şey değildi.

Almanların Osmanlı Ermenilerine ve onların kendi kaderini tayin hakkına nasıl baktığının ipuçlarını veren bu görüşler Goltz'un kişisel görüşü elbette olamazdı. Alman devlet görüşü, tehcirden 20 yıl önce Ermenilerin Anadolu'dan çıkarılması yönündeydi. Alman devletinin Osmanlı politikasında Ermeni konusu bu temel çerçeveye daha Kasım 1896'da, Abdülhamit'in gerçekleştirdiği 1894 yılı Ermeni katliamlarının daha kanı kurumadan kavuşmuş bulunuyordu. Alman devletinin konuyla ilgili temel belgesi Dışişleri Bakanlığı Siyasi Sorunlar Dairesi Yakındoğu İşleri Başdanışmanı Alfons Mumm von Schwarzenstein tarafından o tarihte açıklanmıştı, şöyleydi ve Alman devletinin uzun vadeli Osmanlı Ermeni politikasını açıklar nitelikteydi:

"1) Kurnaz ve fesat bir ırk olan Ermeniler, kendi ulusal varlıklarının tehlikeye düştüğü duygusunu yaşayan Türkleri kışkırttılar;

2) Almanya'nın mutlak olarak hiçbir çıkarı olmayan bir ırkın lehine duruma müdahale etmesi için hiçbir neden olmadığı gibi, bir Hıristiyan halkın lehine hilale karşı bir haçlı seferi başlatmak Alman siyasetinin vazifesi de olamaz; zira geçen yıl müdahaleci güçlerin lehte araya girme girişimleri bu halkın acılarını daha da artırmıştır; ve

2. V. N. Dadrian, *Ermeni Soykırım Tarihi*, Belge yay. s. 373

3) Türkiye'nin bütünlüğünü başka şekillerde tehdit eden tehlikeler ve Türkiye'deki çok sayıda Alman'ın ekonomik çıkarları düşünülürse, ne kadar üzücü olursa olsun 'Ermenistan'daki kıyımlar' genel tablo içinde küçük kötülükler olarak görülmelidir."[3]

Abdülhamit'in 1894-1896 tarihlerinde uyguladığı 200 bin kişinin öldürüldüğü ileri sürülen Ermeni katliamları hakkında temel tutumu Osmanlı Devleti lehine olan Almanya'nın Ermenilere karşı Abdülhamit'e desteği sadece politik değil, aynı zamanda "fiili"dir. Bu destek, "görmezlikten gelmek", "razı olmak", "karşı çıkmamak" türünden edilgen ve dolaylı bir destek değil, Ermenilere karşı izlediği politikada Abdülhamit'le ortaklık kurmak türünden bir destektir. Desteğin bu özelliğini Rus istihbarat bilgilerinden izlemek mümkündür: "II Wilhelm Rusya, İngiltere ve Fransa'daki büyükelçiliklerine bu ülkelerdeki Ermeni milliyetçileriyle ilgili bilgi toplama talimatı vermişti. 'Kapsamlı raporların içerdiği bu soruşturmanın sonuçları İstanbul'da Abdülhamit'e iletilmişti.' ..Türkiye'nin taşrasında görevli Alman konsoloslarına 'Abdülhamit'i kendi bölgelerinde yaşayan Ermenilere dair herşeyden haberdar etme' emri vermiş ve 1898 tarihli bir tamimde, Türkiye'deki sefirine tüm Türkiye'deki konsoloslarına Ermenilerin lehine müdahale etmemeye; yerel otoritelerin Ermenilere muamele etme tarzına karışmamaya; kendi bölgelerinde yaşayan Ermeni tüccarların, zanaatçıların, vb. tam bir listesini hazırlamaya teşvik etme yetkisini vermişti."[4] Burada gördüğümüz, bazı Ermeni tarihçilerin "soykırım provası" olarak değerlendirdiği ve hakiki soykırım diye değerlendirdikleri olaydan yirmi yıl önceki bir olaydır ve bize Alman devleti-

3. [Kaynak: Friedrich Naumann, Asia, 8. Bask· (Berlin, 2.134,137.139, 145. aktaran Vahakn N. Dadrian. *Ermeni S ykırım Tarihi*. Belge yay. s.157]

4. Vahakn N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. s. 165)

nin Ermeni politikası hakkında belli bir görüş kazandırmaktadır. Başka bir ifadeyle Alman devleti Ermenilerin ayak izlerini Anadolu'dan silme siyasetini kendi çıkarlarıyla bütünleştirmişti.

Alman devletinin bu konuda Osmanlıya desteği kesintisiz sürecektir. Örneğin Alman imparatoru 2. Wilhelm 1909'da, Adana Ermeni olayları için, üstelik olaya müdahale edebilecek güçte ve durumda olduğu için bizzat kendisinden yardım dileyen kliseye "Ermenilerden bize ne?" demiştir. Bu çok doğaldır, doğal olmayan, Almanya'nın din kardeşi Ermeni'yi tarihen gözden çıkarmış olmasının Ermeni bakış açısından "aykırı", "istisna", "imparatorun kişiliğiyle ilgili" bir sorunmuş gibi algılanması ve bu "kişisel özellikler"in tarih açıklamasında anahtar kavramlarmış gibi kullanılmasıdır. Alman ıslah heyetinden Friedrich Naumann aynı olay üzerine "Türklerin bu tutumunu bir ölümkalım mücadelesi olarak görmeliyiz" derken, bunun lokal bağlamda Alman emperyalizmi için de bir ölüm kalım meselesi olduğunu söylemiş oluyordu. Bu demektir ki, Alman devletinin Ermeni milleti ve kaderi hakkındaki temel görüşü, gizli tutulan değil, aynı zamanda Alman toplumuyla kolayca ilişki kurabilen legal bir görüştü. Yani, tarihi derinliğe sahip, belli bir devlet-toplum konseptine oturan, şu veya bu durumda kolayca sarsılmayan, elit Alman kültüründe kendine yer bulmuş bir görüştü. Bir bakıma Türklerin kaderi Alman devlet ideolojisinin bir unsuru haline getirilmişti. Misal: Bir Alman Coğrafyacı olan Ewald Banse'nin, dememiş olsa bile dediğinin yaygınca söylendiği şu görüşü irkilticidir: "Ermeni sorununu ortadan kaldırmak için Ermenileri ortadan kaldırmak gerekir."[5] Bu söz, Ermeni meselesinin tarihi bir kördüğüm haline geldiğini anlatmak için

5. Tamer-Andrea Bacınoğlu, *Modern Alman Oryantalizmi*, Ankara, 2001, s. 200-201.

söylenmiş olsa bile "çözüm"ünü söylemektedir ve başka hiçbir çözümü yokmuş gibi, cehennemi olan tek bir çözüme vurgu yapmaktadır. Doktriner Alman toplumu ile ayrıca, böylesine uç fikirler üzerinden diyalog kurmak hiç de güç değildir. Doğrulayıcı bir başka örnek de Haftalık *Frankfurter Zeitung* gazetesinden şu görüş olabilir: "Bilgisi ve yüksek ticari yeteneği sayesinde, idraki eksik Türklere sürekli tüccar, vergi memuru, bankacı ve acente olarak yarar sağlayan, bu arada Türkler fakirleşirken kendisinin zenginleşmesi, genelleme doğru değilse de bir çok durumda haklı olarak, Ermeninin Doğuda en nefret edilen insan olması sonucunu getirmiştir."[6] Alman siyasetinde ve kültüründe Ermenilerin nefret edilen bir halk olduğuna dair açıklamalar çoğaldıkça Alman toplumu da Ermenilere karşı, bir tür "Türkleşme" içine girmiştir. "Almanya'da Türk hükümetini eleştirmek Reich'a düşmanlık belirtisi haline gelmiştir."[7] Dikkat edilirse burada, "Ermeni Meselesi" denilen bir sorundan, her hangi bir somut olaya dayandırılmış isabetli bir değerlendirme yapılmamakta, konu bir ırkın iflah edilmez tarihsel özelliği olarak ele alınmaktadır. Bu tür değerlendirmelere, "soykırım" veya benzeri bütün olaylarda tanık oluruz.

6. *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* s. 121
7. *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* s. 123

IV BÖLÜM

ALMANYA'NIN OSMANLI DEVLETİNİ ELE GEÇİRMESİ

Ermeni olayındaki Alman devlet rolünü hakkıyla görebilmek için Osmanlı Devletinin 1914-1918'deki durumuna, ama öyle üstünkörü değil, kılı kırk yaran bir dikkatle bakılmalıdır. Ordunun siyasete doğrudan el koyduğu ve Batılı anlamda ilk kez görünür bir sınıf hükümeti kurduğu 1908'den sonra Osmanlı Devleti köklü bir değişim geçirmeye başlar. Değişimin en önemli özelliği sınıf ilişkilerinin siyasi ilişkileri belirler düzeye yükselmesidir. Türk modernleşmesi ve modern Türk burjuva devletini kurmaya dönük tarihsel süreç hız kazanır. Birinci Dünya Savaşından önceki 1913-1914 yıllarında Osmanlı devlet yapısı önemli ölçüde yenilenmiş olacaktır. İktidar ordunun elinde olduğu için modern devlete geçişin ekseninde askerler ön plandadır. Ordunun komutasını elinde bulunduran güç, devlet iktidarını da elinde tutuyor durumdadır. Ancak burada modernleşmeye öncülük eden Osmanlı ordusu subaylarını düz bir askeri güç olarak algılamak yanıltıcı olur. Çünkü orduya egemen subaylar aynı zamanda örgütlü bir siyasal güçtür. Bu siyasi güç, 1908'den itibaren siyasi fırka özelliği kazanan İttihat ve Terakki Partisi'nden başkası değildir. İşte bu siyasi parti ele geçirdiği Osmanlı Devletini modern bir burjuva sınıf devleti olarak inşa etmektedir. Türk milleti

tarihsel gelişiminin kaybettiği ana doğrultusunu arayan bir millet durumundadır. Hal bu olunca Alman devleti, Osmanlı Devletini ele geçirmekle aynı zamanda Türk milletinin kurucu iradesini ele geçirmiş olmaktadır. Bir devletin başka bir devletin eline geçmesi, açıklanmaya muhtaç özel bir tarihi durum oluşturur. Böyle bir durum klasik tarihçi yaklaşımı ile kavranamaz ve açıklanamaz. Bu nedenle dönem Osmanlısının hangi sınıfsal dinamikler öncülüğünde nasıl bir evrim geçirmekte olduğuna özellikle bakmak gerekir.

Osmanlı Ermeni Olayı'na bakarken önemsemediğimiz, ihmal edilebilir bulduğumuz en önemli olgulardan biri, bunun hangi sosyal sınıfların hangi sosyal sınıflara karşı tavrından doğduğudur. Ermeni ile Türk milletini, sadece "millet" olmaktan ibaret unsurlarmış gibi yanyana koyup çatıştırdığımız bir tarih şablonu, Türklerin elinde bir devlet bulunduğunu biliyor olsak bile bizi gerçeğe götürmez. Olayın "soykırım" olup olmadığına odaklanmış bir tartışma ister istemez sosyal sınıfların varlığı ve eğilimleriyle ilgilenmez. Oysa, öğrenmek istediğimiz tarihsel gerçekliğin ne olduğu ise, ana soru, tarihin bu döneminde Küçükasya'da işleyen sınıfsal dinamiklerin neler olduğu ve Ermeni olayına nasıl etkide bulundukları olmalıdır. Bu elbette Ermeni tehcirinin hukuki veya siyasi tanımını değiştirmez. Ama sınıfsal bağlantılar içinden bakılırsa, her şey belli bir mantığa kavuşur ve anlaşılır hale gelir. 1908'den itibaren Osmanlı devlet yapısı yeni bir sınıfsallığa bürünecektir. Dolayısıyla siyaset sahnesi ve bu sahnedeki mücadelelerin niteliği değişecektir. İktidar kavgaları anlaşılır açık amaçlara dayanacaktır. Tarihsel misyonunu inşa etmekte olan bir Türk burjuva sınıfın eylemi ekseninde bir dönem yaşandığı kavranmış olacaktır. 1908'de İttihat ve Terakki Partisi aracılığıyla ele geçirilen iktidar, Osmanlı da "görünür" ilk Türk burjuva sınıf iktidarıdır. Kapitalist gelişmenin önünü açmıştır. 1908'de kurulan İktidarın devrimci-reformcu karakteri ve özgürlük-

çü perspektifi buradan doğmaktadır. Böyle bir perspektifin liberal açılımları da kapsaması doğal olarak beklenir. Ancak gelişme birkaç yıl beklendiği gibi olmuşsa da uzun vadede böyle olmamıştır çünkü 19. yüzyıldan gelen Osmanlı kapitalizmi kendi içinde aşılmaz çelişkileri de barındırmaktaydı. Türk burjuva sınıfı 1908'de ele geçirdiği siyasi iktidarı sonuna kadar kullanmak ve tam bir egemenliğe dönüştürmek istemektedir. Besbelliydi ki bu sınıf bu amaç için bütün ülkede mülkiyet düzenini ve sermaye yapısını kökünden değiştirmeye yönelecekti.

Jöntürkler Hangi Sınıftan "Türkler"di?

Osmanlı kapitalizmini yeniden düzenleme amacındaki Türk burjuva sınıfın siyasi temsilcisi olan İttihat ve Terakki Partisi bu amaçla 1913 yılının Ekim ayında gerçekleştirdiği Kongresi'nde yeni bir program yazacaktır. Yeni programının 2. Maddesine siyasal amacın sınıfsal çözümü şöyle yansıyacaktır: "İttihat ve Terakki Fırkası, milli iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrıcalıkları (istisnaları) kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılmasını en kutsal amaç sayar." Burada dikkat çekici olan "milli iktisat" politikasının açıkça ilan edilmesi değil, "kutsal" sayılmasıdır. Kutsallaştırılmış şeyler uğruna göze alınmayacak hiçbir şey yoktur ve en çok iki yıl sonra ülkeyi kan denizine dönüştürecek olan Türk burjuva sınıfının, sadece etnik anlamda "milli" olan hedefi bu ifadelerde gözükmektedir.

Aynı Kongrede Ziraat Bankası'nın reforme edilerek milli tarımı destekleyen bir yapıya dönüştürmesi kararlaştırıldı. Yerli sanayinin teşviki için yeni yasaların çıkarılması, Vergi reformu yapılması, Ticaret odasının güçlendirilmesi benimsendi. Teşvik-i Sınai Kanunu (Sanayiyi Teşvik Yasası), 14 Aralık 1913'te kabul edildi. Yasa, hükümet alımla-

rında Türk mamullerinin tercih edilmesini şart koştu. Fabrika kuracaklara bedelsiz kamu arazileri verildi. Yatırımcıya vergi ve gümrük muafiyetleri sağlandı. Karayolları ve demiryolları için seferberlik başlatıldı. Türkiye'de ilk defa 1913 ve 1915'te sanayi envanteri çıkarıldı.

Bütün bunlar bir avuç idealist Türk subayı öyle istemektedir diye olmamaktaydı. Türk burjuva sınıfı Osmanlı kapitalizmine, bu kapitalizmin Türk milletinden olmayanlarını dışlayarak el koymaktaydı. Emperyalizme karşı değil, yapılan sadece Türk ve müslüman olmayana karşı "milli" idi. Ve böylece Osmanlı Türk kapitalizmi 1908-1918 arasında tarihinin en büyük atılımlarından birini gerçekleştirdi. Sermaye Türkleştirme anlamında millileştirildi. Bu dönemde İstanbul'da, sadece beşinde yabancı sermaye katılımı olan 15 banka kuruldu. Anadolu'da 11 yerel banka faaliyete başladı. Bunlardan biri yarı-resmi İtibar-i Milli Bankası'ydı. 8 ortağından biri hazine, diğerleri Osmanlı vatandaşıydı. Bankacılık reformu yapıldı ve çok etkili oldu. 1908'den başlayarak, ama esas itibarıyle 1913'ten sonra hızlanarak, Türk-Müslüman esnaf-tüccar-çiftçi, kendi kredi kurumlarına kavuştu. 'Milli iktisat' politikası Türk sermaye birikim modeli haline geldi. Anadolu'da kurulan bankalar kredileriyle, tüccar ağırlıklı bir burjuva sınıf yaratmayı başardılar. Yaratılan bu sınıf İttihat ve Terakki'nin, neredeyse organik denebilecek sınıf temeli oldu. Bu sınıf savaş sırasında savaş hükümetinin koruması altına girdi. Karaborsayı bu sınıf elinde tuttu. İmtiyazlar alıp sattı. Bütün bunlar Osmanlı'da, kimliği "Müslüman-Türk" olan "milli" para ve kredi piyasasını yarattı. Batı Anadolu'da etkinleşen "milli bankacılık" kredilerle tarımda piyasa için üretimi destekledi. Kentlerin altyapısı bu dönemde hızla modernleşti. Toplu taşımacılıkta büyük atılım yaşandı. Bu kapitalist gelişme doğal olarak yeni atılımları çağırdı. İttihat ve Terakki ideolojik ve siyasi manada daha da radikalleşti. Ye-

ni bir dış siyaset zorunlu oldu. Bu siyasetin ekseni büyük emperyalist güçlerin birbirine karşı kullanılması, Türkiye üzerinde yarışa sokulmasıydı. Yarışta önü Alman emperyalizmi almıştı. Nihayet 8 Eylül 1914'te kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı. Anlaşıldı ki Türk kapitalizmi kabına sığamıyordu. Almanya, Britanya, Fransa, Rusya ve Avusturya, kendi aralarında savaşırken Türkiye'ye karşı ortak, ama Jöntürklerin dikkate bile almadığı bir deklarasyon açıkladılar. Ekim 1914'te bütün yabancı postaneler kapatıldı. Tüm yabancılar Osmanlı hukukuna tabi kılındı. Gümrük vergilerini belirleme hakkı yabancılardan geri alındı. Vergi toplama işi yabancı devletlere yasaklandı. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Bankası üzerinden elinde tuttukları para basma hakkı Jöntürk hükümetine geçti. Bağdat ve Aydın demiryolları dahil, bir çok yabancı şirketin mal varlığı bedelsiz millileştirildi. Bu da devletin içten yanmalı bir devrimle kurulmakta olduğunu gösterdi. 1916'da şeriat mahkemeleri kaldırıldı. Aile hukuku (medeni hukuk) düzenlendi. Düyun-u Umumiye İdaresi etkisizleştirildi. Türkiye kapitalizmi yabancı dinamiklerin etkisinin dışına çıkarıldı. Bütün bu gelişmeler, sonradan Kemalistler tarafından adı Cumhuriyet olarak konulacak bir devletin "yeniden kuruluşu"ydu.

Bu süreçte sınıfsal manada Türk-Ermeni çelişkisi kaçınılmaz biçimde keskinleşecekti. Çünkü dünyada kapitalist gelişme yeni bir evreye (emperyalizm) geçiyordu. Hiçbir yerde, özellikle Asya'da toplumların iç ve dış ilişkilerini geleneksel kalıpları içinde tutmak mümkün değildi. Osmanlı İmparatorluğu, bir imparatorluk devleti olarak kapitalistleşmenin dinamiklerini yönetmekte giderek yetersiz kalan feodal nitelikli bir devletti. Anadolu'da toplumsal yapı derebey, klan ve aşiret sistemlerine dayanmaktaydı. Kürtler bu yapının önemli etnik unsurlarından biriydi. Ermeniler ticaret merkezi durumuna gelmiş Osmanlı illerinde

genellikle burjuvalaşmış bir millet kategorisindeydiler. Ermeni ticaret burjuvazisi İngiliz mallarını Anadolu'ya ve İstanbul, Trabzon limanlarından İran yaylasına, oradan da İç Asya'ya taşıyan ve hızla zenginleşen bir sınıf konumundaydı. Ermenilerle Kürtler arasında din, dil ve benzeri farklılıklar derindi. Ama bundan daha derin olanı, feodal ve yarı feodal ilişkiler içinde yaşayan bir millet ile burjuvalaşmış bir millet arasındaki olabilecek bütün çelişkilerin yaşanmasıydı. Öte yandan Osmanlı devlet yapısı içindeki güçlü konumu nedeniyle meşruti siyasal süreçlerin öncülüğünü yapan burjuvalaşmış Türk sınıfı Ermeni rakibini, kendi tarihi gelişimi bakımından en büyük engel olarak görmekteydi. Ermeni ticaret burjuvazisi Türk burjuvalaşmasının gerçekten de önemli bir engeliydi çünkü Balkanların dışında 1850'den beri Osmanlı Devletinden "milletleşme" kapsamında doğal talepleri olan tek örgütlü güç durumundaydı.

Osmanlı Devleti "Parti Devleti"ne Dönüşmüştü

1908-1918 döneminde Osmanlı Devleti denildiği zaman bir "parti-devlet"ten sözedilmiş olur. "Parti-devlet" olarak devlet biçimi, 20. yüzyılın ilk yarısında, modernleşmenin halk kitlelerini kucaklamadığı, tepeden yürütüldüğü milletlerde çok görülmüştür. Türkiye'de bu süreç 1908'den 1945'lere kadar fiilen yaşanmıştır. Türkiye'de imparatorluk biçiminden çıkışın ve devletin modern bir burjuva devlet şeklinde yeniden kuruluşunun öncülüğünü İttihat ve Terakki Partisi yapmaktadır. İttihat ve Terakki Partisi örgütlediği sınıfın tarihi konumu çok özel bir nitelik taşıdığından dolayı çok özel nitelikleri olan bir siyasi örgütlenme şekline bürünmüştür. Klasik siyasi örgütlenmelere hiç benzemez.

Osmanlı Devletinin Alman devleti tarafından ikame edildiği tezi şöyle bir soruyla yüzyüze gelir: Koskoca bir imparatorluk devletini ele geçirmek veya kenara iterek ika-

me etmek, 1-2 bin Alman subayını Osmanlı ordusuna komutan olarak atamakla, ordunun tepesindeki karar vericilerin gönlünü ve ülkeleri için güttükleri ülküyü kazanmakla, o devleti her bakımdan, askeri ve ekonomik anlamda kendine mahkum duruma sokmuş olmakla mümkün müdür? Değildir. Türklerin Almanlaşması veya Almanların Türkleşmesi, çıkar temelli bir bütünleşmede sınırlı ve fantastik bir açıklama olarak kalır. Bunu önce, Osmanlı Devletinin 1908'den sonra artık eski imparatorluk devleti olmadığı bilgisiyle bütünleştirmek gerekir. Osmanlı Devleti 1908 Devriminden itibaren hızlı işleyen bir süreç içinde, aynı yüzyıl boyunca başka ve daha gelişkin örneklerini de göreceğimiz bir "Parti devleti"ne dönüşmekteydi. Bu tersinden de böyledir. İttihat ve Terakki bir süreç içinde devlete dönüşüyordu. Artık ortada klasik anlamdaki Osmanlı Devleti yok, İttihat ve Terakki'nin kurduğu parti devleti vardı. İttihat ve Terakki partisinin dönüşen tarihi uzantısı olan Kemalist akım da aynı devlet modelini, Cumhuriyet Halk Fırkası devleti olarak geliştirecek ve sürdürecektir. Bu tür "parti devlet" modelleri Asya'da, burjuva ulusal kurtuluş hareketleri için çoğunlukla uğrak olmuş bir modeldir. Rusya'daki sosyalist devrimin benimsediği model de budur. Dolayısıyla Osmanlı Devletinin devlet olarak Almanlara teslimini, İttihat ve Terakki Partisinin özelliği ve iktidar ilişkileri sistemindeki konumu ile birlikte düşünmek gerekir. Osmanlı iktidar alanına dışarıdan ve büyük bir yetkiyle gelerek giren ve 5 yıl boyunca en muktedir noktalardan birinde bulunan Alman generali Liman von Sanders, bütün girdisini çıktısını bildiği "devlet" ile İttihat ve Terakki Partisi ilişkilerini şu çarpıcı gözlemiyle özetliyordu: "Padişah İttihat ve Terakki Komitesine karşı acz içindedir. Komitenin birkaç ileri geleninden başkasını tanıyamadım. Kimler olduklarını öğrenemedim. Saraya damat olduktan sonra Enver'in ilk işi 1914 Ocak ayında 1100 kadar subayı ani-

den emekliye sevketmesi oldu. Enver derhal askeri şurayı da kaldırdı. Şura Osmanlı ordusunun daimi kurumlarındandı."[1]

İttihat ve Terakki ile devlet arasındaki ilişkinin biçimini anlatan Sanders, dışarıdan biri değil, orduyu yönettiği için Osmanlı Devletini de 5 yıl boyunca yöneten, cepheler açıp kapatan, yarım düzine Osmanlı milletinin kaderi hakkında karar alan ve uygulatan bir Alman generalidir. İki cümle ile Osmanlı Devleti ve İttihat ve Terakki hakkında çok şey anlatmaktadır. Bir Alman generalinin, Osmanlı ordusunu yönetmesini, devleti ve tüm ülkeyi de yönetmesi haline yükselten ve bir bakıma kendisi devlet haline gelen İttihat ve Terakki Partisi'nin birkaç üst düzey yöneticisinden başkasını tanıyamamış olması, salt bu bile, 1914-1918 arasında Türkiye'de devlet iktidarı olarak neyin, nerede, ne ölçüde merkezileştiğini açıkça göstermektedir. Orduyu yönetmekle Osmanlı Devletini de yönetmek durumunda olan Almanlar kendi iktidarını bu düzlemde kuran siyasi partiyi tanımıyordu da, Türkler tanıyor muydu? Devletin Alman savaş modeline uyarlanmış bir aygıt olarak Almanlara devredilmesi elbette Türklerin devreden çıktıkları anlamına gelmiyordu. Aksine, Alman devletinin aldığı bir kararın ülke düzeyinde uygulamaya geçirilmesi, bu iktidar modelini yaratanların ülkenin tümüne hükmeden bir pozisyonda olmalarını gerekli kılmaktaydı. İttihat ve Terakki'de bu güç, aynı zamanda hakim sınıfın siyaseti olması nedeniyle vardı, fakat geleneksel devlette değil, onun dışında mevzilenmişti.

İttihat ve Terakki Partisi Devletin askeri ve mülki kadrolarını ve Osmanlı aydınlarını örgütlemiş ve bunların yönettikleri tüm kurumları etkisi altına almış bulunuyordu. Bu

1. (Liman von Sanders *"Türkiye'de Beş Sene"* (Çeviri: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Çeviri Heyeti Yeditepe Yayınevi) s. 31-36)

konumu partiye öylesine bir güç sağlıyordu ki, yönetmek bakımından hükümette olması veya olmaması tamamen şekli bir sorun haline gelmişti. Parti İstanbul taşrasındaki Türk sermaye sınıfını da örgütlemişti. Türk sermaye sınıfının ekonomik taşra örgütlenmesi iyi zamanda merkezi devletin taşra örgütlenmesi, merkezin güçten düştüğü kötü zamanda ise taşranın devlet örgütlenmesi durumundaydı. Bunun, aşiret sistemi üzerinde gelişen bir kapitalist ülkede şaşırtıcı bir yanı yoktu. Tarihçi Guenter Lewy'i bu durumu "Merkezin gücündeki zayıflık nedeniyle şehirlerde bir tür gölge hükümet kurmuş olan İttihat ve Terakki fanatikleri" diyerek kaydetmiştir. Yerel aşiret düzeni ile yerel devlet düzeni paralel olgulardı. Yerel aşiretler her yerde, Kürtlerde olduğu gibi toprak temelli değildi. Çoğu yerde geleneksel büyük aile ilişkileri, aşiret sistemi gibi işlemekteydi. Lewy bu hakikati kavramsal sınırına taşır ve "Osmanlı İmparatorluğu bir devlet değil, aşiret olup, merkezi otorite diye bir şey olmadığı için herkes istediğini yapabilmektedir. Böyle olunca da ortada suçlayacak merci bulmak imkânsızdır" der. Söz kısmen amacını aşan bir sözdür ama "Vilayet devletleri" oluşturmuş dediği İttihat ve Terakki Partisi evet, söylendiği gibi vilayetlerde, klasik devletin vilayet uzantılarıyla kısmen örtüşen bir "sınıf gücü"ydü. Bu "vilayet devletleri" elbette başına buyruk değildiler. Partinin merkezinde, parti devleti elinde tuttuğu süre içinde de devletin merkezinde birleşmiş durumdaydılar. Bu durumda doğal olarak devlet merkezini ele geçirmek, eğer bunu yapan "parti" ise, Anadolu'daki tüm iktidar gücünü ele geçirmiş olmak demekti. Buna göre 1914-1918 dönemi için şu çözümleme gerçeğin görünmeyen yüzü için doğrudur: Merkezi devlet klasik kurumsal dağılımından arınmış, çekirdek bir savaş devleti olarak örgütlenmişti. Ülkede yönetilecek ne varsa, bu çekirdek devlet tarafından yönetiliyordu. Bu devleti Almanlar fiilen Berlin'den yönetiyordu. Oluşan bu savaş devletinin kararları, İttihat ve Terakki

üzerinden, zaten bir sosyal sınıf konumunda olan devletin taşra örgütleri veya taşra devlet örgütleri tarafından uygulanıyordu. Sanders gibi, tepedeki Almanlar İttihat ve Terakki'nin merkezindekilerden çok azını tanıyorlardı ama her Alman subayı, görev mahallindeki İttihat ve Terakki komiteleri ile birlikte çalışıyordu.

Almanlar İttihat ve Terakki'yi Kazanmışlardı

Almanlar Osmanlı ekonomisi üzerinde diğer emperyalistleri geride bırakan bir etkinlik kazanırken aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi'nin tarihsel perspektifini de ele geçirmişlerdi. Bunun somutu, Osmanlı ordusunda Alman askeri eğitimi almış genç subayların çoğalması, İttihat ve Terakki'de örgütlenmesi ve hızla yükselmesidir. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olur olmaz bu subaylardan binlercesini çok hızlı bir şekilde ordunun en etkin mevkilerine ataması Partinin politikasıydı. İttihat ve Terakki Partisi son tahlilde siyasi örgütlenmesini mülki erkan ve ordu içinde gerçekleştirmiş bulunduğu için bu partinin tarihsel perspektifinin Almanlar tarafından ele geçirilmesi, aynı zamanda partinin Türkiye için bütün stratejik siyasal tasarımının da ele geçirilmesiydi. Osmanlı Devleti bu temelde adım adım Almanya'nın dünya çapındaki emperyalist amaçlarıyla birleşiyordu. Böylece Almanya, Osmanlı Devletinin yeniden ve bu kez tanımlanmış bir Türk ulusunun kuruluş misyonunu da dolaylı olarak üstlenmiş olmaktaydı. Neden sadece "desteklenmesi" değil de, bundan çok farklı bir şey olarak üstlenilmesi? Çünkü artık Osmanlı'nın kaderi Almanya açısından Türklerin kendisine bırakılamayacak kadar önem kazanmış bulunduğu bir noktaya gelinmişti.

Hızla yükselen ve İngiltere, Fransa gibi emperyalist rakiplerinden pazar çalmak zorunda olan emperyalist Almanya için Osmanlı'nın kaderini kendi kaderine bağlamak zo-

runlu olunca Osmanlı İmparatorluğunun kaderine el koymak da ister istemez Almanya'nın kilitlendiği bir hedef haline geliyordu. 1913 yılında, Babı-ali baskınıyla iktidarı ele geçiren ve ülkede askeri bir idare kuran İttihat ve Terakki'nin aradığı da aslında buydu: Asya Osmanlısının kaderi!

İttihat ve Terakki Partisi müthiş bir örgüttü. Bu, koşulların gereği böyleydi. Dönemin dünyasında tarihsel süreç hemen bütün ülkelerde sistem değiştiren sıçramalar biçiminde gelişiyordu. Bunun kaçınılmaz sonuçlarından biri de, siyasal hareketlerin ve partilerin aynı zamanda militer örgütler biçiminde ortaya çıkmasıydı. İttihat ve Terakki Partisi halkın karşısına hükümet olarak çıktığı durumda bile gizliydi. Partinin Tarihçi Tarık Zafer Tunaya tarafından yapılmış berrak bir tanımı bu durumu şöyle özetliyordu: "İttihad herşeye perde arkasından hükmeden inhisari bir hizipti.. büyük imparatorluk gizli bir sır perdesinin arkasında faaliyet gösteren sekiz şahsın elindeydi, fikirleri susturamadığında silaha sarılan bir oligarşi.."[2]

"Türk milleti"nin devlet kaderini örgütleyen bir partinin bunu devlet iktidarı üzerinden meşrulaştırması gerekirken İttihat ve Terakki'nin asıl gücünü "perde arkası"nda tutmayı seçmesinin uygun bir açıklaması olmalıdır elbette. İttihat ve Terakki'nin şahsında ortaya çıkan Türk milletinin kurucu iradesinden başka bir şey değildi fakat bu irade niçin gizli bir siyasi teşkilatta toplanıyor ve Alman devleti ile paylaşılıyordu? Bu sorunun yanıtı devletin durumundaydı. İttihat ve Terakki'nin 1913 yılında tam anlamıyla ele geçirdiği Osmanlı Devleti, fiilen egemenliği olmayan bir devlet olduğu için devlet olmaktan çıkmış bir devletti. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey, ordunun ve devletin Alman devletine emanet edilmesinin gerekçesini kendince ifade ederken işin

2. (T. Z. Tunaya. (1952) *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul. Doğan Kardeşler. s. 758.)

özüne yaklaşmaktaydı: "Almanlarla ittifaka saik olan sebep devletin vaziyeti idi. Bilirsiniz ki bu devlet, harpten evvel istiklal ve hakimiyet namına hiçbir şeye malik değildi."[3]

İşte devlet bu devletti, burjuva devlete geçişte restorasyon imkânı veren bir siyasal zemin sunmuyordu. Bu nedenle kurucu Türk iradesi devletin dışında bir merkezde birikiyordu.

Almanya'nın bu elverişli tarihsel bağlam içinde Osmanlı devlet iktidarını eline geçirmesi, şeklen sade bir süreçti fakat anlamca basit bir tarihsel olay değildi. Partinin örgütlenmesinin esasını subaylar oluşturduğu 1913'ten itibaren tümüyle askeri iktidar kurduğu için ayrıca Osmanlı ordusunun komutasını ele geçirmek, otomatik olarak Osmanlı Devletini ele geçirmekle aynı anlama geliyordu. Savaşa ittifak halinde girilmesi Almanya'nın işini bu bakımdan kolaylaştırmakla kalmayacak, savaş hukuku bakımından da meşru bir zemine oturtacaktı. Yani Almanya'nın eline geçmiş kurucu bir Türk iradesi vardı ama bunun dışında bir de kolaylaştırıcı bir Osmanlı Devleti bulunuyordu.

Avrupa Hızla Milliyetçi Olurken

İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan itibaren ve Abdülhamit rejimine karşı mücadele yıllarında istikameti demokratik bir burjuva cumhuriyete dönüktür. Bu yolun Birinci Dünya Savaşı arifesinde birden bire azgın bir Türk milliyetçiliğine dönmesi genel olarak şaşırtıcı bulunur. Partinin gerçekleştirdiği 1908 Devrimi bir "Hürriyet Devrimi" iken niçin kanlı bir diktatörlüğe yöneldiği sorulur. Milliyetçi Ermeni tarih görüşünün buna yanıtı ırkçı-turancı Türk milliyetçiliğinin komplolar yoluyla iktidara egemen olduğu bi-

3. *Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s. 181

çimindedir. Bu bakış açısı sakattır. İttihat ve Terakki'nin ideolojik ve düşünsel kaynakları tamamen Avrupa'dandır. 1912-1913-1914 yılları bütün Avrupa'da milliyetçi, yurtsever, ulusçu düşünce ve hareketlerin şaşırtıcı bir hızla yükseldiği, yayıldığı ve azgınlaştığı yıllardır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde milliyetçilik Avrupa'da çok güçlü bir akım olmuştur. Yükselen milliyetçilik ortada liberal düşünce ve hareket bırakmamış, hatta milliyet ve yurt fikrine temelden karşı enternasyonalist komünist düşünce ve siyasetleri de silip süpürmüştür. Savaş çığlıkları altında Avrupa demokrasileri, işçi-emekçi halk kitleleri, barışçı hümanist gelenekler boğulmuşlardır. Ülkeler varını yoğunu silahlanmaya harcadıkları bencil bir çılgınlık içine girmişlerdir. Besbelli ki emperyalist savaş gelmektedir. En pozitif ve barışçı diploması bile, çıkacak savaşları lokal tutmaya odaklanmıştır. Asya Osmanlısının birliğini koruyarak ayakta kalması esasına dayalı modern bir milli devlet yaratmaya çalışan tek Türk siyaseti olan İttihat ve Terakki Partisi de Avrupayı saran bu yeni atmosferin içine kaçınılmaz olarak girmiştir.

Avrupa bir bütün olarak savaşa doğru giderken Osmanlı siyaseti de hızlanır. İtalya 1911 sonbaharında Libya'yı işgal edince hükümet düşer. Hürriyet ve İtilaf Partisi yandaşları ve etkili isimlerle bir "İhtiyarlar Hükümeti" kurulur. İttihat ve Terakki, 1912 Baharı için seçim çağrısında bulunur. "Seçim!" ama İttihat ve Terakki Partisinin tartışılmaz siyasi tekeli altında yapılan ünlü "Sopalı Seçim"dir bu. Tabii ki Jön Türkler kazanır. 1912 Balkan Savaşı ile geçer ve Osmanlı Avrupa'daki bütün topraklarını, bu topraklar üzerinde yaşayan birkaç milyon müslüman tebası ile birlikte terketmek zorunda kalır. Osmanlı Avrupasının bitmesi Türklerin tarihten silinmesine eş düşen bir yıkım demektir. Çünkü Osmanlı Türkleri için esas yurt algısı Rumeli topraklarıdır. Edirne'nin de kaybedileceği anlaşılınca İttihat ve Te-

rakki 1913 Bab-ı Ali Darbesi'ni yapacaktır. Bu askeri darbe İttihat ve Terakki'yi yeniden ve bu kez daha belirgin biçimde iktidar merkezi durumuna getirecektir. Hemen arkasından Edirne'nin geri alınması üç ismi askeri ve siyasi deha olarak zirveye fırlatacaktır. Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Talat Paşa (Dahiliye Nazırı) ve Cemal Paşa (Bahriye Nazırı) ihtiyaç duyulan kahramanlar olarak devletin tepesini tutacak, 12 Haziran 1913'te Sait Halim Paşa'yı sadrazam yapacaklardır. Enver Paşa ayrıca Padişaha vekaleten başkomutan sıfatını da üzerine alıyor, böylece hükümet ve iktidar, sultana bağlı siyasi onay mekanizmalarının tümünden kurtulmuş oluyordu. Osmanlı'daki bu iktidar değişikliği ve devletin bu yeni şekli, hazırlıklarını hayli ileri bir noktaya getirdiği ve ana konusu Osmanlı olan bir Avrupa savaşı açısından Almanya için büyük fırsattı. Diğer emperyalist rakipleri üzerinde Askeri üstünlük kurabilmek için Almanya zaten ilişkilerine kadar girdiği Osmanlı Devletine son bir hamle ile yüklenmeye başladı. Ordunun iktidar olması ve ülkede askeri bir idarenin mevcudiyeti Almanya'nın Osmanlı ordusu dolayımıyla Osmanlı Devletine el koymasını kolaylaştıracaktı. Silahını, mühimmatını, eğitimini, düzenini, felsefesini elinde tuttuğu Osmanlı ordusunun en nihayet komutasını da üzerine alması artık zor olmayacaktı. Osmanlı ordusunun Alman subaylarına devredilmesi süreci başlar.

Devleti Almanya'ya Devreden Gizli Anlaşmalar

Osmanlı ordusunun ve giderek devletinin Almanlara devrinin hukuki temeli yapılan "gizli anlaşma"lardır. Devletler arasında gizli anlaşmalar yapmak elbette şaşırtıcı bir durum değildir. Ancak yaygın gizlilik gerekçesi, üçüncü devletlerin bilmesindeki sakıncalardır. Bu türden gizli anlaşmalar çokça yapılır ve hiçbir tartışma ve sorun yaratmadan da uygulanır. Örneğin Osmanlı Devletinin Birinci

Dünya Savaşından önceki birkaç yılda Alman devleti ile bazı anlaşmaları "gizli" yapması ve İtilaf devletlerinden saklı tutması, İtalya ile yaşadığı sorunlar nedeniyledir. Ancak Osmanlı-Alman ilişkilerinde gizli anlaşmalar bundan çok daha fazla bir şey ifade etmiş ve böyle olduğu da tarihsel pratik içinde doğrulanmıştır. İki ülke arasındaki gizli anlaşmalar Osmanlı ordusunun sevk ve idaresinin Alman devletine devri konusunda sistematik olarak birbirini bütünler niteliktedir. Alman devleti daha sonra ve savaş içindeyken bu gizli anlaşmalara dayanarak Osmanlı Devletini kendinin bir aygıtı haline getirecektir.

Konumuza ışık tutan ve Alman devletinin Osmanlı Devletini nasıl ele geçirdiğini anlamamızı kolaylaştıran gizli anlaşmalardan biri Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Çürüksulu Mahmud Paşa tarafından imzalanan 27 Ekim 1913 tarihli olanıdır. Anlaşma, savaş boyunca Osmanlı ordusunun patronu olacak olan Liman von Sanders ve heyetinin konumuyla ilgiliydi: "27 Ekim 1913 tarihli mukavelenamenin ana hatları şu şekildedir: General Liman Von Sanders, 5 sene müddetle Islah Heyeti ve 1. Kolordunun kumandanı olarak görev yapacaktır. Askeri Şura azası da olan von Sanders, inzibat, terfi, mükafat, tecziye, ıslahat, tenkisat, talim, terbiye, techizat, teslihat (ödeme), elbise, levazım, iaşe, sıhhiye, baytar, kurs, seferberlik, istihkam, istatistik, demiryolları hududu meselesi, telefon, telgraf, nakliye, teyyarecilk ve balonculuk konularında da söz sahibi olacaktır. Ayrıca askeri okullar ile Osmanlı ordusunda vazife gören bütün subayların, doğrudan doğruya amiri durumunda bulunacaktır. 5 sene müddet zarfında, Osmanlı ordusu için lazım gelen yabancı devlet subaylarını celp, tayin ve azletmek selahiyeti yalnız ona ait olacaktır."[4]

4. Veli Yılmaz, 'Dr. Kurmay Albay', *1. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttfakı ve Askeri Yardımlar,* kendi yayını, İstanbul, 1993, s, 46 - 47

Bu anlaşmada tanımlanan yetkiler bütün askeri alanı Almanya'ya teslim etmekle kalmıyor, mülki alanı ilgilendiren bir çok yetkiyi de Alman devletine veriyor. 1913 yılı Aralık ayında İstanbul'a gelen Liman von Sanders başkanlığındaki Alman askeri heyeti, önceden ve bu sözleşmeyle belirlenmiş olduğu üzere, Osmanlı ordusunu devralmaya gelmişti.

Devlet olarak Osmanlı Harbiye Nezareti ile Alman devleti adına Alman Islah Heyeti başkanı ile yapılmış gizli anlaşmaların niteliği de devletin Almanya'ya devrini belgeler. Anlaşmaların hukuki değeri konusunda, bu anlaşmalar imzalanırken her hangi bir tartışma açılmamıştır. Çünkü İttihat ve Terakki hakimiyeti, böyle bir tartışmayı açabilecek bütün devlet alanlarına tam anlamıyla egemendir. Ama elbette, bu gizli anlaşmaların kendini teslim etmiş bir devlet ile bu devleti teslim alan emperyalist devlet nezdindeki değeri farklıdır. Ya da gerçekten farklı ise, bu birinin ötekine teslimiyetini değil, devrini anlatır. Osmanlı-Alman gizli anlaşmaları iki eşit devlet arasında yapılan anlaşmalar değildi. Almanya Osmanlı ordusunu (ve devletini), belli bir tarihi zaaf anında, cebren ve hile ile teslim alıyordu. Teslim edenler de bilerek ve bunda kendi milli perspektiflerinin tek çıkış yolunu gördükleri için teslime hevesliydiler. Maliye Nazırı Cavit Bey anılarında Alman sefiri Wangenheim'ın Osmanlı ile yapılmış bu türden anlaşmalar için "karşı tarafı bağlamayan bir avukatlık sözleşmesi hükmünde olduğunu" söylediğini aktarmıştır.[5]

İki devlet arasında yapılmış olan anlaşmalarla kendini bağlamayan taraf, kuşku yok ki, Berlin'deki devlettir. Alman devletine devredilmiş Türk devletinin durumunu ve devir olayını destekleyen pek çok tarih yorumu vardır. Örneğin İlber Ortaylı'nın "Osmanlı Devletinin, ondokuzuncu

5. (aktaran Şevket Süreyya Aydemir *Enver Paşa*. 3. cilt. s.389)

yüzyıl sonlarında Avrupa güçler dengesini altüst ederek ortaya çıkan Almanya ile kurduğu ilişkiler; devletler ailesindeki herhangi iki devletin bağlaşıklığı olmaktan daha fazla bir olaydır."[6] demesi, bunlardan biridir.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki gizli anlaşmalar silsilesinin temel mantığı Osmanlı ordusunun komutasının ele geçirilmesine odaklanmıştır. Ülkede somut askeri bir idare ve iktidar sözkonusu olduğundan Osmanlı ordusunu ele geçirmek, esasen Osmanlı Devletini yeniden düzenleyecek gücü ve imkânı ele geçirmek anlamına da geliyordu. Bu düzenlemenin ne yönde olacağını ise şüphesiz, Alman emperyalizminin tarihsel operasyonu belirleyecek, devletin yapısı Osmanlı devlet gücünün Almanlar tarafından hangi amaç için kullanılacağına göre düzenlenecek, Osmanlı Devleti Berlin'e bağlı bir savaş aygıtı haline getirilecekti.

Liman von Sanders'in 1914 Ocak ayında Osmanlı-Türk ordusunun genel müfettişliğine getirilmesi ile birlikte orduda hızlı bir revizyon başladı. Almanya'dan istihkamcılar, havacılar, teknisyenler, muhaberatçılar, topçu subayları askeri araçlar, yol ve köprü mühendisleri ve mali yardımlar akmaya başladı. Ortada savaş henüz yoktu ama gelenler savaşmaya gelmekteydiler. İtilaf Devletleri bu sıra dışı gelişmeyi izlemekteydiler. 1914'ün ilk aylarında 40 subay, 500 montör ve teknisyen ve 3000 Alman askeriyle çalışma ilerledi. Yılın yarısından sonra, 2 Ağustos 1914'te büyük basınç altında Osmanlı-Alman İttifak Anlaşması imzalandı, arkasından iki Alman savaş gemisi, üç amiral ve Alman mürettebatla İstanbul'u işgal ederek Osmanlı donanmasını devraldı. Savaş sonunda yaklaşık 1000 Alman subayı ve 18 000-20.000 Alman askerinin Cebelitarık Boğazı'ndan ge-

6. (İlber Ortaylı. *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu.* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. No: 479 ANKARA 1981)

çerek Türkiye'ye geldiği saptanmıştı. Bulgaristan'ın savaşa katılmaya ikna edildiği andan itibaren bu ülke üzerinden İstanbul'a gelen Alman askeri gücünün haddi hesabı bilinmiyordu. İstanbul sokaklarında gezen her beş kişiden birinin Alman olduğu bir dönem başlayacaktı. Bu değişikliklerden sonra Türk ordusunun en stratejik kumandanlık pozisyonları artık Alman generallerinin elindeydi.[7]

Liman von Sanders Osmanlı ordusu genel müfettişliğini üstlenirken Albay Bronsart von Schellendorf Osmanlı

7. OSMANLI ORDUSUNU YÖNETEN BAZI ALMAN SUBAYLAR: 1. Liman von Sanders Korgeneral 2. Bronsart von Schellendorf: Osmanlı Ordusu Genelkurmay Birinci Başkanı 3. Von Seeckt Paşa: Prusyalı Tümgeneral 1917 - 1918 yılları arasında korgeneral rütbesiyle Türk Ordusu Genelkurmay Başkanı 4. Von Falkenhayn Paşa: 1917 yılında Yıldırım Orduları Grubu Komutanı 5.Kress von Kressenstein Paşa: Tümgeneral 8. Ordukumandanı 5. Gessmann Paşa: Tümgeneral 5. Ordu Topçu Kumandanı 6. Von Rebeur - Paschwitz Paşa: 1917-1918 Türk Deniz Kuvvetleri Kumandanı 7. Amiral Guido von Usedom: Türk Boğazları Müstahkem Mevkii Komutanı 8. Amiral Souchon: Goeben ve Breslau zırhlılarının komutanı. Türk Donanması Komutanı 9. Korg. Merten: Alman amirali, Türk mirlivası (Tümg.) 10. Alb. von Sodenstern: Güney Bölge Komutanı, Alman Islah Heyeti üyesi 11. Bnb. Carl Mühlmann: Güney Bölge Kur. Bşk. 12. Mirliva Hans Kannengiesser: Kolordu Komutanı 13. Mirliva Heuck: Islah Heyeti üyesi 14. Alb. Nicolai: 2 nci Kolordu Komutanı 15. Yb. Wilhelm Willmer: 5. Tümen Komutanı. 16. Bnb. Lierau: Alman Islah Heyeti üyesi. Mirliva Wehrle: Ağır Topçu Bölge Komutanı 19. Yb. Geehl: Mayın Grup Komutanı. 20. Alb. Vbn Zodenstern: Güney Bölge Komutanı 21. Alb. Kannengieser: 16 ncı Kolordu Komutan Vekili 22. Yb. Tuveney: 15 nci Kolordu Kur. Bşk. 23. Bnb. Eggert: 1 nci Kolordu (Sağ Kanat) Kur. Bşk. 24. Yb. Binholt: Güney Grubu Topçu Komutanı 25. Tuğg. Trommer: 14 ncü Kolordu Komutanı 26. Yb. Albrecht: 5 nci Kolordu Kur. Bşk. 27. Ab. Hovik: 12. ve 13 ncü Tümen Komutanı 28. Binbaşı Paulcke 3. Ordu Kayaklı birlikler komutanı 29. Albay von Werner Frankenberg-Proschlitz: 4. Ordu Kurmay Başkanı 30. Binbaşı Franz von Papen, 4. Ordu kurmay başkanı 31. Albay August Nikolai, 5. Ordu, 3. Tümeni komutanı 32. Albay von Sodenstern 5. Tümen komutanı 33. Mareşal Von der Goltz: Padişah askeri danışmanı 34. Guze Bey: 3. Ordu kurmay başkanı.

ordusu genelkurmay baskanlığına getirildi. Bronsart Enver Paşa'nın da yardımcısıydı. Başkumandanlık vekaleten Padişah tarafından doğrudan, yani hükümet teklifi olmaksızın Enver Paşa'ya verildiği ve Enver Paşa da Almanlaşmış Türklerden olduğu için fiili başkomutanlık görevi de Almanların (Bronsart'ın) eline geçmiş oluyordu. Bronsart'ın Enver Paşa üzerinde yönlendirici bir etkisi zaten vardı.

1914 Aralık ayında General Von der Goltz, özel bir askeri heyetle İstanbul'a geldi ve Padişaha askeri danışmanlık görevini devraldı. Von der Goltz zaten yaklaşık 30 yıldan beri Osmanlı ordusununun tüm girdisini çıktısını bilen ve düzenleyen adamdı ve gerek Osmanlı devlet kadroları ve gerekse İttihat ve Terakki yönetimi üzerinde çok büyük bir etkisi vardı. Amiral Von Usedom'a İstanbul ve Çanakkale boğazları komutanlığı verildi. Osmanlı donanması komutanı amiral Souchon oldu. Tehcirde önemli rol üstlenen Genelkurmay harekat dairesinin başına Bronfeld yerleştirildi. Osmanlı ordularının ve kolordularının kurmay başkanlıklarına Alman subaylar, anlaşmalar gereği yükseltilmiş rutbeleriyle atandılar. Genelkurmay, topçu birlikleri, istihkam ve mühendis birlikleri ve deniz kuvvetleri içindeki bütün önemli görevlere, Almanlar getirildi. Savaş endüstrisi de Almanlara teslim edildi. Savaş malzemesi üreten bütün fabrikaların makineleri Almanya'dan getirildi. Alman generaller Türk ordusunun bütün girdi çıktısını ellerine aldılar, raporlarını doğrudan Berlin'deki askeri hükümete ve Kayzer'e gönderdikleri yeni bir iletişim mekanizması kurdular. Bütün bunlarla Osmanlı ordusunun Alman ordusuna katıldığı bir sonuç doğdu.

Ermeni tehcirinde Osmanlı jandarma teşkilatının stratejik bir önemi olmuştur. Hatta Jandarmanın planlı bir imha mekanizması olarak kullanıldığı da söylenir. Ancak yanlış olarak, jandarma teşkilatının Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya bağlı olarak İttihat ve Terakki'nin emrinde çalıştığı ileri sü-

rülür. Bununla anlatılmak istenen, bir kıyım makinası gibi çalıştırılan Jandarma teşkilatının, Alman subaylar tarafından idare edilmediğidir. Buradan, Ermeni milletini tarihten silip süpürmek isteyen ve bunu Türkçülük ideolojisinin ayrılmaz bir unsuru gibi benimseyen İttihat ve Terakki Partisi'nin jandarmayı soykırım amacıyla kullandığı sonucuna varılır. Teşkilatın durumu ve savaş sırasındaki konumu şöyledir: "Her vilayetin en azından bir seyyar jandarma alayı ve birçok sabit jandarma taburu mevcuttu. Jandarma barış zamanında İçişleri Bakanı'na bağlıydı. Ancak, seferberlik günü olan 3 Ağustos 1914 ile birlikte kumanda yetkisi Harbiye Nazırlığı'na devredilmiştir.[8]

Demek ki Jandarma teşkilatı da Harbiye Nezareti bünyesindeydi ve Alman savaş planına göre ve Alman subaylar tarafından yönetilmekteydi. Konu savaş olduğu için tüm silahlı gücün Harbiye Nezareti tekelinde toplanması, dış güvenlikle iç güvenliğin birleştirilmesi kaçınılmazdı. İttihat ve Terakki hükümeti tarafından kullanıldığı, dolayısıyla Almanların komutası dışında olduğu söylenen silahlı güçlerden biri de "Hamidiye Alayları" diye bilinen Kürt aşiret süvarileriydi. Bunların Alman komutası dışında kaldığı ve İttihat ve Terakki hükümeti emrinde kullanıldığı iddiası da doğru değildir. Bu kuvvetlerden yirmidokuz aşiret alayının 1910 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından nizami orduya dâhil edildiği biliniyordu. Normal savunma ve yurt içi güvenlik hizmetleri için kullanılan bu alaylara mensup olanların "çoğu Kürt ve Çerkez kökenli ve disiplinsiz olup, aşiret liderleri tarafından yönetilmekteydi."[9]

Bütün silahlı güçler Almanların komutası altına girerken bu alaylar bu noktada bırakılamazdı. Nitekim 1913 yı-

8.TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım, 1908-1920, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971, s.133-135.)

9. TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, III..., s. 129-32.

lında yeniden düzenlenlendiler ve Osmanlı nizami ordusunun ihtiyat süvari alayları haline getirildiler. Dolayısıyla bu alayların katliamlarda kullanıldıkları söylenebilirdi fakat Almanların iradesi dışında, İttihat ve Terakki tarafından siyasi amaçlar için kullanılan bir silahlı güç olduklarından bahsedilemezdi.

İttihat ve Terakki hükümetinin 1915-1916 Ermeni katliamlarında keyfince kullandığı silahlı güçlerden olduğu ileri sürülen bir diğer unsur, "Gönüllü" ismi verilen paramiliter silahlı güçlerdi. Bunların resmi devlet şemasında görünür bir yeri yoktu. Gönüllü demek, sivil komitacı demekti. Gönüllülerin örgütlenmesi, bunların "Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutları dışında yaşayan Türk ve Müslüman etnik grupların İmparatorluğun savaş çabasına katılmalarına imkân veriyordu.[10] Devlet şemasında yeri olmamakla birlikte Teşkilat-ı Mahsusa şemasında yeri besbelli olan bu silahlı gönüllü gruplar "Nizami orduya hem savaş hem de sivil harekâtlarda yardımcı olabilmeleri için, bazı birimlere ayrılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Kafkaslarda bulunan gönüllülerin çoğu "Rum Türkleri", "Kafkas Türkleri", Laz veya Makedonya ya da Epir gibi 1913 yılında yitirilen Avrupa vilayetlerinden gelen Müslümanlardan oluşmaktaydı.[11] Bunlar da savaş merkezi durumundaki Harbiye Nazırlığı tarafından yönetildiler.

Görülüyor ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu Almanya'nın komutası altına girdiği gibi, nizami ve gayri nizami bütün silahlı mevcut da Osmanlı ordusunun savaş düzenine bağlanmıştı. Dolayısıyla savaş dönemi için, Alman devletinin bilgisi, planlaması, emri ve denetimi dışında herhangi bir silahlı katliamdan, ancak spontan çatış-

10. TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi,* III..., s. 129-132
11 TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi,* III..., s. 239-240.

malar anlamında sözetmek mümkündü. "Planlı" yapılan her şey bir Alman planlamasıydı.

Savaş hukuku ve icapları ile gelenek, devlet gücünün az sayıda kişinin ve tek bir kurumun elinde toplamasını kolaylaştırmaktaydı. Bütün Osmanlı silahlı insan sermayesinin tek kurumda toplanması ayrıca Alman savaş prensiplerinden kaynaklanmaktaydı. Bu düzenleme ülke içi güvenlik sorunlarını dış güvenlik sorunuyla birleştirmekteydi. İktidar tekelinin Harbiye Nezareti nde toplanması Almanların ülke içindeki milliyet çatışmalarına müdahalesini mümkün, hatta zorunlu kılan bir modeldi.

Alman devletinin Osmanlı Devletini kendi çıkarına ve dilediği gibi kullanmasını mümkün kılan bir diğer faktör, karşılığı "almanlaşma" olan bir "türkleşme" durumuydu. Osmanlı ordusunda Bronsart'tan sonraki genelkurmay başkanı olan General Seeckt'in günlüğünde "çok sayıda Türkleşmiş (vertürkt) Alman subayından"[12] şikayet edilmesi boşuna değildir. Bunu "Almanlaşmış Türkler"le birlikte düşünmemiz gerekir ki, en büyük Almanlaşmış Türk ise hukuken başkumandan vekili, fiilen başkumandan olan ve bu gücünü Bronsart'a devreden Enver Paşa idi.[12] Burada yakıştırma olmayan, işin özüne ilişkin bir durum sözkonusudur. Türkleri Almanlaştıran veya Almanları Türkleştiren dinamik, birinin diğerini din, kültür, ahlak, ideoloji yönünden hegemonyası altına almış veya bunların karşılıklı transfer edilerek benimsenmiş olması değildi. Dinamik, tarihin bu döneminde iki devletin çıkar temelinde kaderini birleştirmiş olmasıydı. Hal böyle olunca, Osmanlı Devletini yöneten Alman devleti ile devleti Almanlara devreden siyasal güç arasında, sadece en genel tarihi hedefler bakımından değil, bu hedeflere götüren yol üzerinde ilişki kur-

12. Dadrian Vahakn N. *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*, Toplu makaleler kitap 1, Çev. Atilla Tuygan, Belge yay. 2004 s. 46

mak zorunda oldukları her olguya karşı da ortak bir tutum içinde olmaları doğaldı. Dolayısıyla Osmanlı ordusunu kimin yönettiği ile ne için yönettiği arasında hiçbir fark kalmamıştı. Sonuç şudur: Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman askeri ile Türk askeri arasında, herhangi bir olaya bakışta ve tutum alışta, konuştukları dilden başka bir fark yoktu. Her iki devlet kendine milliyetçiydi, bunda çelişki yoktu, çünkü herbiri diğerinin çıkarına ve kaderine ortaktı.

Burada artık sözkonusu olan, Türk-Alman sentezi haline gelmiş, yarısı ihtiyat kuvvet olmak üzere 2.3 milyonluk Osmanlı ordusudur. Bu ordu Birinci Dünya Savaşında Almanya tarafından tüketilmiştir. Savaşmak istemeyen bir ordu sözkonusudur. Birinci Dünya Savaşında Avrupa ordularında "firar" eden asker oranı yüzde 10-15 civarında iken bu oran Osmanlı ordusunda yüzde 35-40'lere çıkmıştır. (Sanders) Burada açıkça "millet" ve "halk" kategorileri temelinde kesin bir ayrışma görünür. İttihat ve Terakki burada millettir. Halk "firar" edendir. "Devlet-millet bütünlüğü" denilen şey devletin kendisinden ibarettir. Bu ise Türkiye'nin "Kurucu İrade"sini teşhis etmek bakımından önem taşır. Birinci Dünya Savaşında savaşan Osmanlı ordusu kendi ülkesinin ihtiyaçları ve gerçekliği için kurulmuş bir plan çerçevesinde değil, Alman savaş planı içinde kullanılmıştır. Osmanlı ordusunu yöneten Alman Subaylar kendilerini bu orduda görev almış "yabancı subay" olarak algılamadıkları gibi yönettikleri Osmanlı ordusunu da yabancı bir ordu olarak görmemişlerdir. Liman von Sanders bu kolaylığın nereden kaynaklandığını açık bir dille ifade etmiştir: "İmparatordan 22 Ağustos'ta aldığım bir yazıda Türkiye'de görevlerimizi Alman ordusunda bulunuyormuşuz gibi kabul etmemiz isteniyordu."[13]

Bu demektir ki, Alman imparatoru, kendisine gizli an-

13. (Liman von Sanders "*Türkiye'de Beş Sene*" Çeviri: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Çeviri Heyeti Yeditepe yay. s. 45)

laşmalar ile verilmiş garantilerin moral cephesini de Osmanlı ordusunu yöneten subaylarına aktarıyordu. Bu paradoksal durum, orduyu "Türk ordusu", "kendi ordusu" "milli ordu" gibi algılayan ve bazı özel durumlarda bu yönde insiyatif kullanmaya kalkışan Türk subaylarınnın bir kısmında belli bir şaşkınlık ve umutsuz bir direnç yaratmamış değildir. Bu direnç yer yer, Alman savaş planına aykırı komuta eğilimlerini de kışkırtmıştır. Bu türden çelişkiler, ilk gizli anlaşmada Liman von Sanders'e verilmiş sınırsız yetki sayesinde daima Almanya'nın hegemonyası lehine çözülmüştür. Osmanlı ordusu genel müfettişi Sanders gelişlerindeki asıl hedefin Osmanlı ordusunun denetimini ve kontrolünü ele geçirmek olduğunu söyledikten sonra şunu da eklemişti: "Savaş Karargahındaki önemli mevkilerden pek çok Türk kurmay subayının uzaklaştırılması, bu subaylarda hoşnutsuzluk ve pasif bir direnç yarattı."[14]

Bazı Türk subayların ordunun komutasının mutlak anlamda Almanlara devrine direnmelerini de abartmamak gerekir. Sonuçta hemen hepsi Alman savaş makinasının bir unsuru haline gelmişlerdir. Mihver devletler safının tek patronu Almanya'dır ve Osmanlı ordusunu dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Alman devletine bu hakkı yukarıda sözü edilen 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile imzaladığı gizli anlaşma veriyordu. Anlaşmanın 3. maddesi "Savaş halinde Almanya, Alman askeri islahat heyetini Türkiye'nin emrine verecek. Türkiye Harbiye Nazırı ile Askeri heyet başkanı arasında varılan anlaşmalara uygun olarak, adı geçen askeri heyetin, ordunun genel kumandasında, tam anlamıyla etkili olmasını garanti eder." diyordu. Savaşın başlaması ve büyük umutlarla çıkılan Sarıkamış

14. Carl Mühlmann. Birinci Dünya Savaşında Türkiye. Arif Gelen özetlemesi. *Ulus* gazetesi. Tefrika. Ekim-Kasım 1968. Aktaran Şevket Süreyya Aydemir. *Enver Paşa*.3. cilt. s. 63]

seferinin yenilgiyle sonuçlanması üzerine Enver Paşa ordu ve savaşın denetimini bir süreç içinde ve tam olarak Alman subaylarına bırakması sonucunu verdi. Yapılan düzenlemeler ile Enver Paşa yetkisizleşti ve Alman von Schellendorf fiilen Genelkurmay Başkanlığı görevine getirildi. "Hatta bu tarihten sonra bazı belgelerde von Schellendorf'tan 'Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi' şeklinde bahsedilmeye başlandı. Aynı iradeyle Genelkurmay teşkilatı yeniden değiştirildi ve Kritik Merkez Şube Müdürlüğü doğrudan von Schellendorf'a bağlandı."[15]

Osmanlı subaylarının, Enver Paşa dahil, kumandanlık mevkilerinde tümüyle şekilden ibaret pozisyonlara çekilmeleri şu sonucu vermişti: "Osmanlı Genelkurmayı Alman Genel Kurmayı'na bağlı bir ordu karargahı olarak muamele gördü. Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı bütün önemli kararları, sefer planlarını ve her tür yığınağı zaten Alman Genelkurmayı'nın emir ve denetimi altında yapmaktaydı. Bütün bu önemli yazışmalar ve hazırlık çalışmalarının Alman subaylar denetiminde ayrı bir şekilde arşivlenmesi işlemine de devam ediliyordu. En üst düzey komutanlar dahil, hiçbir Türk subayı plan ve yazışmalara ulaşamıyordu ve bu uygulama savaşın son dönemine kadar devam ettirildi."[16] Osmanlı ordusunun Alman savaş gücünün bir parçası haline gelmiş olması nedeniyledir ki, savaştan sonra iadesi istenen belgeler "Alman Ordusuna ait belgelerdir" denilerek iade edilmeyecektir. Buna biz Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşındaki askeri faaliyetinin tarihini, bütün belgeler Almanlar tarafından götürüldüğü için, hiçbir zaman doğru dürüst yazamadığımızı da eklemeliyiz.

Enver Paşa'nın savaş sırasında Osmanlı ordusu üzerin-

15. [Hayrullah Gök-Mesut Uyar, "Bir Arşiv Yağmasının Hikayesi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 83, Kasım 2000, S. 6-7.]

16. [Hayrullah Gök-Mesut Uyar, "Bir Arşiv Yağmasının Hikayesi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 83, Kasım 2000, S. 6-7.]

deki etkisini komutanlık değil, atın dilinden anlayan bakıcı rolü gibi görmek gerekir. 20 ocak 1915 tarihinde yayınladığı bir emirde "Benden başka hiç kimse, hiçbir sebeple bu makamlara (donanma ile ordulara) emir veremez, bunlar benden başkasının vereceği emirleri yerine getirmiyeceklerdir." demiştir. Demiştir ama Enver Paşa'nın böyle bir emri kaleme almış olmasındaki amaç, ordudaki yeni hiyerarşiyi benimsemekte güçlük çeken çürük yumurtaları ayıklamak, ordu yönetimini Almanların emrinde daha da merkezileştirmektir. Çünkü Enver Paşa, artık bir Alman subayıdır. Almanların düşündüğünü aynen düşünen ve istediğini isteyen, kendisi için istediği ile Almanya'nın kendine istediği arasında hiçbir fark kalmamış kişidir. Enver Paşa bu noktaya sürüklenmemiş, İttihat ve Terakki Partisinin stratejik tercihi olarak oraya gitmiştir. Yaveri kadar yakınında olan ve adeta kardeşleşmiş olduğu Alman subayı Mühlmann 1915'te Alman dışişleri bakanlığının bir temsilcisinin verdiği rapordan alıntılayarak "Enver büyük savaşın yönetimini yalnız Alman genelkurmayının yapabileceği, kendisinin Alman genelkurmayının bütün emirlerine uyacağını ve uymak istediğini söyledi." diye aktarmıştır.[17]

Görülüyor ki Harbiye Nazırı Enver Paşa, kendi komutanlığını şeak halindeki değişik ülke ordularının tek bir savaş karargahından yönetilmesi geçerli bir ilke olduğu için işin en doğrusu sayılmaktaydı.

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman devletine emanet edilmesinin "fantazi" bir tez olduğu ancak tarihin bu dönemindeki Avrupa, Asya ve dünya gerçekliği yeterince kavranmamışsa, ileri sürülebilir. Somut şartların somut tahlili yapıldığında gerçek apaçık görünür.

Çıplak anlatımda devletin Almanlaşmış "tek kişi" (Enver Paşa) üzerinden Almanya'nın eline geçtiği gibi bir gö-

(17) (Aktaran Şevket Süreyya Aydemir. *Enver Paşa.* cilt 3. s. 66)

rüntü doğmaktadır. Bu tek kişi padişahın da yetkilerini kendinde toplamış olarak bir imparatorluğun kaderine hükmetmiştir gibi bir özetleme, bugünden bakınca bize soyut bir idda gibi gözükse de, örneğin olayı içinden ve aktif görevlerde bizzat yaşamış olan İsmet Paşa'ya somut biçimde gözükmüştür. "Tek bir kişinin ulusu maceralara atmaması için, bu acı olaylardan ders alarak savaş kararının yanlızca TBMM tarafından verilebileceğini anayasa maddesi olarak yazdık"[18] sözü ona aittir ve ders alındığını söylediği olay da, "Enver Paşa olayı!"dır. Bu demektir ki İsmet Paşa'ya göre Osmanlı milletlerinin kaderi ile Alman devleti arasında sadece diktatör Enver Paşa tarafından kullanılmış basit bir geçiş köprüsü kurulmuştur. Yani İsmet Paşa bize, bir kişinin, belli bir zaaf anında toplumu ele geçirmiş ve imparatorluğun ırzına geçmiş olduğunu telkin etmektedir. Buna komplo denir. Oysa olayımızda komplo asla yoktur ve Enver Paşa arada şeklendir, işlevi alınan kararlara Türklerin bakış açısını yansıtmak değil, Alman devletinin Osmanlı ordu ve devlet bürokrasisini tümden ve tek elden yönetmesini sağlamaktır. Başka bir deyişle Enver Paşa burada, İttihat ve Terakki Partisi'nin Alman devletine uzattığı bir anahtardır. İsmet İnönü bunu da itiraf etmiş, hatıratında Enver Paşa için şunu demiştir: "Ancak kendisi zayıfladıkça, askeri kabiliyetlerinin ve vasıtalarının mahdut olduğunu anlamaya, öğrenmeye başladıktan sonra, nihayet Alman sevk ve idaresinin bir vasıtası haline gelmesi zaruri olmuştur.[19] İnönü'nün "Alman sevk ve idaresi" dediği şey, sadece Osmanlı orduları değil, ülke ordu idaresinde olduğu için, Osmanlı devlet ve ülkesinin idaresidir.

Savaştan sonra İttihat ve Terakki'nin ülkede kalmış önde gelen isimleri, Osmanlı Meclisinde Enver Paşa'nın ken-

18. (Aktaran Şevket Süreyya Aydemir. *Enver Paşa.* cilt 3. s. 66)

19. Osman Selim Kocahanoğlu Temel yay. 1998-*İstanbul Meclisi Mebusan Zabıtları* s. 340-341)

disi ve en kritik görevlere getirdiği Türk subaylar kastedilerek, "ordu niçin ehil olmayan ellere teslim edildi?" sorusuyla sorgulanmıştır. Bütün sanıkların soruya verdikleri yanıt, ehliyetin Türk subaylarda değil, Alman subaylarda arandığı ve bulunduğu şeklindedir.

Değişik açılardan aynı noktaya baktığımız zaman birbirini doğrulayan değişik "şey"ler görmekteyiz. Devlet olan her şey Harbiye Nezaretindeydi ve Harbiye Nazırı da Enver Paşa'ydı. Harbiye Nazırlığı özel bir devletti. Bu özel devletin ülkedeki bütün idareyi kendinde topladığını, savaştan sonraki Meclisi Mebusan sorgulamasında Maliye Nazırı Cavid Bey'in verdiği ifade göstermektedir. Devlet borçlanması karşılığı Almanya'dan gelen 297 sandık Alman altını ne oldu diye sorulduğunda Maliye Nazırı bu altınların ve ondan önce ve sonra gelen altınların Rusçuk üzerinden gelerek Harbiye Nazırlığına ulaştığını daha sonra ve yabancı diplomatlardan öğrendiğini söylemiştir.[20]

Benzeri başka kaynaklardan da bugün artık açıkça bildiğimiz üzere Osmanlıyı savaşta Almanya finanse ediyordu. Bu finansman üç kanaldan geliyordu. Osmanlı Devletinin Deutsche Banktaki hesabına yatırılanlar. Harbiye Nazırlığına gönderilen ve Enver Paşa'ya intikal eden paralar. Osmanlı ordusunda görevli Alman komutanların doğrudan kendilerine gönderilen özel tahsisatlar. Savaştan sonra Türkiye'nin Almanya'ya ne kadar borçlandığının hesaplanmasını adeta imkânsız hale getiren bu ekonomik ilişki tarzı bile Osmanlı Devletinin devlet olma biçimi hakkında az çok bir fikir vermektedir. Devlet egemen olamadığı için egemenliğini Alman devletine devretmiş, ama egemenliğini yeniden tesis etmek için hesaplı devretmiş bir devlettir.

Osmanlı Devletine yeniden kuruluş dinamiklerinin kesiş-

20. (Osman Selim Kocahanoğlu Temel yay. 1998-*İstanbul Meclisi Mebusan Zabıtları* s. 340-341-346).

tikleri bir noktadan bakarsak bu devlet hakkındaki tesbitlerimiz şaşırtıcı olmaktan çıkar. Osmanlı Devleti 1908-1923 arasında "kurulan" bir devlet olduğu için devlet içinde devlet ve devlet dışında devlet biçimleri bir arada ilerliyordu. Özel görevlendirilmiş devlet organları özel bütçelerden besleniyordu. Sulh zamanı 20 bin lira olan Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın örtülü ödeneği 75 kat artırılarak 1.5 milyon liraya çıkarılmıştı ve para Alman devletinden geliyordu.[21] Diğer yandan hükümette maliye ve iaşe nazırlıkları vardı ama ülkenin ekonomisini bu nazırlıklar değil, ekonomik olan herşeye el koymuş bulunan Harbiye Nazırlığı düzenliyordu. İaşe Nazırı Ahmet Nesimi Bey, ahalinin evinden toplanan bakır eşyanın top dökümünde kullanılmak üzere Almanya'ya gönderildiğini, bu soru kendisine savaştan sonraki meclis sorgulamasında soruluncaya kadar bilmiyordu. Demiryolları Harbiye Nezaretine bağlanmıştı. İhracat, ithalat, dağıtım gibi işler vagon kiralama imtiyazına bağlı hale getirilmişti. Kara Kemal iaşe nazırlarındandı, ama bakanlığın işleri ile kendi ticari işlerini bütünleştirmiş, ülkenin tahıl piyasasını kurduğu "milli şirketler" üzerinden tekeline almıştı.

Devlet işlerini her bakımdan yöneten o kadar Almanya idi ki, eğer gerekmiyorsa arkada Osmanlı Devleti mizansen olarak bile yoktu. Cavid Bey şu örneği verir: "Ben buraya para geldiğini Maliye Nazırı olduğum halde İtilaf sefirlerinden duyuyor idim."[22] Ya da şu örnek: "Falkenheim'a gönderilen beş milyon liranın bizim borcumuz olmakla beraber "kontrol"ü değil bize, Harbiye Nezaretine bile ait değildi."[23]

Harbiye Nezareti "Savaş Kabinesi"ydi ve az sayıda Türkün de katıldığı bir hükümet şekliydi. Başındaki Enver Paşa Alman himayesinin garantisiydi. Kabinenin nasıl ve kimlerle

21. (Osman Selim Kocahanoğlu Temel yay. 1998-*İstanbul Meclisi Mebusan Zabıtları* s. 341)

22 .(*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- Temel yay. s. 349)

23. *Harp Hatıralarım.* cilt.1 s.171)

çalıştığını Ali İhsan Paşa'nın tasviri ilginçti ve şöyleydi: "16 Ağustos 1914 pazar günü, Alman sefiri Wengenheim, müşir Liman von Sanders paşa, Umumi karargah erkanıharbiye ikinci reisi Bronsart Paşa, donanma komutanı Amiral Souchon, Albay von Kress, Alman ataşemiliteri Enver Paşa'nın yanında toplandılar. Biz Türklerden bu toplantıya sadece Bronsart Paşa'nın yardımcısı Hafız Hakkı Bey'in katılmasına izin verilmişti. Von Kress o sırada harekat şubemizin şefiydi."[24] Burada tüm devlet yetkilerini kendinde toplayan bir nezaretin başındaki adamın (Enver Paşa) Türkiye'deki Alman askeri ve diplomatik temsilcileriyle yaptığı, konusu özel bir toplantıdan değil, genel bir işleyişten, devletin yapısından ve çalışma şeklinden sözedilmektedir. Devletin çekirdeğinde artık sadece Almanların borusu ötmektedir.

Bu yeni devletin (Harbiye Nezareti) çalışma şeklinin başka ve daha olgun bir tasvirini, başka bir ifadeyle "Almanlaşması"nı, aynı zamanda yeni durumun övgüsü de olan bir başka tanımda, Yarbay Şerif Bey'in "Sarıkamış" isimli hatıratında buluruz: "Harbiye nezaretinin kapıları kapandı. Ve içeriye, iş sahiplerinden başka kimse giremez oldu. Alman ıslahat heyeti vazife başına geçti. Bu ıslahat heyetinin yardımı ile muameleler, fazla formalitelerden kurtularak, sade bir tarzda devam etmeye başladı. Ve ordumuz Orduya, subayımız subaya benzedi."[25] Bu sözler bize, Türklere kapalı kutu bir yeni devlet resmi çizmektedir. Alman Islah Heyeti'nin işe el koyması, "vazife başına geçmesi" ile klasik devlet formatı dışına çıkıldığı anlatılmaktadır. "Devlet küçültülmüş!"tür. Zaten küçültülmüş böyle bir devlet bir başka devletin kolayca kullandığı bir aygıt haline gelebilirdi. "Formalitelerin sona erdiği", devlet işlemlerinin belgelendirilmesinden vazgeçildiğini ima etmekteydi.

24. (Aktaran Şevket Süreyya Aydemir *Enver Paşa*, cilt 3 s.46)
25. (Aktaran Şevket Süreyya Aydemir *Enver Paşa*, cilt 3 s.46)

"Formalite"nin anlattığı, tümüyle devre dışına çıkarılmış olan Osmanlı Devletinden başkası değildi.

Almanların "vazife başı"na geçtiği Osmanlı Harbiye Nazırlığının yapısı ve çalışma şekli hakkında, çözünürlüğü daha yüksek bir resmi bize İsmet İnönü de vermiş ve demiştir ki; "Bu esnada Harbiye Nezaretinin daireleri de birer Alman reisin idaresine verilmişlerdi. Ordunun bütün merkezi idaresinde ve büyük kumanda mevkilerinde bulunan mütehassıslar vasıtasıyla Liman Paşa, bütün ordu teşkilatını ve ordudan geçen bütün devlet muamelatını biliyordu. Liman Paşa bürosunda ve kıtaat içinde çok çalışkan bir hayat geçirirdi. Genelkurmayda ve Harbiye Nezaretindeki bütün Alman daire reisleri kendi işleri için Liman Paşa'ya şifahi takrir verirlerdi. Ordunun sulh ve sefer zamanı bütün işlerini belki Harbiye Nazırından daha iyi biliyordu. Alman ıslah heyetinin bu idare usulü hükümetler arasında kararlaştırılan esas anlaşmanın icabı sayılıyordu. Bütün bu çalışmaların bir sene sonraki cihan fırtınası için Türkiye'de hazırlık tedbirleri olduğu sonradan meydana çıkmıştır."[26]

Kendisi de, Almanların ele geçirdiği bu "aygıt"ın içinde "görevlendirilmiş" az sayıda Türkten biri olan İsmet Paşa'nın (İnönü) bize yazarak anlattığı bu bilgiler, Osmanlı Devletinin savaştan önce ve Almanlar tarafından yeniden düzenlenişine dair, buraya kadar gösterdiğimiz kanıtların üstüne çıkmakta ve tezimizi pekiştiren bir düğüm atmaktadır. Eğer bu tarihi ve bu tarih döneminde yaşanmış olanları ciddiye alıyorsak, işin ciddiyetini anlamışsak, İsmet İnönü'nün verdiği bilginin değerini daha iyi anlarız. "Ordudan geçen bütün devlet muamelatı" diyor İsmet Paşa! O halde bizim bu "yeni devlet" konusunda burada söylediklerimizin çürütülmesi ancak, Harbiye Nezaretinden geçmeyen tek bir devlet muamelatı bulup göstermekle olanaklıdır.

26. (İsmet İnönü, *Hatıralar,* Bilgi yay., 1985, s. 88)

Harbiye Nezareti devlet işlerinin tümünü üzerine almış ve Alman devletine bağlanmış, ülkeyi bu konumundan yönetirken elbette Osmanlı devlet aygıtının kadrosu yerli yerinde duruyordu fakat elindeki devlet yetkileri onun dışında bir kurumsal kimliğe büründüğü için bu aygıt "devlet olarak" bir hiçti. Harbiye Nezareti hükümetin üstüne çıkmıştı ve hükümetten almasını istediği kararları çoğu zaman "sözle" ilettiği için hükümetin kendi kendine kararlar alabildiği gibi bir görüntü çıkmıştı. Ortalıkta "devlet" olarak görünen şey Türklerden oluşuyordu fakat gerçek devlet değildi, buna karşılık görünür olmayan gerçek devlet artık Türklerden oluşmuyordu. Bu yeni durumun kabullenilmesi ister istemez bir empozasyon çalışmasını da gerektirmekteydi ve bu yapılmaktaydı. Örneğin Enver Paşa "tüm cephe gezilerine yüksek rutbeli Alman subayları yanına alarak gidiyor" diyen, Ahmet İzzet Paşa bundan yakınmaktaydı.[27]

Ya da "Alman Askeri Yardım Heyeti her gün ülkede olup biten herşeyi izleyebilecek bir konumdadır ve politik olsun, askeri olsun devletin tüm sırlarının Almanlara emanet edilmesine hayıflanmalar yükselmekteydi."[28]

Konumuzu bağlamak için söyleyecek olursak, gösterdiğimiz gibi, Osmanlı Ermeni Olayı'nda Alman devlet rolü, iddia edildiği gibi edilgen bir rol değildir. Aksine, bu konudaki tüm Osmanlı devlet tasarrufunu da üzerine alan, 1. derece sorumluluk ifade eden bir roldür. "Almanya yaptı, Türkiye yapmadı" gibi saçma bir sonuca varmaktan sakınarak Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ilişkilerine derinliğine bakılmazsa, Alman devletinin inkârını kırmak olanaksızdır.

27. (Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt 1, 3. Baskı s. 86)

28. (Hüsameddin Ertürk (1957) *2 Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Nurgök. s. 216-218)

İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa

Ermeni Olayı'nda yüzeysel olmayan bilgi ve gerçekçi yorum ihtiyacı kendini bir de İttihat ve Terakki Partisi ve Teşkilat-ı Mahsusa konusunda gösterir. Konu, Osmanlı Devletinin o günkü niteliğini de belirlemiştir. "Soykırım" suçlamasında Osmanlı Devleti ve Kemalist Cumhuriyet, İttihat ve Terakki Partisi üzerinden kurulan süreklilikle birbirine bağlanmaktadır. Ayrıca ve haklı olarak soykırım suçlaması İttihat ve Terakki Partisi ile Osmanlı Devletini bütünleştirmektedir. Devletin Almanya'ya teslim edilmesine açıklık kazandıran da, İttihat ve Terakki hakkındaki bilgimizdir. İttihat ve Terakki Partisi ile Teşkilat-ı Mahsusa hakkında ilk düzeltmemiz gereken yanlış görüş, bunlardan birinin "parti", diğerinin "uygulama aygıtı" olduğudur. Bu görüş İttihat ve Terakki'ye "politika", Teşkilat-ı Mahsusa'ya ise "cinayet" yüklemektedir.

İttihat ve Terakki Partisi ideolojik bir partidir. Ayrıca ideolojisi militerdir. Siyaseti de militerdir. Modern bir devlet kuruculuğuna soyunmuş bir parti olduğu için ayrıca dönemin benzer tarihi koşullarında benzeri olan partiler gibi zorunlu olarak militerdir. Gizli-yarı gizli bir siyasi teşkilattır. Tarihin sözü edilen aralığında Asya'da ve Avrupa'da pek çok parti böyledir. Genelde o tarihi dönemin tüm militer partileri için geçerli olmak üzere, devlet alınır, verilir, devredilir bir olgu idi, esas olan partiydi, o kalıcıydı. İttihat ve Terakki bu şekliyle savaştan sonraki süreci de (Kemalist Cumhuriyetin kuruluşu) belirleyecekti. Siyasal eylemin militer özelliği, ister istemez partinin illegal ve kısmen de militer kanadı olan Teşkilat'ı Mahsusa'yı Partinin sürekliliğinin garantisi haline getirmekteydi. Hatta Teşkilat-ı Mahsusa'yı parti içinde parti şeklinde tanımlamak da doğru olur. Savaştan sonra Kemalist Hareketi temellendiren de, bir ölçüde İttihat ve Terakki Partisi, ama esas olarak da Teşkilat-ı

Mahsusa olacaktır ve bu teşkilat birinci ağızdan şöyle özetlenmiştir: "Teşkilatı Mahsusa'nın sırları korunmayı gerektirmekteydi. Savaş sonrası süreçte, eski Teşkilatı Mahsusa önderlerinin yeniden görev yapabilmeleri için, 'Talat Paşa'dan giderken aldığım emir mucibince, İttihatçılıkta sebat edecekler, gizli bir teşeküle birbirine bağlanmalı ve bir parola kabul ederek bu suretle birbirlerini tanımalıdırlar.'"[29] İşte bu "parola" tam manasıyla uygulanacak, İstanbul'da gizli Karakol Cemiyeti, Batı Anadolu'da Kuvayi Milliye olacak, Rumlara karşı gerilla savaşı başlatacak, sonraki yıllarda Kemalizme dahil olarak, Erzurum Sivas Kongreleri ve 1. Ankara Meclisi çizgisini oluşturacaktır.

Teşkilat-ı Mahsusa devlet içinde teknik bir birim olarak konumlanmıştır ama örgütün siyasi merkezi bu değil, İttihat ve Terakki'nin içindeki etkin varlığıdır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın İttihat ve Terakki'nin Osmanlı siyasetine egemen olmasından sonra devletteki konumunun teknik düzenlenişi duruma göre sürekli değişmekle birlikte böyle bir teşkilatın hep varolduğu bilinmektedir. Ama esas itibarıyle Teşkilat-ı Mahsusa siyasi bir örgüt olarak anlaşılmalıdır. Oysa tam aksine, çoğunluk tarafından gizli bir gangester örgüt gibi algılaşılmış ve anlatılmıştır. Siyasal örgüt olduğuna ve 1908-1918 arasında Türkiye'de İttihat ve Terakki partisinden başka bir siyaset neredeyse bulunmadığına göre, Teşkilatı Mahsusa'yı aynı zamanda İttihat ve Terakki partisi içinde bir siyasal ihtisaslaşma olarak da düşünmek mümkündür. Partide en yüksek kariyerin yapıldığı yer klasik parti şemasının dışında bir yerde duran Teşkilatı Mahsusa örgütüdür. Devrinin en etkin askeri ve mülki simalarını ve hatta Osmanlı aydınlarının en ileri gelenlerini Teşkilatın üyeleri olarak görürüz. Ancak bilmek gerekir ki üyelik kar-

29.(Cemal Kutay, *Talat Paşanın Gurbet Hatıraları* cilt 3 İstanbul: Kültür. s.1491)

tı dağıtsalar bile bu türden gizli teşkilatların üyelerinin tam bilgisine ulaşmak hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Talat Paşa, Cemal Kutay'a Teşkilat-ı Mahsusa'yı şöyle özetlemişti: "Bünyesi gereği gizli kaldı; bütçesi Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden idi. Ordunun çok değerli kurmayları, yaşlı ve tecrübeli kumandanları, sivil kesimin fikir, sanat ve edebiyat sahasından ve dini manevi hayatın seçkin tanınmış şahsiyetleri.. tam kadro halinde Teşkilatı Mahsusa safında idi."[30] Seçkin ve tanınmış tüm şahsiyetlerin tam kadro içinde yer aldıkları bir örgütün Kemalist hareketi de oluşturduğunu görmemiz için küçük bir isim listesi bile yeterinden fazla fikir verebilir.[31]

Teşkilatı Mahsusa savaştan çok önce mevcuttu. Devlette görünen teknik varlığı başka, kendisi başkaydı. Devlette görünen yüzü, seçtiği konumdan ibaretti. Bu da sık sık değişebiliyordu. Teknik örgütlenmesi Makedonya, Kafkasya, Trablusgarb vb. masalar halinde ihtisaslaşma idi. Vurucu gruplar bu "masa"lar tarafından organize ediliyor ve ilgili görev yerlerine gönderiliyordu. Teşkilat-ı Mahsusa, "masa"larını Bi-

30. Değişik kaynaklarda üyesi oldukları belirtilen binlerce isimden rastgele seçtiğimiz şu isimler bile Teşkilat-ı Mahsusa'nın nasıl bir örgüt olduğu hakkında fikir verebilir: Çerkes Ethem, Kazım Karabekir, Hüseyin Rauf Orbay, Mustafa Kemal, İsmail Canbulat, Mehmet Akif, Saidi Nursi, Mehmet Emin Yurdakul, Mahmut Celal Bayar, Ali Fethi Okyar, Ziya Gökalp, Şükrü Kaya, Kazım Özalp, Refik Saydam, Şemsettin Günaltay, Mehmet Şükrü Saraçoğlu, Reşit Galip, Tayfur Sökmen, Ali Çetinkaya, Hüseyin Cahit Yalçın, Ali Fethi Okyar, Salah Cimgöz, Zülfü Tiğrel, Mithat Şükrü Bleda, Ziya Gökalp, Halil Menteşe, Ahmet Emin Yalman, Aka Gündüz, Ali Çetinkaya, Hasan Tahsin Uzer, Mahmut Esat Bozkurt, Halil Kut, Kara Kemal, Kara Vasıf, Fuad Balkan, İbrahim Tali Öngören, Mehmet Nuri Conker, Şükrü Sökmensüer, Faik Öztrak, Mazhar Germen, Mustafa Abdülhalik Renda, Mustafa Necati, Recep Zühtü Soyak, Kazım Orbay, Topal Osman, Cemil Cahit Toydemir, Ali İhsan Sabis, Mustafa Muğlalı, Osman Nevres, Tevfik Rüştü Aras, Memduh Şevket Esendal.

31. (Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkmamış Destanı* cilt 1 s. 193)

rinci Dünya Savaşı boyunca Enver Paşa'nın başında bulunduğu Harbiye Nezaretinde konumlandırdı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri Harbiye Nezaretine bağlandığı için Tehcir kapsamındaki rolü de Alman komutanlara bağlı olarak gelişmekteydi. Genelkurmay başkanı Bronsart'ın Teşkilat-ı Mahsusa üye kartını gerektiğinde sık sık çıkarıp gösterdiği çokça aktarılmıştır fakat bunu sadece bir jest saysak bile daha önemli ve somut olgular vardır. "Soykırımın idare edildiği merkez" olarak bilinen "Umumi Karargahtaki II. Şubenin başında bir Alman subayın bulunması" kaydedilmelidir. Bu, "devletin Almanlara teslim edildiği"[32] şeklinde algılanmıştır. Yarbay Sievert tarafından yönetilen "II. Şubenin işlevlerinden birinin ölüm tarlalarındaki operasyonları gerçekleştiren Teşkilatı Mahsusa çetelerinin tertiplenmesi ve konuşlanması ve yönetilmesi" olduğu da tabloya eklendiğinde[33] Teşkilat-ı Mahsusa'nın Alman idaresinden bağımsız bir faaliyet göstermediği açıkça görülmektedir. Bu durumda Almanya'yı Teşkilat-ı Mahsusa'dan ve katliamlarından muaf tutmak, gerçekliğin sınırlarını zorlamaktır. Ayrıca, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Harbiye Nezareti bünyesindeki masalarının örgütlediği ve silahlandırıp iç ve dış cephelere gönderdiği "çeteler"in gittikleri yerdeki ordunun hizmetine alındıkları ve bu ordulaın tümünde kurmaylığın Alman subaylar tarafından üstlenildiği de unutulmamalıdır.

Teşkilat-ı Mahsusa hakkında, tuttuğu yerden tarif eden durumunda olmamak ve tutarlı bir çözümleme yapabilmek için bütünü görmeye çalışmamız gerekir. Süleyman Askeri'den sonra örgütün başına geçen Eşref Kuşcubaşı'ndan tarihçi Cemal Kutay tarafından bire bir konuşmayla alınmış şu sözleri, şu veya bu örgütle değil, Türklerin tarihi misyonu için bir ör-

32. (Fuat Balkan Sabah, 12 Aralık 1919. Yakın tarihimiz 2 (1926) sf: 297 Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 369)

33. (1962) *Birinci Dünya Harbinde Teşkilatı Mahsusa*. İstanbul: s. 18)

gütle karşı karşıya olduğumuz görülür: "Teşkilatı Mahsusa'nın münhasıran gizli istihbarat ile değil, hariçte ve hatta Osmanlı Devletinin hudutları içinde kalan, fakat merkeze bağlılık ve sadakatları daima şüphe uyandırmış bulunan ve Türklerden gayri ırk ve milletlerin ekseriyeti teşkil ettikleri yerlerde aldığı tedbirlerle, hükümetin görünürdeki kuvvetlerinin ve asayiş teşkilatının kat'iyyen başaramayacağı hizmetleri görmüş olduğu muhakkaktır. Bunlar cidden 'gizli' tutulduğu için, kabine azasının bile meçhulü idiler... Teşkilatın planı, Osmanlı Devletinin asırların yükü olarak omuzlarında taşımakta olduğu geçmiş mirasın zayiatını asgariye indirebilecek tedbirlerin ifasıydı. Bugün bile düşündüğümde bu planı aşırı cesaretli buluyorum."[34] Bu tanım bize Teşkilat-ı Mahsusa'yı, Osmanlı Devletinin 20. yüzyıl başındaki yeniden kuruluşunda en stratejik görevi üstlenmiş örgüt olarak görmemizi telkin etmektedir. Denebilir ki Teşkilat-ı Mahsusa, çalışmasını hiçbir zaman yarı-legal'den daha çok açık etmemiş olan İttihat ve Terakki Partisi içinde partinin illegal kanadı gibi konumlanmıştı.

Teşkilat-ı Mahsusa ile Almanya ilişkilerini birkaç adım daha atarak somutlayalım. Örgüt 15 Ekim 1911'den itibaren resmi devlet organıdır.[35] Evet ama bu sadece örgütün vazife icabı ve "vazife"nin gerektirdiğine uygun örgütlenmesi için geçerlidir. Osmanlı arşiv belgeleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca Teşkilat-ı Mahsusa'ya Harbiye Nezaretinin komuta etmiş olduğunu göstermiştir.[36] Teşkilat'ın devletteki konumunu ve devleti Harbiye Nezareti olarak örgütleyen aynı siyasi güçtür. Unutmamak gerekir, bağlı olduğu merkez aynı zamanda siyasi otorite ise eğer, bu tür örgütler as-

34. (David Gaunt Belge yay. s. 98)

35. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE), BDH Koleksiyonu Kataloğu-4, Ankara: t.y. Askeri arşivlerden Birinci Dünya Savaşı Kataloğu, No.4'te, Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı birlikler listelenmektedir.)

36. Vardar Galip (1960) *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler.* İstanbul: İnkilap. s. 414)

lında "yönetildiği yeri yöneten" örgütler sınıfındandır. Mahsusa da böyle bir örgüttür ve biz bir görüntü daha alalım: "Teşkilatı Mahsusa iki çatallı bir teşkilattı ve harici siyasette harbin tüm icaplarına göre ayarlanacaktı. Kadrosu o kadar genişti ki, buraya bağlı çeteler, çeteciler temin edilmişti. Bütün bu insanlar ordunun vazifesini kolaylaştıracak yolları açacak, düşmanı içinden gerisinden vuracak ve bir çok bilgiler toplayacaktı. Burada hakim olan ruh, Balkanlarda eşkiya takibinde hakim olan ruhtu.

Enver'le Talat, işi Merkezi Umumi'de toplamakla birbirlerini kırmamanın yolunu bulmuşlardı. Fakat Merkezi Umumi de, şu noktayı kabul etmişti ki, Teşkilatı Mahsusa'nın faaliyet programı ve çalışma esasını Harbiye Nazırı çizmelidir."[37] Geldik yine Enver Paşa'ya ve Almanya'ya dayandık. Teşkilatın parası Alman altınlarıydı ve bunun tutarı 1918 yılı sonundaki toplam 4 milyon altın lirayı, yani yaklaşık 18 milyon Doları bulmuştu. Bu para Alman büyükelçi Wangenheim'ın Rusların Doğu Anadolu'daki Ermenileri Osmanlı aleyhine silahlandırmak için harcadığını öğrendiği ve hükümetine rapor ettiği paraya yakın bir paraydı. Yetmeyeni Nazırlığın örtülü ödeneği telafi ediyordu. Parayı veren Almanların verdikleri paranın başka amaçlarla harcandığına gözyumdukları işitilmiş şey değildi.

Bu nedenle Teşkilat-ı Mahsusa'nın savaşçı kolunun stratejik bölgelerdeki operasyonlarını yönetmeyi de üstlenmişlerdi. Ermenilerin yoğun yaşadıkları vilayetlerde Almanya'nın güçlü bir askeri ve siyasi tahkimat yaptığı bilinmekteydi. Liman von Sanders de Prusyalı bir topçu uzmanı olan Yüzbaşı Stange'yi ölçerek-biçerek Erzurum Kalesi'nin topçu birliklerine komuta etmek için görevlendirmişti. Bu Stange savaş içinde ve belli bir aşamadan sonra bölgedeki

37. (Osman Selim Kocahanoğlu Temel yay. 1998-*İstanbul Meclisi Mebusan Zabıtları* s. 78-79)

tüm düzenli birliklerin ve Teşkilat-ı Mahsusa timlerinin komutasını üzerine alacaktı. Bu Stange'nin, Ermeni tarihçiler tarafından pek itibar edilen ve İstanbul büyükelçisi Wangenheim'a, "Alman vicdanı"nı hatırlatan raporları tam bir sahtekarlık örneğidir. Çünkü Almanya'nın, Tehcir sırasında Erzurumda konumlanmış siyasi kadrosu sonraki yıllarda Hitler'in çekirdek kadrosu içinde yer alacak, hatta bunların en ileri geleni Richter ünlü "Münih Darbesi" sırasında öldürülecektir. Van olayından sonra kitlesel Tehcir de zaten Erzurum'dan başlamamış mıydı? Bölgede tehcir operasyonu Teşkilat-ı Mahsusa ile tam bir koordinasyon içinde, Schaubner Richter tarafından organize edilecekti. Tehcir'de Erzurum Valisi Tahsin Bey, merkezle irtibat halinde tehcir şartlarını yumuşatmak için ter dökerken bile Schaubner Richter, Rusya'nın kaç orduyu Kafkas cephesinde tutmaya mecbur kalacağı ile meşguldü.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın hiyerarşik yapısı gizli, yaptığı işler apaçıktır. Örgütün varlığından haberi olmayan yoktur ama örgüt hakkında, bilgi ve belge bulmak da zordur. Örneğin Sadrazam Said Halim Paşa savaştan sonraki meclis sorgusunda savaş boyunca askeriye ile ilgili hususlardan hükümetin hiçbir haberinin bulunmadığını sık sık tekrar etmiş ve ciheti askeriyenin gördüğü lüzum üzerine "harici bir teşkilat kurduğunu, buna karşı sadaret makamının yapabileceği hiçbir şey olmadığını" ifade etmiştir..[38]

Savaşın bitiminde Harbiye Nezaretindeki belgelerin büyük bölümünün imha edildiği, imha edilmeyenlerinin Almanya'ya kaçırıldığı, daha sonra açılan davalar sırasında ifade tutanaklarına yansımıştır. Teşkilatı Mahsusa hiç bilinmeyen fakat yaptıkları bilinen bir gizli örgüt olarak savaştan sonra Kemalist harekete katılmış (veya dönüşmüş) böylelikle kendini kurulan Cumhuriyet içinde likide etmiştir.

38. (Vahakn N. Dadrian *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* s. 26)

Bu bölüm için bir sonsöz gerekiyorsa, o da şu olmalıdır: Bir devletin tümüyle başka bir devlete tabi olduğu herhangi bir durum ile Osmanlı Devletinin Alman devletine teslim edildiği 1914-1918 yılları arasındaki durumu, arada herhangi bir benzerlik bulunmadığı için, ayırdetmek gerekir. Savaş koşullarının da mümkün kılmasıyla, Osmanlı devlet yapısı devlet olarak aradan çekilmiş, devlet iradesi Harbiye Nazırlığı bünyesindeki yeni yapılanmaya geçmiştir. Bu yapılanma askeridir ve yönetimi tümüyle Alman devletinin elindedir. Klasik devlet organlarından örneğin hükümet, vardır ama savaşın nasıl yönetildiği ve bu bağlamda ülkede neler olup bittiği konusunda tamamen bilgisizdir. Hükümet oturumlarında tutanak dahi tutulmamaktadır. Hükümet Harbiye Nazırlığı'na soru dahi sormak mertebesinde değildir. Harbiye Nazırlığı ise askeri bir kabine gibi örgütlenmiş ve özellikle Sarıkamış Savaşı'ndan sonraki dönemde tümüyle Berlin'e bağlanmıştır.

Savaşın belli bir aşamasından sonra Sadrazam olan Talat Paşa Alman devleti ile iletişimi, kendi evine kurdurduğu özel bir telsiz muhaberat sistemi ile yürütmektedir böyle olduğu, olaya rastlantı sonucu tanık olan Amerikan elçisi Morgenthau'yu hayretlere düşürmüştür. Hükümet o kadar yoktur ki, istifa eden vezirlerin yerine yenisinin atanmasına lüzum dahi görülmemektedir. Vezirlik yetkileri "vezir" sıfatıyla değil, vezirler ya asker ya da İttihatçı şefler oldukları için, ordu veya parti adına kullanılmaktadır. Hükümetin denetlenebilir bir bütçesi yoktur ve savaşın finansmanı tamamen Alman devleti tarafından gerçekleştirilmektedir. Alman devletinin Türkiye adına yaptığı giderler elbette Almanya'da kayıtlıdır ama bunların Türkiye'de herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Tüm resmi yazışmalar Alman devleti tarafından tutulduğu için Türk tarafında herhangi bir yazışmaya gerek görülmemektedir fakat Almanların yaptığı tüm yazışmalar Alman devletinin yazışmaları niteliğindedir.

V. BÖLÜM

ALMANYA İSTANBUL'U İŞGAL EDİYOR

Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı toplumunun, veya daha gerçekçi anlamıyla Türklerin kendine sorduğu ilk soru şuydu: "Biz savaşa niçin girdik?" Bu soru, savaş boyunca ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki Partisi'nin dışarıya kaçamayan ve kaçmayan bütün yöneticilerine soruldu. Bildiklerini söylediler ama savaşa niçin girildiğini bilmediklerini de söylediler! Bilmedikleri sadece savaşa niçin girildiği değildi. Savaşta neler yapılmıştı, hangi muharebeler olmuş, hangileri kaybedilmiş-kazanılmış, bunlar da bilinmiyordu. Halk zaten bilemezdi de, "askeri cihet" eğer söylememişse, vezirler ve başvezirler de bilmiyordu. Sarıkamış ve Çanakkale dışında zaten cepheler hep sessiz kalmıştı, sadece içeride ses vardı, savaş adeta bir iç savaş gibiydi.

Savaşa niçin girdik sorusunun önce İttihatçı ve Mahsusacı şeflere sorulması yerindeydi. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın, yani İtilaf devletlerinin, savaş bağlamında güttükleri siyasetin temel unsurlarından biri, Osmanlı Devletinin tarafsızlığı idi. Bu devletler, yaklaşan savaşta Osmanlının tarafsız kalmasında kendi çıkarlarını görüyorlardı. Osmanlı Devletinin Almanya tarafından bir savaş ittifakına zorlanacağının da farkındaydılar. Bunun farkında oldukları için İttifak Devletleri, İstanbul'da devleti ele geçirmiş bulunan İttihat ve Terakki'nin Almanya ile yakınlık kurdukça şıma-

rıklaşan siyasetini ve gözükara eylemlerini, kendilerinden beklenmeyecek bir olgunlukla tolore etmekteydiler. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli anlaşmalar yapılıyor, Berlin-İstanbul arasındaki trafik başdöndürücü bir yoğunluk kazanıyordu. Devletler arası ilişkilerde olması gereken asgari mantık Osmanlı Devletinin politikasında görülmüyordu. Yani ortada devlet gibi bir devlet yok gibiydi. Komplolar, oldu-bittiler, politik yalanlar, tevil ve itiraflar, birbirini yokediyor, devlet görünür olmaktan çıkıyordu.

Almanya'nın karşısında "devlet" olarak üç adam vardı. Bunlar Enver ve Cemal Paşalar ile Talat Bey idi. Ülkeyi bu üçü, ama ortada devlet olarak görünen askeri ve mülki mekanizma ile değil, görünmez bir mekanizma (parti) ile yönetiyorlardı. Türkiye demek bu üç adam demekti. Hatta durumu simgeleştirdiği ve Padişahın vekili ve ayrıca Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'ya atfen Türkiye'ye "Enverland" bile deniliyordu. Almanya'nın bu Türkiye'den kendi hesabına beklediği ve istediği, savaşmak için daha aceleci olması ve militanca davranmasıydı. Bir yandan da kamuoyunu savaşa hazırlamak için çalışma vardı. Eylül-Ekim 1914 aylarında Almanlar, Osmanlı'yı harbe sokabilmek için İstanbul basınını da satın almışlardı. Rusların harp sırlarını içeren "Beyaz Kitap"ında Alman devletinin bu faaliyetine şöyle bir gönderme yapılacaktı: "Alman Büyükelçisi, bazı Osmanlı gazetelerine, harp tahrikçiliği için para dağıtmış; *Tanin*'e 2000, *Tasvir-i Efkâr*'a 1500, *İkdam*'a 1500, *Sabah*'a 1000, *Tercüman-ı Hakikat*'e 500 Osmanlı lirası vermişti."[1] Tamam, Osmanlı Devleti Almanya safında savaşa hazırlanıyordu ama, 1914 yılının ortalarına gelindiği ve savaşa ramak kaldığı halde bu hazırlık Almanların istediği hızda olamıyordu. Sonra birden bire, birkaç ay içinde oldu, ama nasıl oldu? Savaştan sonra çok sorulan fakat açık yanıtı bu-

1. Asaf Muammer, *Harp ve Mesulleri*, İst. 1334, s.18-19.)

lunamayan bu soruyu söndürmek için şu çürük masal uyduruldu: "Göben ve Breslau isimli iki Alman savaş gemisi, Ege'de İngiliz donanmasından kaçarken Türk sularına sığındı. Osmanlı Devleti bu iki gemiyi, İngiltere'ye yaptırdığı fakat parasını ödediği halde alamadığı iki gemiye karşılık gelen bir meşruiyetten istifade ederek Almanya'dan satın aldığını açıkladı. Gemilerin ismi Yavuz ve Midilli olarak türkçeleştirildi ve Osmanlı donanmasına maledildiler. Gemilere Osmanlı bayrağı çekildi ve mürettebata fes giydirildi. Sonraki bir tarihte ve bir gece, Enver Paşa tek başına emir -veya izin- verdi, bu iki gemi Osmanlı donanmasından da 14 parça gemiyi yanına alarak Karadeniz'e çıktı, Rus donanmasını ve limanlarını bombaladılar... Olan oldu ve böyle oldu." Senaryo olduğunu herkesin bildiği bu senaryo uyduruldu. Oysa gerçek bambaşkaydı ve hikayesi çok kısaydı, "İstanbul'un Almanlar tarafından işgal edildiği"nden ibaretti, fakat bundan hiç sözedilmedi.

Almanya'nın İstanbul'u işgali olayına iki ayrı aşama olarak bakılabilir. Birinci aşama iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'dan, kimden, hangi izni, ne zaman aldıkları bilinmeksizin geçerek İstanbul'a gelişleri, ikinci aşama da bir gün ansızın Karadeniz'e çıkıp Rus limanlarını bombalamalarıdır. Bombalama olayının ertesi günü Rusya Osmanlıya savaş ilan edecektir. İtilaf devletleri diplomatları üç gün içinde İstanbul'dan çekilecekler ve Osmanlıya karşı savaşı başlatacaklardır. Çetrefilli, gerilimli, sancılı, gelgit'lerle gerçekleşmesi gereken böyle önemli bir gelişmenin bu kadar çabuk, ahenkli ve planlı olabilmesi şaşırtıcıdır.

Olayın birinci aşaması için söylenenler, yani Ege'de İngiliz donanmasından kaçan Alman savaş gemilerinin izin alarak Marmara'ya girdikleri görüşü, yalandır. Vaktinde bu yalan İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı'nın tarafsızlığı adına tolore edilmiş olduğu için resmi tarihe tarihi bir gerçeklikmiş gibi aktarılmasında bir sakınca görülmemiştir.

Oysa bunun yalan olduğunu ilk söyleyenlerden biri de devrin sadrazamıdır. Said Halim Paşa: "Göben ile Breslav'ın Çanakkale Boğazından duhulleri emr-i vakilerden birini teşkil ediyor ki biz bundan hiç haberdar değildik."[2] demiştir. Bu durumda akla, Marmaraya giriş iznini fiili başkomutan olarak Enver Paşa'nın, Sadrazamdan gizleyerek verdiği gelecektir. Çünkü Çanakkale Boğazından izinsiz girmek-çıkmak, askeri literatüre göre olanaksızdır. Ancak izin alınarak girildiği de doğru değildir. O tarihte Adliye Nazırı olan İbrahim Bey de iki Alman savaş gemisinin Çanakkaleden, bilgi vermeden ve izin almadan girdiklerine tanıklığını şöyle aktarmıştır: "Bir akşam Said Halim Paşa'nın yalısında idim. Talat ve Halil Beyler ile Enver ve Cemal Paşalar da orada idi. Enver Paşa telefona davet olundu. Bilahare avdet ederek, 'Boğaz haricinde cevelan etmekte (seyretmekte) olan Göben ve Breslav sefinelerini muhasımları sıkıştırmışlar, onlar da Boğazdan içeri kaçmışlar' dedi. Pek ziyade müteessir olduk ve Boğazdan girebilmeleri hayretimizi mucip oldu."[3] Gerçekte ise Midilli ve Yavuz isimli savaş gemileri dümeni Çanakkale Boğazına, İngiliz savaş gemilerinden kaçtıkları için değil, Alman imparatorundan aldıkları bu yönde bir yazılı emri yerine getirmek için kırmışlardır. Alman İmparatoru adına 9 Ağustos 1914 tarihinde Viyana'ya gönderilen bir yazıda şu emrin verildiği açıklık kazanmıştır: "Gemilerimiz savaşa hazır olsun veya olmasın, derhal İstanbula gitmelidir. İstanbul Boğazından Karadenize çıkmalı, orada Rus donanmasını bulup imha etmelidir."[4]

Bu yazılı emir üzerine Göben (Yavuz) ve Breslav (Midilli) adlı gemiler 10 Ağustos 1914'de Çanakkale Boğazın-

2. (*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O.Selim. Kocahanoğlu. s.57)
3. (*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. s.137)
4. Aktaran Şevket Süreyya Aydemir. *Enver Paşa*. 3. Cilt.)

dan geçerek Marmara Denizine girmişlerdir. Anlıyoruz ki imparatorun verdiği emir olayın sadece Osmanlı sularına sığınmak olan ilk aşamasını değil, Karadeniz'e çıkıp Rus donanmasının ve limanlarının bombalanması aşamasını da kapsamaktadır. Plan önceden bir bütün olarak verilmiştir ve olayların gelişmesi bu plana uygun seyredecektir. Plan Almanya'nın planıdır ve Osmanlı Devleti açısından sorun, buna uymaktan veya uymamaktan ibarettir.

İki Alman savaş gemisinin İstanbul'a gelişini bir "askeri işgal" diye nitelendirmek ilk bakışta "işgal" kavramının sınırlarını zorlamak gibi görülmektedir. Ancak gelişmeler bunun gerçek bir işgal olduğunu gösterecektir. Bu iki gemi İstanbul'a geldikten sonra Almanya'nın Osmanlı hükümeti üzerindeki siyasi ve diplomatik baskıları belirgin biçimde yoğunlaşmış, savaştan kaçınma, yan çizme zaman kazanma politikalarına karşı açıktan bir tehditkârlığa dönüşmüştür.

Adliye Nazırı İbrahim Bey'in bir başka tanıklığı Almanya'nın İstanbul'u muhasaraya almak için bu iki gemiyi sevkettiğini göreceğimiz gelişmeyi de kapsamaktadır. Bu tanıklık, gemiler Marmara'da, İstanbul'a doğru seyrederken olmuştur. Alman Büyükelçi Wangenheim Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından görüşmeye çağrılmıştır: "Bir süre sonra Almanya sefiri Baron 'Wangenheim' geldi. Sadrazam Paşa sefiri, iç tarafta kain yazı odasına aldı, yarım saatten ziyade gayet yüksek bir ses ile teati-i efkar ve kelam ettiler. Sadrazam Paşa simsiyah ve gayet üzüntülü bir halde avdet etti ve dedi ki, 'Sefir silahların teslimine katiyyen muvafakat etmiyor. Muhasımlarına da Boğazı açmak mecburiyetinde kalacağımızı dermeyan etmem üzerine sefir, biz daha evvel İstanbul Limanına gelir, şehri tahrip eder, gemileri de berhava eyleriz' dedi."[5]

5. (*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s. 137)

Bu anlatımdan biz, Alman gemilerinin Alman imparatorundan aldıkları emirle ve izinsiz olarak Türk sularına girdiklerini anlamaktan başka, kararlılıkla, bir intihar çıkartması yaparcasına gelmiş bulunduklarını da öğreniyoruz. Alman sefirinin "İstanbul'u yakarız" demesinden önceki müttefik siyasi ilişkilerin, sefirin bunu demesinden sonra artık işgalci ile işgal edilen ülkenin siyasi ilişkilerine dönüştüğü çok açıktır.

İşgal planının ikinci aşaması, yani gemilerin Karadeniz'e çıkıp Rus donanmasına ve liman şehirlerine saldırması, daha da ağır bir Alman baskısını gerekli kılmıştır. Bu aşamada artık Alman tarafında bir işgalci şımarıklığı, Osmanlı tarafında ise işgale uğramış bir ülkenin tedirginliği ve teslimiyeti egemendir. Alman gemilerinin Marmara'dan Karadeniz'e çıkmaları ve Rus donanmasını bulup saldırmaları ve Rusya'nın sahil limanlarını bombalamaları emri, Almanya'dan gelmiştir ve bu emir, Osmanlı hükümetinden onay alınarak uygulanmak için değil, uygulanmak için gönderilmiştir. Saldırının derhal gerçekleştirilmesi istenmiştir. Alman Büyükelçisi Wangenheim'in, Sait Halim Paşa'ya yazdığı, 26 Eylül 1914 tarihli mektup Osmanlı Devletinin savaşa girmesine hangi devletin karar vereceğini açıkça göstermektedir: "Amiral Souchon, yalnız Alman İmparatorundan emir alır. Goeben ve Breslau gemileri Osmanlı bayrağı çekmekle birlikte Almandırlar ve Amiral onları Berlin'den alacağı buyruklara göre kullanabilir. Osmanlı makamları bu işe hiç karışamazlar. Amiral Osmanlı gemilerinin de komutanı sıfatıyla bu görevlerin gereklerine uyacaktır..."[6]

Bu belge "işgal durumu"nu göstermiyorsa, başka hangi durumu gösterdiğinin açıklanmasını olanaksız kılan bir dille kaleme alınmıştır. Gemiler Osmanlı bayrağı altında olsa-

6. (Yılmaz, Veli, 'Dr. Kurmay Albay', *1. Dünya Harbi'nde Türk - Alman İttfakı ve Askeri Yardımlar,* kendi yayını, İstanbul, 1993, S, 86 - 87)

lar bile Alman gemisidirler, Berlin'den alacakları emre göre hareket ederler, gemilerin komutanı amiral Souchon aynı zamanda Osmanlı donanmasının da komutanıdır. İstanbul'da bu şekilde temayüz etmiş bir fiili durum sözkonusuyken, süreçten şu veya bu Osmanlı paşasının veya bürokratının önceden haberdar olup olmadığı ya da bunlardan birinin yetkisini aşarak Alman işgal planına yol verip vermediği tartışması da önemini kaybeder. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Almanya'dan Alman gemilerinin harekat planı için gelen emri Sadrazam'a nasıl tebliğ ettiğini devletine şöyle rapor edecekti: "Ona Karadeniz'e yapılacak baskının amacının bu durumda Türklerinkinden önde gelen Alman çıkarlarını gözetmeye zorlanmış olduğumuzu söyledim. Gemiler Türkiye'ye ait oldukları halde Alman kimliğine sahip olduklarından Türk Bahriye Nezaretinin doğrudan emir komutası altında olamazlar.. Diğer kabine üyelerine tekrarladığım açıklamalarımın bir etkisi olduğu görülüyor."[7]

Wangenheim bu belge ile, sadece baskın çıkarın kendi devletinin çıkarı olduğunu Osmanlı Devletine söylediğini anlatmıyor, Emrin kendi devletinden geldiğini de bir kere daha ifşa etmiş oluyor. Alman çıkarlarının Türklerin çıkarının önüne geçtiğinin İstanbul'da bizzat sadrazamın kendisine ve ondan da önemlisi ülkenin idaresini elinde tutan ilk üç beş isme söyleniyor olması ancak bir "işgal" durumunda mümkün olabilirdi. Gemiler Karadeniz'e çıkacak ve Rus donanmasını ve kentlerini bombalayacaklardı. Wangenheim Osmanlı Devletine, kendi devletinin emrini empoze ediyordu. Bunu yaparken reddedilmesinin sonucu değiştirmeyeceğini de söylüyordu. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın "Bu adamla bir daha görüşmem!" diyerek kendini görüşme odasından dışarı attığını olayın tanıkları yazarak tarihe not dü-

7. Aktaran V. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. s. 394.

şeceklerdi.[8] Emir Almanya'dan, Alman imparatorundan gelmişti. Ama Osmanlı Devletine değil, İstanbul'daki Alman askeri varlığına gelmişti. Getiren de Alman Donanması kurmay başkanı amiral Hugo von Pohl'dü.[9] İmparatorundan aldığı emri Alman amiralin kendisine gelip tebliğ etmek istediğini Sadrazam Said Halim Paşa bizzat kendi ağzından şöyle açıklayacaktı: "Amiral 'Souchon' Paşa ile ateşe naval [deniz ataşesi] mösyö 'Human' nezd-i Senaveriye [bizzat yanıma] gelerek Almanya İmparatorundan harbe girmek için emir aldıklarını ve arkadaşları harbederken kendilerinin burada boş kalamayacaklarını söylediler."[10]

Gemilere Türk bayrağı çekilmiş ve şeklen Osmanlı donanmasına maledilmiş olmalarının bir hükmü bulunmuyordu. Osmanlı donanması sonuçta Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın emrindeydi. Ancak Amiral Souchon, Cemal Paşa'dan emir almayı ve onunla böyle bir ast-üst ilişkisi içinde olmayı reddetmiş ve bunu resmi yazışmalara da dökmüştü. Maliye Nazırı Cavit Bey'in anlattıkları da Said Halim Paşa'nın ifadesini ve Osmanlı donanmasının başındaki amiralin Berlin'e bağlı olduğunu doğrular yöndeydi: "Amiral (Souchon) yalnız Alman Karargah-ı Umumisinin emrini dinliyordu ve bizim zırhlılar üzerindeki bayrağımız süsden başka bir şey değildi."[11] Bunu söylerken Cavit Bey'in sadece kendisinin bildiği veya öğrendiği bir durumdan değil, kurumsal bir ilişkiden söz ettiğini de ifadesinin bir başka

8. Bkz. *İttihat ve Terakki Sorgulaması ve Yargılaması.*

9. (Grosses Haupquartier. Cilt 185. Türkei 18, kayıt No. 505, 21 Eylül 1914, Wangenheim'dan Müsteşar Zimerman'a. İmparatorun emri 12 Eylül 1914. Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 394)

10. (*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s.101)

11. *(Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s.304)

bölümünden anlamaktayız: "Amiral Souchon'un doğrudan doğruya Alman karargah-ı umumisi emrine tabi olduğunu Cemal Paşa'ya söylediğini Cemal Paşa bize nakletmiş idi."[12] Demek ki "işgal" hali Osmanlı Devletinin, istemeden de olsa yapacak başka şeyi bulunmadığı için kabul etmek zorunda kaldığı bir hal idi. Böyle olduğunu Nafıa Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa'nın ifadesi de doğrulayacaktı: "Alman gemileri Karadeniz'e çıkmadan evvel Cemal Paşa, Türk Sefain'i Harbiyesindeki ümera ve zabitana verdiği bir emirde, 'Siz Amiral Souchon Paşa'nın kumandasındasınız ve o ne emrederse onu yapacaksınız' demişti."[13] Bu emirle Cemal Paşa "emir" vermiş olmuyor, Berlin'den gelen emre boyun eğerek emir tekrarı yapmış oluyordu.

Belgeler İstanbul'daki Alman deniz gücünün buraya Berlinden aldığı emirle geldiğini, Rusya'ya savaş açması için üzerindeki diplomatik baskıya rağmen direnen Osmanlı hükümetinin bu direnişini ezmek için geldiğini ve ezdiğini açıkça gösterirken İstanbul'un Alman işgali altına girdiğinden kuşku duymak için saf olmak gerekir. Gemilerin satın alındıkları, Türk donanmasına katıldıkları, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya bağlandıkları, Osmanlı Devletinin yapılan emrivaki ile düştüğü güç durumda uydurduğu fakat hiçkimseyi inandıramadığı tamamen uydurma bir senaryodur. Gerçekte ise Alman savaş gemilerinin Karadeniz'e çıkıp Rus donanmasına saldırmaları, hükümetin, hatta en yetkili kişi olan Enver Paşa'nın da bilgisi dışında gerçekleşmiştir. Sadrazam Sait Halim Paşa kendisine kim emir verdi diye sorunca Talat Paşa "belki amiral Souchon" yapmıştır diye yanıtlamıştır. Amiral Souchon'un ise Enver Paşa veya bir başkasından emir almadığı, emir almayı reddettiği, emirle-

12. (*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s.306)

13.(*Meclis-i Mebusan Zabıtları*- O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s.125)

rini doğrudan Almanya'dan aldığı, o güne gelinceye kadar bir çok olay bağlamında zaten öğrenilmişti. Cavid Bey "donanmayı Almanların elinden almadıkça barışı korumanın imkânsız olduğunu" söylüyor, Sadrazam ve nazırların çoğunluğu bu görüşü destekliyor,"[14] ama, durumu değiştirmek mümkün olmuyor, olaylar Osmanlı devlet idaresinin bilgisi ve iradesi dışında seyrini sürdürüyordu.

İpler öylesine Osmanlı devlet yönetiminden çıkıp Alman devletinin eline geçmişti ki, her kafadan bir ses çıkmaya başlamıştı. Vaziyeti tanımlamak ve bir karara varmak ihtiyacı doğmuştu. Eğilimler Osmanlı-Alman ittifak anlaşmasının tek yanlı olarak iptal edilmesine doğru gelişiyordu. Ve nihayet Alman gemileri 29 Ekim 1914 tarihinde, üstelik Osmanlı hükümetinin Almanya ile yaptığı gizli ittifak anlaşmasını iptal edip etmemeyi tartıştığı gün Karadeniz'e çıkacak ve Rus donanmasını ve Rus sahil kentlerini bombalayacaklardır. Sivastopol ve Odesa'nın bombalandığını duyan Sadrazam Sait Halim Paşa "Bağımızı ateşte yaktılar; yazık oldu Osmanlı Devleti'ne!" diye bağıracak, sonra vazgeçse bile o gün, bazı nazırlarla birlikte istifa edecektir.[15]

Enver Paşa'nın "Karadeniz Olayı"ndan önceden haberdar olduğu, izni onun verdiği neredeyse kesin bir kanaat olarak ileri sürülmüştür. Bu da uydurmadır. Alman gemileri komutanı Souchon'a Karadenize çıkış iznini Bahriye Nazırı Cemal Paşa vermeyince Başkumandan vekili sıfatıyla Enver Paşa tarafından verildiği, yabancı diplomatlar da dahil herkesin ortak düşüncesi idi. Gerçeği Osmanlı maliye nazırı Cavit Bey'den öğrenecektik: Sorulmuş, "Ben amirale her halde bir emir verildiğine kaniim," demiştir. Bizden mi

14. *(Meclis-i Mebusan Zabıtları-* O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s.120-212)

15. Amiral Kress von Kressenstein, Çev: B. Özalpsan, İst.1943, s. 9-10)

verilmiştir, Almanlardan mı? sorusunu zekice şöyle savuşturmuştur: "Bu emirden bizim taraftan birinin her halde haberi olduğuna kaniim. Yalnız şunu ilave edeyim ki Talat Bey bundan haberi olmadığına namusu üzerine yemin etti ve ben de Talat Bey'in namusuna itimat ederim."[16]

"Talat Bey'in namusu"ndan sözetmenin yeri yoktu ve aksi çok iddia edildiği için tarihe ışık tutacak cinsten sayılmaz. Özellikle Ermeni tarihçiler açısından bunun hiç anlamı yoktur. Ancak ülkenin birinci adamı, resmi görevi dışında Osmanlı devlet ve siyasetinin belirleyici adamı, askeriyede ve mülkiyede atılan her adımın gölgedeki karar adamı olan bu adamın "namus" denilen kriter açısından kıskanılacak bir yerde durduğu yabancı diplomatlar tarafından çok kez söylenmiştir. Hakim inanç "ne demişse, öyledir!" biçimindedir. Ama burada Cavit Bey'in anlattığı Enver Paşa'nın "gelen emir"den sadece "haberdar olduğu" fakat yapacak hiçbir şeyi olmadığıdır. Dolayısıyla, olaydan Osmanlı devlet yönetiminin önceden haberdar edilip edilmediği tartışması hiçbir önem taşımaz. Osmanlı Devletinden izin istenmemiş olduğu için izin de verilmemiştir. Nitekim olaydan hemen önce, emir Almanya'dan geldiği için kabullenmekten başka yapılacak bir şey olmadığına hükümeti ikna etmeye çalışan, Talat Paşa, zorlanınca perdeleri yana çekip namluları hükümet sarayına çevrilmiş Alman gemilerini gösterecek ve "mecburuz!" diyecektir.

İstanbul'daki Alman askeri ve siyasi varlığını iki zırhlı kruvazör, Osmanlı ordusunun tepesinde ve kilit noktalarındaki 1200 subay, büyükelçi ve konsolosları ve diğer sivil Alman memurlarından ibaret görüp "işgal" sözcüğünün cömertçe kullanıldığını düşünmek yanlış olur. Bu "işgal" hali hem devletin durumuna, hem de İttihat ve Terakki'nin fel-

16. *(Meclis-i Mebusan Zabıtları-* O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s. 323)

sefesine ve amaçlarına uygundur. Osmanlıyı yöneten gücün yurtseverliğine ve Osmanlı Devletinin çıkarlarına herhangi bir aykırılık sözkonusu değildir. Devletin idaresini inhisarında tutan siyasi güç kurtuluşu bunda görmüştür. Yanılmıştır, yenilmiştir, bu başka bir konudur. Ordu idaresini ve ordunun elinde olduğu için siyasi idareyi de Alman devletine teslim eden anlayışın "işgalci" bulmadığı İstanbul'daki Alman gücünü işgalci bir güç olarak tarihen tescil etmemiz gerekir. Zaten devleti Almanlara devredenler "devretmedik" dememişler, savunma mahiyetinde olmak üzere emin ellere devrettiklerini söylemişlerdir.

Sadrazam Said Halim Paşa ordunun ve bu bağlamda tüm devlet idaresinin Almanya'ya devri konusunda durumu anlamayı kolaylaştıran şu açıklamayı yapıyordu: "Harbin ilanından hayli zaman mukaddem, Harbiye Nezaretine getirilmiş olan Enver Paşa, efkar-ı ammede ihraz eylemiş olduğu mücahid-i hürriyetlik ve Trablus ve Edirne kahramanlıkları ile gayet yüksek bir mevki işgal eylemekte bulunmuştu. Harbin ilanında bittabi Harbiye Nazırı bulunduğu için cihet-i harbiyyeye aid olan mesail salahiyeti idaresinde bulunuyordu. Bir de Enver Paşa yalnız değildi. Alman Hey'et-i Islahiyesi ile Alman Erkan-ı Harbiyesi mevcuttu. Harbin idaresi, Müttefik Ordular Erkan-ı Harbiyesi vasıtasıyla icra kılınması da karargir oluyordu. Zaten her müttefik devlette harbi hükümetler değil, karargah-ı umumiler idare ediyordu. Hatta bidayet-i harbde itilaf orduları, erkanı harbiyelerini birleştirmedikleri için bir çok mağlubiyete düçar olmuşlar ve ancak bizde olduğu gibi erkan-ı harbiyelerini birleştirdikten sonra vaziyet-i harbiyeleri değişti."[17]

"İstanbul'un İşgali" dediğimiz olaya bir başkası sadece

17. *(Meclis-i Mebusan Zabıtları-* O. Selim Kocahanoğlu. Temel yay. s. 103)

"komplo" demekle yetinebilir. Adlandırma gerçeği değiştirmiyor çünkü asıl anlatılmak istenen, İstanbul'da "devlet" olarak kim ve ne varsa, bunun bağımsız bir devlet ve iktidar iradesi olmadığı, Alman devletine bağlı bir "aparat" olduğudur. İstanbul'daki devletin bu durumu bize, İttihat ve Terakki önderlerinin Ermeni olayındaki siyasi sorumluluğuna ve "suç"larına ulaşmak istiyorsak, bunu ancak, bundan sonraki bölümler de göreceğimiz gibi, Alman devleti üzerinden giderek yapabileceğimizi gösterir.

VI BÖLÜM

TEHCİR KARARINI ALMANLAR ALDI

Alman ve Osmanlı devlet arşivleri "Tehcir" kararının savaşa dayalı bir önlem olarak alındığını söyler. Türk devletinin bugün savunmakta olduğu tez de budur. Tehcir talebi Osmanlı-Rus savaş bölgesinden, merkezi Erzurum'da bulunan 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa'dan şu resmi yazıyla gelmişti: "Doğuda Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illeri savaş alanıdır. Harp harekâtı bu alanda yapılmakta olduğu gibi ordunun muhtaç olduğu yiyecek maddeleri de bu illerden sağlanmaktadır. Orduyu besleyecek bölgelerin düşmanca emeller taşıyan unsurlarla dolu olmasını ordunun yiyecek ihtiyacı ve emniyeti bakımından tehlikeli görüyorum. Ordu, ikmal kuvvetlerinin bir kısmını iç düşmana ayırarak büyük bir tehlikeye maruz kalıyor. Yukarıda arz edilen illerdeki Ermenilerin Halep ve Musul bölgesine sevkedilerek iskan edilmesini öneriyorum."[1]

Mahmut Kamil Paşa'nın yazılı talebini Tehcir sürecinin resmi düzeyde fiili başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür ama "tehcir" kapsamında görülmesi gereken tutuk-

1. 2005 yılında Genelkurmay Başkanlığının yayınladığı arşivlerde. 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa'nın 19 Haziran 1915 tarihinde Savunma Bakanlığına gönderdiği yazı.

lama ve sürgünlerin bu tarihten önce başlatıldığını da unutmamak gerekir. Savaştan sonra yapılan İttihat ve Terakki sorgulamasında, hükümet üyeleri, Ermeni Tehciri diye bir konuyu Meclisin görüşmediğini söylemişlerdir. Bundan çıkan sonuç, 3. ordudan gelen talepte "iç düşman unsur" denmektedir ve bu unsurların etkisiz kılınması için ordu kumandalarının zaten varolan bu türden yetkilerinin bir geçici kanunla (kararname-14 Mayıs 1915) genişletildiği ve birkaç kademe alt rutbe komutanlara da tanındığıdır. Nitekim, Meclis-i Mebusan'da sorgulananlar hep bir ağızdan, bu "fecai"nin daha önce çıkarılmış bir kanuna dayanılarak yapılmış olabileceğini söylemişlerdir. Bu kanun kılıftır. Çünkü, Osmanlı siyasetinde tehcirin gündeme gelmesi ve bir fikir olarak ortaya çıkması savaştan önce vardı ve savaşın ihtiyaçlarından bağımsız olarak ayrıca "tehcire karşı tehcir önlemi" gibi başka bir boyut daha içermekteydi. Başkomutan Vekili Enver Paşa 2 Mayıs 1915'de Dahiliye Nazırı Talât Bey'e yolladığı o zamanki "çok gizli" yazıda Rusların 7 Nisan'da [13 gün eklenerek bugünkü gün bilgisiyle 20 Nisan 1915] başlattığı ve müslümanları kapsayan bir tehcirden sözetmekteydi.

Çıkarılan Tehcir Kanunu, kanunun yürütülmesi yetkisini "Başkumandan vekili ve harbiye nazırı"na vermiştir (4. madde). Harbiye Nezareti'nin devlet iktidarını kendisinde toplayan tek merkez olduğunu ve Berlin'den yönetilen bir alt savaş kabinesi hüviyeti kazandığını ilgili bölümde göstermiştik, burada bir kere daha hatırlatalım. O halde biz, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin hem Alman subaylar tarafından yönetildiğini, hem de genel savaş kargahına, yani Berlin'deki savaş hükümetine bağlandığını da biliyoruz. "Savaş önlemi" adı altında ülkede alınan askeri, siyasi ve ekonomik bütün kararları Almanların yönetimini üstlendikleri Osmanlı Harbiye Nezareti almaktadır.

Hemen bütün tarihçiler ve siyasetçiler, tüccarlar, ev ka-

dınları, çocuklar, imamlar, diplomatlar bilmiş ve söylemişlerdir ki, Tehcir kararını Alman devleti aldı. Derinliği ve düşünce temeli geçmişe dayalı olsa bile, koşullar gerekli kıldığı için askeri gerekçelere dayandırılarak alınmış bir karardı. Buna tehcir yerine soykırım demeyi tercih etseniz bile savaş gerekçesiyle alınmış bir karar olması, eğer doğru ise, sizin yaptığınız tanımı, yani gerçeği değiştirmez. Tehcir kararının Alman devletinde nasıl gelişip olgunlaştığını ve hangi gerekçelere dayandırıldığını sırasıyla görelim.

Alman devletinin savaşa, Osmanlıya ve Ermenilere karşı temel siyasetini İstanbul'daki büyükelçisi Freiherr von Wangenheim üzerinden izleyebiliriz. Wangenheim İstanbul'a Alman imparatoru tarafından bir misyon adamı olarak gönderilmişti. Wangenheim 1913 yılında Başvezir Mahmut Şevket Paşa ile görüştükten sonra devletine bir durum değerlendirmesi raporu göndermişti. Almanya'nın Tehcirdeki rolünü anlamak için bu raporun ilgili bölümüne bakmak yerinde bir başlangıç olabilir: "Mahmut Şevket sözü Ermeni sorununa getirdi ve 'buradaki sorunların çözümünde Alman hükümetinin kendisine yardımcı olması arzusunu iletmemi' istedi. Ayrıca şunu ekledi: 'Ermenilerin yıkıcı Rus propogandasına kapılıp kendi hayatlarını tehlikeye sokmak yerine sarsılan devletin yeniden inşasında Ermeni unsurların birlikte pratik çalışmaya kazanılması konusunda sadık dost Alman hükümetinin kendileri gibi düşündüğünden kuşku duymuyorum'." Wangenheim, raporunda "ona yardımcı olmak bizim çıkarlarımıza uygun bir görevdir" dedikten sonra eklemektedir: "Ermeni sorunu bugün kesin bir yol ayırımına gelmiş bulunuyor."[2]

Wangenheim devletine ilettiği öneriyi, sabırla okuma-

2. [1913-02-24-DE- 001 Kaynak: PA-AA/R 14078; pr. 1. 3 1913 a.m; rapor İstanbul Büyükelçisi'nden (Wangenheim) Alman Şansölyesine (Bethmann Hollweg) No: 58 Pera, 24 Şubat 1913]

mız gereken şu genel tahlile dayandırmaktaydı: "Balkanlar'da ulusal mesele Türkiye'nin aleyhine neredeyse sonuçlanmış durumdadır, şimdi imparatorluğun asyatik mülkiyet yapısı nedeniyle akut hale gelen Ermeni sorunu ile birlikte, daha az güçlük yaratmayacak olan yeni bir tehlike gelişiyor: Gerçi Ermeni müteşebbisler Güney Slavlar ve Yunanlılar gibi kendi bağımsız milli devletlerinin desteğine dayanmıyorlar ama komşuları Rusya'nın şahsında tıpkı kendileri gibi azimli ve hedefini iyi bilen bir müttefik buldular.

Sözkonusu olan Rusya olduğunda bunca heterojen unsuru birleştiren motifler doğal olarak önem kazanıyor. Dini ve etnik nedenlere dayalı çelişkilerinden ötürü Küçükasya ve Kuzey İran'a yayılmış Ermeniler İslami yönetime doğal olarak karşı oldukları için aynı zamanda Önasya'da politik bir propogandanın inşası için uygun bir ortam buldular. Asyatik Türkiye'nin tasfiyesinin apaçık sürmekte olduğu şu anda böyle bir ajitasyon aracını kullanma imkânını ele geçirmiş olmanın büyük bir değeri olmalı. 1878'den beri yürütülen Ruslaştırma siyasetinden bu amaçla vazgeçildi, daha dün baskı altında olan Ermeni halkı şımarmaya başladı. Oldukça güvenilir Ermeni kaynaklarının verdikleri bilgiye göre Rusya son bir yıl içinde sadece Doğu Anadolu'da bu amaçla ikibuçuk milyon rubleden daha az harcama yapmadı. Tüm Ermeni halkı modern silahlarla donatılmış, Rusya'nın bir işareti üzerine her an Türklere karşı bir saldırıya hazır hale getirilmiş olmalı. Eğer Türk hükümetinin 1904'te Rusya'dan gelen Ermeni çetelerini bastırmada yaşadığı güçlükler gözönüne alınırsa, İmparatorluğun toprak bütünlüğünü nasıl büyük bir tehlikenin tehdit ettiği anlaşılabilir".[3]

Wangenheim'in buradaki tesbitlerine Ermeni tarihçilerin

3. [1913-02-24-DE- 001 Kaynak: PA-AA/R 14078; pr. 1. 3 1913 a.m; rapor İstanbul Büyükelçisi'nden (Wangenheim) Alman Şansölyesine (Bethmann Hollweg) No: 58 Pera, 24 Şubat 1913]

katılmadıklarını biliyoruz, fakat bunun bir önemi yoktur. Tesbitler doğru olmasa bile, bunların savaşı yöneten devlete ait görüşler olması önemlidir ve bize Alman devletinin Tehcirde rölüne nereden bakacağımızı gösterir.

Daha savaşa onsekiz ay varken Ermenilerin Alman devletinin savaş planlarına dahil edildiği ilk çerçeveyi bu raporda görebiliyoruz. Alman devletinin bu konuda ne düşündüğü, Alman dışişlerinden Wangenheim'a iki ay sonra bir yazıyla gelecektir ve beklendiği gibidir: "Haliç'teki iktidar sahipleri gönlümüzdeki yerini korudukları için Asyalı Türkiye'nin korunması ve konsolidasyonu görevinin yerine getirilmesinde Osmanlı Devletine yardımcı olmak çıkarımızın bir gereğidir. Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi Ermeni illerindeki reformların uygulanmasında Osmanlı Devletini teşvik etmek ve iktidarı üzerinde denetim kurmak hakkını ve görevini bize veriyor... Buna karşılık konsolosumuzun Ermeni çıkarları konusunda ilgi ve himaye ile görevlendirilmesi bana düşündürücü gelmektedir. Çünkü böyle bir himayeyi üzerimize almamız, niyetimizin ve hedefimizin tam aksine, bizim aynı anda iki ayrı sandalyeye birden oturmamız olur veya oturduğumuz şeklinde yorumlanır... Basınımızın Ermeni hareketi lehine etkilenmesi ihtimaline karşı da ayrıca dikkatli olunmalıdır."[4]

Bu belge dikkatle okunduğunda görülecektir ki, Alman devleti savaşa daha bir yıldan fazla bir zaman varken ve Osmanlı Devleti yarını bile düşünmekten aciz, egemenliğini hepten yitirmiş bir durumdayken bile Rusya'ya karşı işi sıkı tutmak ihtiyacını hissetmekte ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin muhtemel bir savaşta gerçek bir "mesele" olacağını görmektedir. Bundan daha fazlasını, "Asya Osmanlısı-

4. [1913-04-22-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14078; A 4311/4707; emirname Dışişleri bakanı müsteşarından (Jagow) İstanbul Büyükelçisine (Wangenheim) Berlin, 22 Nisan 1913. No: 369. 58 no'lu 24. 2.

nın konsalidasyonu" sözkonusu olduğunda Ermenilerin mahvolacağını da gören Alman devleti, Ermenileri muhtemel bir felaketten sakınmak gibi yaklaşımları da şiddetle reddetmekte, çünkü bunu Almanya'nın çıkarına aykırı bulmaktadır. Çıkarını önündeki iki sandalyeden birine, Osmanlı'ya yatırdığı için buradaki Alman devlet politikasını, "Ermeniler mahvolacaksa bana ne?" diye değil, "Ermeniler zorunlu olarak mahvolacaktır" şeklinde okumamız gerekir.

Büyükelçi Baron Hans Freiherr von Wangenheim kendi devletinin Ermeni politikasının ne olduğunun ve ne olacağının farkındadır. Zaman herkes için daralmaktadır. Ermeni meselesinde "yol ayırımı"na gelinmiştir. Herkes bu meselenin nihai bir "çözüm"e kavuşmasını istemektedir. Osmanlı devlet görüşüne göre, Ermenilerin sarsılan devlete sahip çıkmaları bir çözüm olacaktır. Ayrıca Çarlık Rusyası Ermeni politikasını değiştirmiş, Osmanlı Devletine karşı atak bir politikaya geçmiştir. Alman büyükelçisi Wangenheim ise Avusturya'nın Türkiye'deki askeri ataşe yardımcısı Pomiankowski'ye "Ermenilerin tek kurtuluşunun islami kabul etmek"[5] olduğunu söylerken işin sonuna gelindiğini de söylemiş oluyordu. Milliyetçi Ermeni tarihçiliği pek önemsemez ve "yüksek Avrupa uygarlığı"nın bir parçası saydığı Almanya'ya yakıştırmak istemez ama görülüyor ki, Ermenilerin kaderi sözkonusu olduğunda Alman devleti sadece emperyalist Alman vicdanının izin verdiği kadar uygardı ve Hıristiyandı.

Büyükelçi Wangenheim Tehcir başladıktan sonra da devletinin Ermeni ve Osmanlı siyasetini daha belirgin kılan uyarı yazıları almaya devam etmişti. Örneğin Alman Dışişleri bakanı müsteşarı Zimmermann; 13 Haziran 1915 tarihinde Berlin'den İstanbul büyükelçisine şunu yazmıştı: "Biz, kendi

5. [Pomiankowski. Der Ziisammenbnich [n.5].163. Aktaran Dadrian: *Ermeni Soykırım Tarihi*. Belge yay. s. 396]

çıkarlarımızı Türk çıkarlarıyla bütünleştirirken, halkın geniş kesimlerinin Türkiye ile ittifakımıza duyduğu sempati Ermeni sorunu nedeniyle zarar görürse bu üzücü olur"[6]

Bu uyarının iki anlamı vardı: Sorun çabucak, ama Alman halkı duymadan halledilmeliydi. Bu ince bir politikayı gerektiriyordu. Wangenheim bunu başarmalıydı. Tehcirin yarattığı yıkıcı sonuçlardan ilk haberler gelmeye başladığında Wangenheim artık İstanbul'daki Alman devletiydi. Erzurum yardımcı konsolosundan (Scheubner-Richter) İstanbul Büyükelçiliğine, Erzurumdan 2 Temmuz 1915'te (belge notu: Haziran olmalı ama aslı Temmuz) gönderilen[7] ve "Ermeni halkı benim şahsımda Hıristiyan dünyasının tek temsilcisini ve kendi doğal koruyucusunu bulmaktadır. Durum zor ve utandırıcıdır. Majesteleri, Osmanlı Devletindeki makul adamlar aracılığıyla beni mümkün olduğunca destekleyiniz lütfen." diye yalvaran telgrafına Alman devletini temsilen şu cevabı verecekti: "30 ve 31 Mayıs tarihli telgraflarımdaki görüşleri koruyorum. Ermeniler için Osmanlı hükümeti nezdinde yeni bir girişimi üzülerek şimdilik bir yana bırakmak zorundayım." Verdiği cevabın "Ek"indeki tahlil daha bir vurguludur: "Bu durumda Osmanlı hükümeti en temel hakkı olan egemenlik hakkını kullanmaktan başka bir şey yapmamıştır. Osmanlı hükümeti üyeleri ve memurlarının sözü edilen yaptırımlardan sorumlu tutulmaları asla sözkonusu olamaz. Yargılanması gereken fiiller, sözkonusu yıkıcı hareketleri destekleyen üçlü ittifak gücünün organize edip yönettiği eylemlerdir."[8]

Alman devletinin tehcire maruz kalan Ermeniler lehine

6. [1915-06-13-DE-001 Kaynak: PA-AR/R 14086; A19783, pr. 24.6.1915. emirname. No: 461Berlin, 13 Haziran 1915] S.208-209.]

7. [1915-06-02-DE-001 Kaynak: PA-AA/BoKon/168; A53a, 3358; p.3. 6. 1915; telgraf raporu]

8. [1915-06-05-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14086; A18530, pr.11. 6. 1915 p.m.; rapor No: 349 Pera, 5 Haziran 1915]

müdahale talebine kendini kesin olarak kapatması, Ermeni politikasını temellendirdiği bir stratejik çıkardan kaynaklanıyordu. Rusya ve Osmanlı Ermenileri ağırlıklı olarak Güney Kafkasya'da ve Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşamaktaydı ve bir bütün olarak bu bölge, İran yaylasına ve Asyanın iç ve orta bölümlerine açılan kapı olduğu, ayrıca Kafkas cephesindeki Rus oyalanması Almanya'nın Avrupa cephelerindeki yükünü hafifleteceği için Alman savaş planı bakımından önemliydi. Bu plan, Kafkaslarda ve Rusya'nın içlerinde yaşayan müslüman toplulukların kışkırtılması faaliyetini de içerdiği için Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu bölgelerdeki faaliyetini de Alman şemsiyesi altına alarak düzenliyordu. Osmanlı Ermenileri savaş sırasında Ruslarla işbirliği, Osmanlı ordusunu arkadan vurmak, ayrılıkçı eylemlere başvurmak veya askeri operasyonları riske sokmak vb. her biri İttihat ve Terakki'nin iddiası olan eğilimler içine hiç girmemiş, yani Ruslarla işbirliği yapmamış, çeteler kurup dağa çıkmamış, müslüman köyleri basıp tedhişçilik yapmamış olsalardı bile Tehcir ve katliamlarla, stratejik Alman savaş planı nedeniyle yüzyüze geleceklerdi. "Bölgenin (Doğu Anadolu) Türk kalması, Rusya'nın eline geçmemesi Almanya tarafından özellikle isteniyordu. Söz konusu dağlık bölgeye sahip olan, hem Doğu Anadolu'ya hem de doğal olarak Yukarı Mezopotamya'ya hakim olacaktı. Şüphesiz 'bu dağlık bölge' bir geçiş bölgesiydi ve iki büyük doğal yol Doğudan Batı'ya doğru uzanıyordu. Dolayısıyla bölgenin Türk kalması, bir başka ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunması ve yine bölgenin Rusya'nın eline geçmemesi için de müttefiki Osmanlı İmparatorluğu'nun, Almanya tarafından desteklenmesi gerekiyordu."[9]

"Ermenilere yönelik Hristiyanca tüm duygularımız ve politik kaygılar savaşın mecburiyetleri karşısında ortadan

9. [Paul Rohrbach, Der Krieg und die Deutsche Politik, Dresden, 1914, s. 56 dan aktaran Artem Ohandjanian ."Armenien: Der verschwiegene Völkermord-Ermenistan: Gizlenen Soykırım" s. 208.]

kalkmak zorundadır."[10] Bu ilginç formülasyon Osmanlı ordusunu ve devletini yöneten tüm Almanların sık sık kullandıkları değişmez bir klişe haline gelecekti. Bu temel düstur, şu veya bu nedenle, mağdur Ermeni halkından yana gösterilen en küçük bir tavır dolayısıyla Anadolu'daki Alman asker veya sivil görevlilere hatırlatılıyordu. Demek ki, görevini bir anlığına unutan ve İsa'nın iğvasına kapılan Alman, seyrek de olsa olabiliyordu. Unutulmaması istenen "Ermeniler" veya onlara reva görülen muamele değil, Almanya'nın çıkarı demek olan "savaşın icapları"ydı.

Tehcirin kahredici sonuçlarını Ermeniler "savaş icabı" saymasalar bile, görülüyor ki her işin başı Almanlar öyle saymaktadırlar. Milliyetçi Ermeni görüşün kendine sorması gereken asıl soru şu olmalıdır: Ermeni sorunu Osmanlı için eski bir sorun olmakla birlikte başedilmez bir sorun olmamışken Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ve Almanların ipleri ele geçirmesiyle niçin birden bire "başka çaresi yok" bir sorun niteliğine bürünmüştü? "Soykırım" olayı ile "savaş" olayı arasında, en azından bu nedenle de nesnel bir bağlantı bulunmaktadır. Ermeni olayının iç mantığı yönünden bir savaş meselesi haline gelmesi, aynı anda hemen bir "askeri pratik" konusu olmasına, böyle olunca da kaçınılmaz olarak "Alman meselesi" haline gelmesine yolaçmıştır. Bunun stratejik önem taşıyan anlamı şudur: Osmanlı Devleti ile Ermeni milleti ilişkileri 1878 Berlin Konferansı'nın çizdiği genel çerçeve içinde ve Rusya'nın etkisine bağlı gel-gitlerle seyrederken, bu kez birden bire Alman devleti ile Ermeni milleti arasında bir ilişkiye dönüşmüştür. Konuyu ele alış tarzı bu nedenle ve sadece Alman devleti için değişecekti ve Almanlar kendileri için Ermeni varlığını

10. [Osmanlı Silahlı Kuvvetleri, Erkan-ı Harp Reisi, Seeckt: [3] aktaran: Dadrian Vahakn N. *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* Çev. Ali Çakıroğlu, Belge y. 2006. s. 78]

"tehlike" ilan etmişlerdi. Bu bağlamda Ermenilerin Doğu Anadolu'daki varlığının hangi devletin hesaplarını bozduğunu, Osmanlı ordusunda görevli Kıyı İstihkamları Genel Müfettişi olan Amiral Guido von Usedom'un, ABD'nin o zamanki İstanbul büyükelçisi Morgenthau'ya nasıl aktardığını Morgenthau bize şöyle aktarmıştır: "'Ermenilerin Alman zaferi bakımından önemli bir engel teşkil ettiği, dolayısıyla uzaklaştırılmaları gerektiği'ni söyledi. O halde Ermeniler ilk sebep olarak, Almanya'nın zaferi için ortadan kaldırılmışlardır."[11]

Ermeni Tehcirini fiilen başlatan Osmanlı ordusunun tepesinde "Türkleşmiş Alman" kategorisinden bir general olan Bronsart von Schelendorf'tur. Bronsart'ın Ermeniler hakkındaki çok bilinen bir görüşünü başa alarak Almanya'nın tehcirdeki rolünü irdelemeye devam edebiliriz. Şöyle düşünmektedir Osmanlı ordusunun Erkan-ı Harbiye Reisi Bronsart von Schelendorf: "Ermeni tıpkı Yahudi gibidir, anavatanı sınırları dışında asalaktır, kendine kucak açan ülke halkının geleceğini sömürür. Her yıl tefecilik yapmak için kendi anavatanlarını terkederler - tıpkı Almanya'ya göçeden Polonya Yahudileri gibi. Bu yüzden nefret uyandıran bir halk olarak katli vacip görüldüklerinden, onlara karşı duyulan nefret, ortaçağdaki biçimiyle dizginlerinden boşanmıştır."[12]

Burada karşımıza, birbirine geçişli iki anlam çıkmaktadır. Bronsart beylik anlamda, "Türklerdeki Ermeni düşmanlığı"nın sosyo-ekonomik nedenlerini çözümlemeye çalışırmış gibi gözükmektedir. Fakat Bronsart "Polonya Yahudileri" benzetmesine başvurmakla Türklerdeki değil, Almanlardaki Ermeni düşmanlığını açığa vurmaktadır. Bu durumda bu görüşü

11. Morgenthau, Ambassador [dipnot 25], s. 395)

12. (Aktaran Vahakn.N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. s. 381 A.A. Bonn, Göppert Papers (Nachlas), cilt VI, dosya 5 (dosyalar 1-8), s. 4-Şubat 10. 1919)

ve sahibini ırkçı saplantıları olan hastalıklı birinin hezeyanları gibi görüp geçmemiz gerekir ki, Ermeni tarihçilerin çoğunlukla yaptığı budur. Yani, Bronsart'ın "kendisi", evet özellikle ve sadece "kendisi", tıpkı "Türkler" gibi Ermeni düşmanıdır! Demek ki Ermeni Tehciri sözkonusu olduğunda sebebi görebilmek için yanyana getirmemiz gereken figürlerden biri Türklerin tamamı, diğeri de sadece bir "Alman"dır. En titiz Ermeni tarihçilerden biri olarak tanıdığımız Dadrian dahi kendisini bu tuzaktan kurtaramamıştır. Oysa bu bakış, salt Bronsart von Schellendorf örneğiyle sınırlı kalsa bile saçmadır. Çünkü Bronsart, neresinden bakılırsa bakılsın, adeta "yüksek profil" vermekten kaçınan bir "siyaset dehası" olarak akıllarda kalmıştır. "Silik kişiliği" Alman devlet siyasetinin Osmanlı ülkesinde "misyon" yüklediği her görevlisinde aradığı bir meziyettir. Milliyetçiliğin, kibrit aleviyle patlayacak ölçüde yoğunlaştığı Küçükasya topraklarında güdülecek Alman çıkarı, bunu gerektirmiştir. İşte bunun da belgesi. Bronsart Osmanlı ordusunun tepesindedir ve bütün ipleri elinde toplamıştır. Osmanlı 3. Ordusunun kurmay başkanı albay Felix Guse: "Bronsart her nevi selahiyete sahiptir. Esas itibarıyla görevi Türkiyenin kuvvetinden faydalanmaktır. Harp sırasında ismi pek duyulmamıştı, fakat onun için çalışan bizlere, diğer erkan zabitlerine, başarılı olmanın yolunun göze çarpmamaktan geçtiğine iyi bir emsaldi."[13] Böylece "Silik kişilik"in bir Alman için ne anlama geldiğini de anlamış oluyoruz.

Tehcirde Öncü Bronsart von Schellendorf

Tehcir kararı Almanların Osmanlı ordusunun komutasını ele aldıktan ve Harbiye Nezareti ülkenin kaderine hakim olacak şekilde düzenlendikten sonra 1914 yılı Aralık ayında Alman subayların inisiyatifinde olan ve cephelerin durumunun

13.[/Dinkel, "German Officers" [dipnot 33] s. 102]

değerlendirildiği bir gizli toplantıda ilkesel olarak kesinleştirilmiştir. Bu, dikkat çekecek ölçüde özel toplantının yapılmasını Osmanlı ordusu Erkanı Harbiye Reisi Bronsart istemiştir. Tarihçi Cemal Kutay bu toplantıya şöyle parmak basmıştır: "1914 yılı Aralığında, Osmanlı Genel Karargahında Erkanı Harp Reisi olan Tümgeneral Fritz Bronsart von Schellendorf'un Enver Paşa'dan, seçilmiş bazı nazırların da katılacağı olağanüstü gizli bir toplantı (konferans) düzenlemesini istediğini Talat Paşa hatıralarında yazmıştır. Toplantıya Enver ve Talat'ın yanısıra İttihat ve Terakki Partisinin güçlü isimleri de katılmıştı. Liman von Sanders ve Goltz Paşa gibi Alman generaller de toplantıya katılmışlardı. Alman askerler bu toplantıda ordunun geri bölgesindeki Ermenilerin sabotaj ve cinayetleri konusunda bir döküm sundular."[14] Savaşı yöneten Almanların bir savaş konusu olan yönüyle Ermeni meselesine ilgisiz kalmaları elbette mümkün değildi. Bu ilgi, meseleyi halletmeye dönüktü.

Tehcir kararının resmi olarak alınmasından (27 Mayıs 1915) önce Ermeni tehcirine başlandığı bilinmektedir. İlk tehcir emrini veren de Bronsart'tır. 13/26 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'daki Ermeni cemaati liderlerinin toplu halde tutuklanmaları Tehcir için ilk işarettir. Tutuklama Osmanlı Devletinin hukuki bir tasarrufu gibi gözükmektedir. Ancak hemen iki gün sonra Erkan-ı Harbiye Reisi Bronsart Osmanlı ordusunda görevli Ermenilerin tehcirini emredecektir. Tehcir işlemlerinde sorun çıkarmaları ihtimaline karşı amele taburlarında bulunan Ermenilerin sıkı gözetim altında tutulmalarını ve bunlara karşı "şiddet"li önlemler alınmasını da isteyecektir.[15]

Tehcirin "soykırım" olduğu tezini genel olarak olayda

14. (Cemal Kutay, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları* Cilt 3 s. 1197.)

15. (İngiliz Yüksek Komiseri Neville Hendersan. 22 Mayıs 1923. FO371/58/E5523, dosyalar 106-7. Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 376)

amaçlı ve planlı bir devlet şiddeti kullanılması temellendirir. İşte, soykırım tezini güçlendiren olgulardan biri, burada ve bir Alman tasarrufu olarak kendini gösteriyor. Bronsart'ın tehcir emrini vermekle yetinmediğini, nasıl yönetilmesi gerektiğini de emrettiğini görüyoruz. Bronsart'ın emri, tehcir uygulamasında şiddetin kaçınılmaz bir yöntem olacağının önceden bilindiğini ve emrin buna göre kaleme alındığını ele vermektedir. Tehcirde şiddetin sistematik bir uygulama haline geldiğini gösteren ve bu vahşetin harekete geçirdiği vicdani tepkileri duyuran yüzlerce haber ve şikayet savaş merkezine akmaya başladığında, Alman devlet pozisyonu Bronsart'ın şahsında daha bir netlik kazanacaktır. Bronsart'ın, Erzurum Alman konsolosu Schulenburg'a Ermeniler adına olaya da müdahale etmeme talimatı verdiğini Avusturya başkonsolosu Kwiatkowsk'i 26 Mayıs 1917 tarihli raporunda kaydediyordu.[16]

Kendisine tehcirin fecaiye varan fotoğrafları gelmeye başlayınca Bronsart kılını kıbırdatmıyor, ekmek toplayıp açlıktan kırılan Ermeni kafilelerine gönderen Erzurum konsolosu için, "ekmekleri Osmanlı askerine verseydi daha iyi yapardı" diye sitem gönderiyor ve hakkında yapılan şu tesbiti haklı çıkarıyordu: "Bronsart von Schellendorf Ermeni göçmenlerin durumuna alaycı bakıyordu, onlara yardım edilmesini, hatta en temel erzakın verilmesini bile reddetmişti."[17]

Ermeni tarih anlayışında "Türklerdeki Ermeni düşmanlığı"nı delilleriyle göstermek ve bunu Ermenilere reva görülen tarihi mezalimin açıklaması olarak kullanmak yaygın bir eğilim olmuştur. Ama bu eğilim, Almanlar sözkonusu olduğu zaman biter. Yerini Ermeni düşmanlığının kişisel

16. Vahakn.N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. s. 377)

17. [Dadrian, *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* Belge y. s. 103-107]

bir duygu olarak açıklanması alır. Bronsart Ermeni düşmanıdır fakat Almanlar ve Alman devleti ve yüksek Cermen uygarlığı Ermenilere düşman değildir. Bu kabul, Ermeni tarih anlayışına iyice yerleşmiştir. O halde milliyetçi Ermeni hareketi Bronsart'daki fanatik Ermeni düşmanlığının aslında Alman devlet politikası olduğunu kabul etse, soykırımın suçlusu olarak Almanya'yı teşhis etmekte güçlük çekmeyecektir. Oysa Bronsart Türkiye'de, Osmanlı ordusunun başında Alman devleti olarak vardır ve Alman devlet politikasını somutlaştırmaktadır. Kaldı ki Bronsart'ın bir savaş aracı olarak başvurduğu tehcir Ermenilerle sınırlı değildir. Bronsart'ın ayrıca Anadolu'nun sahil kesimlerindeki Rum nüfusun da boşaltılmasını isteyen ve Osmanlı 5. Ordusuna talimat niteliği taşıyan bir emirnamede imzasını tesbit ettiğini ABD İstanbul Büyükelçisi Morgenthau, anılarında aktarmıştı.[18]

Bu da Alman devletinin "Osmanlıyı Küçükasya'da ekonomik ve siyasi bir varlık olarak konsolide etme" projesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Bronsart fanatik bir Rum düşmanı da değildi. Çanakkale muharebeleri de mukadder hale gelince "cephe gerisi" düşünülmüş, "Ayvalık ve havalisinde oturan Rumların tehciri" Alman Islah Heyeti Başkanı general Liman von Sanders tarafından emredilmişti. Denetlemek için Ayvalıkta iken, "Rumlar hâlâ niçin burada?" dediğini kendisinden başka inkâr edene rastlanmamıştır. Anadolu Türk konsolidasyonu nitekim bu tarihi proje doğrultusunda gelişerek mübadelede 1.2 milyon Anadolu Rum insanının bu topraklardan gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Demek ki Bronsart'ın, en yetkili askeri makamdaki bu adamın, kitleler halinde açlıktan ve yoksulluktan yokolup giden Ermenilerin kaderine ilgisizliği, belli bir durumla ilgili değildi, Küçükasya'nın geleceğiyle ilgili Alman devlet po-

18. (Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* 382)

litikasıydı. Ölüme dönük ilgisizlik, her zaman ve her durumda öldürmeye ilgidir. Bu şaşmaz kural 14. Türk piyade tümeni komutanı Alman Ludwig Schraudenbach tarafından, Almanya'nın müdahaleden kaçınma politikasının "masumane bir ilgisizlik olmadığı"[19] şeklinde dile getirilmişti. Bu demektir ki, Osmanlı'nın sadece ordusunu değil, mali ve mülki hayatının tümünü birden yöneten Almanların Ermenilerin akıbetine "ilgisiz"liği, çok yönlü olarak sorgulanmayı hakeden, amaçlı ve planlı, o halde aynı zamanda yönetilen bir ilgisizlikti.

Colmar von der Goltz

Alman devletinin Osmanlı Devletine tahakküm siyasetinde kullandığı başarılı figürlerden biri de Osmanlı ordusunda mareşalliğe kadar yükseltilmiş bulunan Colmar von der Goltz'dur. Goltz 1880'li yıllardan itibaren aralıklarla uzun yıllar Türkiye'de bulunmuş, Alman silah tekellerinin komisyoncusu olarak önemli silah satış sözleşmeleri gerçekleştirmiştir. Goltz ayrıca, Osmanlı askeri eğitim sistemini yeniden kuran kişi olması nedeniyle Türk subaylar nezdinde itibarı yüksek biridir. Askeri okullardan geçmiş bütün bir genç subay kuşağı Goltz'un Osmanlı Devletinin ve Türklerin Küçükasya topraklarındaki kaderi hakkındaki stratejik fikirlerinden etkilenmiştir. Goltz Osmanlı ordusunun yeniden ıslahı çalışmalarına öncülük etmiş, Osmanlı'nın geleceğiyle ilgili tasarımlara her düzeyde ortak olmuştur. İttihat ve Terakki önderleriyle ve hükümetlerle çok sıkı ilişkiler içine girmiştir. Savaştan hemen önce Padişahın askeri danışmanlığını üstlenen Goltz'un 1897 yılında ifade ettiği şu görüşü, Osmanlı milletlerinin kaderi hakkında derin bir tarih çözümlemesi niteliği taşır: "1894-1896 katli-

19. (Ludwig Schraudenbach, War, Berlin, 1924.147.352)

amlarının ardından Türkiye için tasarlanan jeopolitik strateji temelinde geleceğin Türkiye'si Hıristiyan-Ermeni unsurlarından kurtulmuş tam bir İslam ve Asya ülkesi olarak planlandı."[20]

Goltz'un bu belgenin yansıttığı görüşü Türkiye'yi yeniden kurmakta olan siyasi ve toplumsal dinamiklerin tarihsel konseptine ilişkin bir çözümlemedir ama bu aynı zamanda kendisinin de ulaştığı ve hizmetine girdiği Osmanlı Devleti için kaçınılmaz gördüğü sonuçtur. Proje bu net haliyle o yıllarda Türklerde yoktur. Sonradan İttihat ve Terakki'nin de başlıca stratejik hedefi haline gelecek olan yeni Türkiye tasarımını kendi devletinin çıkarları açısından formüle ederken Goltz çok iyi bir stratejist ve tarih okuyucusu olduğunu da kanıtlamıştır. Şöyle demiştir: "Türkiye'nin kendi geleceği Asya topraklarındadır. Bu nedenle Avrupa topraklarından vazgeçmeli, içe kapanmalı, kendini Anadolu'da güçlendirmelidir. Bu bölgedeki islami halklar arasında bağlar kurulmak suretiyle zayıf düşmüş bu Bizans krallığı bir Türk-Arap krallığına dönüştürülmelidir. İçte güçlenebilmek amacıyla Asya Türkiyesi'nin temel vilayetlerinde yoğunlaşılmalıdır. Türkiye'nin nüvesi Avrupa'da değil, Küçük Asya'dadır. Türkiye, Rusya'nın askeri bakımdan zayıf olduğu ve mahalli müslüman halklarla olan etnik ve dini bağlardan rahatlıkla yararlanabileceği Transkafkasya'da daha büyük askeri başarı şansına sahiptir."[21]

Goltz kalibresinde bir stratejist Türklerin Transkafkasya'da (Güney Kafkasya) etkin askeri rol oynayabileceğini söylerken bunu başarmasının zorunlu tarihi uğraklarından birinin Ermeniler olduğunu da bilecektir. Nitekim Goltz'un,

20. [C. Freiherrn von der Goltz. Deutsche Rundschau, XXIV, 1 Ekim 1897. s. 104, 106, 109, 110, 118.]

21. (C. Freihern von Der Goltz. Denkvvürdigkeiten [n.37].111-12. Aktaran Vahakn N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. Belge yay. s. 372)

tehcirden sonra tehcirin gerekçesi olarak ifade ettiği şu görüşü Ermenilerin uğrayacağı muameleyi önceden bildiğini ve benimsediği gösterir: "Homojen bir müslüman kalesi inşa edebilmek ve Rusya karşısında sağlam bir siper oluşturmak için Ermenilerin yerinin değiştirilmesi ve Mezopotamya çöllerine sürülmesi gerekirdi."[22]

Osmanlı ordusunun ve genel olarak Osmanlı devlet yapısının zirvesinde görev alan Alman subayların, birliğini Avrupa'da en geç ve henüz, üstelik misyonu bu olduğuna inanılan bir millet (Prusya) ekseninde kurmuş bir devletten geldikleri için aynı zamanda güçlü bir analitik düşünceye de sahip oldukları dikkatten kaçırılmamalıdır. Goltz da bunlardan biridir. Birinci Dünya Savaşının, kapsadığı alanda büyük altüst oluşlara yol açacağı, kralları ve milletlerini batırıp çıkaracağı, büyük küçük tüm iktidarları yerlerde sürükleyeceği savaştan önce anlaşılmıştı. Ermenilerin feci kaderinin Alman savaş planına bu tarihsel bağlam içinde nasıl yansıdığını Goltz'un şu çözümlemesi açıkça gösteriyordu: "1) Rusya neredeyse yüzyıldır uyruk milliyetleri korumak istediği bahanesine sığınarak, Türkiye'nin içişlerine müdahale ediyor. 2) Sonuçta imparatorluğun tüm Türk olmayan milliyetleri kendilerini Türk hakimiyetinden kurtarmışlar ve Türkiye'nin toprakları iyice küçülmüştür. 3) Balkan savaşı krizinden yararlanarak, Ermeni sorununu yeniden ısıtan Rusya'nın yeni bir reform projesi ortaya atmaktaki gizli amacı, Türk topraklarının daha da küçültülmesidir. 4) Türkiye'nin başına yeni bir felaket sarmamak için, Van, Bitlis ve Erzurum gibi Rus-Türk sınır bölgelerine komşu vilayetlerinde yaşayan yarım milyon Ermeni'nin tahliye edilmesi şarttır. Bunlar güneye nakledilerek, Halep ve Mezopotamya bölgelerinde yeniden iskan edilmelidir. 5) Buna

22. (Jagadamard 2 Mart 1919 no. 95 s.1 ve /Christop Dinkel, Armenian Rewiev. c. 44 s. 80-81)

karşılık, bu yörelerde yaşayan Araplar Rus-Türk sınır boylarına yeniden iskan edilmelidir."[23]

Colmar von der Goltz'un tehcirin gerekçesi olarak gösterdiği ve savunduğu tarihsel plan, aynı zamanda vakti geldiğinde imzalayarak onayladığı Alman savaş planıydı. İmzaladığı Alman savaş planı, Ermeni tehcirini de içeriyordu. Bu realite, belirleyici faktör olarak apaçık ortadayken Ermeni Tehcir'inin (veya 'soykırım'ın) savaştan bağımsız nedenlerle yapıldığını söyleyen Ermeni tarih tezi hükmünü kaybeder. Şu kanıt Alman Evangelist Misyonu-Doğu ve İslam Komisyonu Kurulu Müdürü Karl Axenfeld'den Dışişleri Bakanlığına, Berlin'e, 18 Ekim, 1918'de yazılıyordu: "Almanya kuşkusuz dört müttefik içinde en belirleyici olandır. Türkiye herşeyden önce ona bağlıdır. Esaslı bir eğilimi olmadığı halde Almanya tarafından savaşa çekildi. O herşeyden önce savaş araçlarını ve savaşı yürütmek için gerekli olan parayı Almanya'dan aldı. Savaş planlarını Alman ordusunun liderleri yaptılar. Hem Çanakkale'de, hem Kut el Amara'da kararı Alman birlikleri verdi. Almanlar gelmeden önce Türkler Kafkas cephesinde sadece yenilgi aldılar; Almanların geri çekilmesi veya gönderilmesiyle Türkiye Erzurum'u kaybetti. Almanya olmadan Türkiye sevk ve idare edemez, yani o da Almanya'nın isteklerine göre yönetmek zorundadır ve bu nedenle Türklerin girişimlerinde, her şeyden önce Ermeni tehciri gibi olaylarda sorumluluğa ortaktır. Bu mantık yürütme biçimi o kadar doğru görünüyor ki, Türk tarafından bile rağbetle benimsendi. Başöğretmen Niepage büroşüründe, daha insani olan Türklerin tehcirdeki iğrenç olaylar karşısında hükümetin bağımsız davranamadığından, başka bir şey yapamadığından ya-

23. (Kaynak: Krikoris Balakian Ermeni şuhedasından örnekler) Berlin'den Zor'a 1914-1920) Cilt 1 (Viyana 1922). 32-3. aktaran Vahakn N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. Belge yay. S.373-374)

kındıklarını belirtiyor. Hocalar camilerde bunun Türk hükümetine hükmeden Almanların eseri olduğunu söylediler. Tehcir ilk planda bir askeri önlem oldu ve bu yüzden Türkiye'deki Alman ordu yöneticilerinden gizlenmedi. Gerçekten de plan Mareşal v.d. Goltz'un da önüne konuldu ve onun tarafından onaylandı."[24]

Bu belgenin yansıttığı değerlendirme, belli bir olayla değil, Birinci Dünya Savaşındaki Osmanlı-Alman ilişkilerinin bütünüyle ilgili olduğu için bu dönemle ilgili bütün çift anlamlı veya bulanık görüntüleri netleştirmek için dikkate alınması gereken bir bakış açısını yansıtmaktadır. Böyle olduğu için zaten objektiftir ve en azından, Ermeni tehciri ve yarattığı trajik sonuçlar için "Almanya sorumluluğa ortaktır" demiştir. Ama bundan daha önemlisi, Türkiye'de toplumun olayı nasıl algıladığını yansıtmasıdır. Kendi hükümetlerinden böyle bir uygulama beklemeyen halk şaşkındır ve tehcir fikrinin Almanlardan geldiğini anlamaktadır.

Liman von Sanders

Savaş boyunca Türkiye'deki Alman Islah Heyetinin başında ve Osmanlı ordularının en tepe sorumlusu olarak görev yapan Liman von Sanders sadece Ermeniler hakkında değil, müslüman Türkiye projesi dışında kalan tüm nüfusla ilgili iyi düşüncelere sahip değildi. Bir Prusya subayından da bu beklenirdi! "Bütün Rumlar denize dökülmeye layıktır" dediği (Ayvalık) yerde Rum görünce, "hâlâ buradalar mı?" diye öfkelendiğini yukarıda söylemiştik. Sanders'in kendisi ise, bu sözü söylemediğini söylemiş fakat, "Böyle iftiralara Türkiye'de askeri bir makamı dolduran her Alman

24. 1918-11-25-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14105; A 51050, pr. 30.11.1918

maruzdu" diye, masumiyet gösterisine büyük bir gaf eklemiştir.[25] "Tam asker"in yalanı her zaman bir itiraftır. Yani Sanders, üstelik Ermeni Tehciri'nden sorumlu tutularak İngilizler tarafından Malta Adası'nda 6 ay tutuklanmışken, Küçükasya'daki hıristiyan topluluklar aleyhine hiçbir Almanın "kötü sayılacak" hiçbir şey yapmadığına, ama hepsinin de yapmışçasına iftiraya uğradığına inanılsın istemişti.

Almanya'nın, sorumluluğunu üstlenmekten kaçındığı tehcirin baş sorumlusu olduğunu İstanbul Olağanüstü Misyoner Elçisi Wolff-Metternich'in, Başbakanı Bethmann Holweg'e gönderdiği ve ekinde Osmanlı-Türk hükümetinin 22 Aralık 1915 tarihli notası bulunan şu yazıdan da anlamaktayız: "Türk hükümeti tehcir tedbirinin, bizim belirttiğimiz gibi sadece Doğu vilayetlerinde değil, aksine askeri nedenlerle tüm imparatorluk bölgelerinde uygulandığı görüşünü savunuyor."[26] Buna göre Doğu Anadolu'daki Ermenilerin tehcirini bizzat Almanlar planlayıp önermişler ama Türkler bunu İmparatorluğun bütün bölgelerine genişletmişler! Bu durumda Metternich, tehcirde Alman sorumluluğunu kabul, genişletilmesindeki ve yolaçtığı felaketteki sorumluluğu reddetmiş oluyor.

Almanlar Tehcir kararını Türk devletini yönettikleri bir tarihsel konumdayken aldılar. Bu nedenle kararı "Türk devleti" aldı demek ile "Alman devleti" aldı demek arasında teknik ve anlam itibarıyla fark yoktur. Almanya'nın sorumlu, Türkiye'nin taşeron rolünde olduğu betimlemesi siyasal bir formülasyondur fakat gerçeği tam anlattığı için önem taşır. Karar mevkileri tümden Almanların kontrolün-

25. (Liman von Sanders *"Türkiye'de Beş Sene"* Çeviri: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Çeviri Heyeti Yeditepe Yayınevi s. 75)

26. (1916-04-03-DE-002 Kaynak: PA-AA/R 14091, A9024 pr. 4.7.1916 a.m; Bo Kon/100; 10/12 3749 ve 1/477(1915), Rapor. Pera, 3 Nisan 1916. (raporun 23 Aralık 1915 tarihli 729 nolu eki)

de bir devlete, kavramları zorlayarak "müşterek devlet" de diyebiliriz. Bu müşterek devlette bir milyondan fazla sayıda yerleşik bir milleti 2-3 bin kilometre ötede bir yere, üstelik savaş ve güç doğa koşullarında göç ettirmeyi göze alacak devlet sadece Almanya olabilirdi. Osmanlı böyle bir işin üstesinden, kendi gücüyle gelemeyeceğinin farkındaydı. Talat Paşa'nın bir görüşmelerinde, İngiliz parlamenter Aubrey Herbert'e "Ermenilere karşı gerekli önlemlerin alınması yönünde Almanlardan baskı gördük"[27] diyerek açıkladığı da, buydu.

Ermeni tehcirini operasyonel askeri bir önlem olarak zorunlu gören Almanlar ne yaptıklarını biliyorlardı, çünkü TAZE SAVAŞ TECRÜBELERİ vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İttifak Devletlerini yönetmekte olan Alman devletinin "etnik temizlik" denilen "çare"ye başvurduğu tek yer Anadolu ve muhatap etnik grup da Ermeniler değildi. Alman devletinin savaş sırasında etnik grupların bulundukları topraklarından sökülüp sürülmesi konusunda adeta bir ihtisas geliştirdiğini gösterir Alsace ve Belçika olayları vardır ve Almanların buralarda güttüğü mantık Ermeni tehcirinin aynısıdır.[28]

Ermeni tehcirinin Almanya tarafından askeri bir önlem olarak kararlaştırıldığını başka bir çok tanıklıkla da kanıtlamak mümkündür. En önemli tanıklardan biri de ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'dur. Morgenthau, İstanbul'da yoğunlaşan günübirlik diplomasinin merkezindedir ve kimin ne yapmak istediğini sıkı bir gözlemci olarak yakından bilmektedir. Morgenthau'ya göre Alman Büyükelçi-

27. (Aubrey Herbert, Talat Pasha" lackwood's Magazine CCX1 II (Nisan 1923):426. 436. Aktaran Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi*. Belge yay. S. 375)

28. (Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* sf 371. --miral von Tirpitz'den bahisle Fritz Fischer, Griff nacn der Weltmacht Düsseldorf, 1967, s. 99)

si Wangenheim, askeri ataşe Binbaşı Haumann, Amiral Usedom ve Amiral Shouson "şu ya da bu biçimde Ermeni tehciri kararının alınmasında etkili olan danışma ya da fikir oluşumuna katılmıştır."[29] Morgenthau ayrıca hatıralarında; "Ermenilerin tehcir edilmesini, Türklere Almanların önerdiğini Alman Amirali Usedom'un kendisine söylediğini yazmaktaydı.[30]

Morgenthau burada kendisine aktarılmış bir bilgiyi yansıtan veya "kanaat" belirten biri olarak değil, Alman-Türk diplomasisinin içinde olan bir diplomat olarak, kesin düşüncesini söylemektedir. Almanların Afrika'da yürüttükleri kolonileştirme sırasında başvurdukları özel yöntemlerden de haberdar olan Morgenthau'nun şu analizi her mantığa doğru gelecek berraklıktadır ve gerçeğe saplanmış hançer gibidir: "Türkler modern tehcir yöntemlerini Almanlardan öğrenmişlerdi ve yine modern çağlarda halkların kitle olarak sürülmeleri fikri de tamamen bir Alman buluşuydu.[31] Morgenthau bu görüşünü Yahudi soykırımından sonra yazmış olsaydı, burada olduğu ölçüde önemli olmazdı çünkü Tehcir denilen uygulamanın Alman icadı olduğunu, Almanya'nın bunu kesin isbatından otuz yıl önce, kesin bir dille söylüyordu. Tehcir kararının askeri nedenlerle, askeri cenahta ve Almanlar tarafından, politikanın tümüyle askeri nedenlere tabi olduğu koşullarda alındığı, Osmanlı hükümetinin ise, zaten başlatılmış bir eylemi resmileştiren kararı formalite gereği onayladığı o kadar kesindir ki, bütün dünya kamuoyu o dönemde bu ortak kanıda birleşmiş bulunuyordu. Ermeni tehcir ve kırımındaki Alman sorumlulu-

29. (Dadrian Vahakn N. *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* Çev. Ali Çakıroğlu, Belge y. 2006.s 152-153)

30. (Henry Morgenthau, Ambassador Morgenthaus Story, New York, 1915, s. 365 den nakleden Ohandjanian, Armenien...,s. 213. Ayrıca bkz. Timur, *Türkler ve Ermeniler*, s. 55.)

31. (akt. Taner Timur, *Türkler ve Ermeniler*, s. 51, 54-55.)

ğunun, 1916 başlarında Fransız devlet görüşlerini yansıtan bir dergide çok açık bir biçimde işlendiğini Ermeni tarihçi Dadrian aktarmaktadır. Dergi, "Alman Metodu, Türk İşçiliği" başlığını taşıyan makalesinde "Ermenilerin yok edilmesi"ni Pangermanizm ve Alman çıkarları açısından ele almıştı. Yazara göre, "Bağdat demiryolunu bir kolonizasyon ve nüfuz alanı yapan Almanların Ermeni kırımında siyasal çıkarları vardı."

Taner Timur bu konuda tarihçi A. J. Toynbee'nin daha kesin bir görüşe sahip olduğunu söylemektedir. Buna göre Toynbee, bazı Ermeni mültecilerinin, birçok Alman konsolosunun "Ermeni kırımını teşvik ettiği ve yönettiği" yönündeki tanıklıklarını tam güvenilir bulmamakla beraber, Almanların kırımı çok kolay önleyebilecek durumdayken bunu yapmadıklarını ve özellikle Alman basınının kırımı mazur gösterdiğini ifade etmektedir.[32]

"Alman konsolosları" burada "kanıt" figür olamazlar, çünkü bilgi ve etki itibarıyla olayın eteklerindedirler. Tehcirin teknik cephesinde uygulayıcı durumunda olan Osmanlı valileri ve yerel devlet görevlileri ile "işbirliği" içindedirler. Anadolu illerine yayılmış Alman sağlık misyonu şefleri olan doktorlar da dahil, tüm Alman görevlilerin kendilerine sığınan Ermeni kadın ve çocukları, onları mutlak bir ölümün beklediğini bile bile Türk jandarmasına elleriyle teslim ettiklerinin yüzlerce belgeli örneği vardır. Alman konsoloslar, Büyükelçi Wangenheim tarafından yönlendirilmekteydiler. Ermeniler lehine müdahaleden uzak tutulmaları, Osmanlı devlet aygıtı ile yerelde çatışmaya girmemeleri için değil, kendi devletlerinin Ermeni politikasına ve aldığı tehcir kararına ters düşmemeleri içindi. Bu tür örneklerin "kanıt" özelliği, Türklerin Tehcir denilen şeyden,

32. Taner Timur, age. Ankara, 2001, s. 48-50.)

"Alman konsolosların bile!" yardımını gerektirecek kadar bihaber olduklarını göstermesindedir.

Türk tarihçi ve yazarlar da, Tehcir kararını Almanların aldığı ve uygulattığı konusuna sık sık değinirler ama bu değinmeler sistemli bir açıklamaya yönelmedikleri için unutulup gitmişlerdir. Çünkü Almanya'yı sorumlu olarak kapsayan her kabul, Türkiye'yi de aynı anda kapsamaktadır. Ermeni Tehcirinde Alman devletinin suç ortağı konumundaki İttihat ve Terakki önderlerinin hemen tamamının Kemalist hareketin de önderleri olduklarını daha önce göstermiştik. İşte bu nedenle Almanya'nın rolüne Kemalist harekete sirayet etmeyecek bir dozda değinip geçmek adetten sayılmıştır. Örneğin İsmet İnönü sadık Mahsusacı olduğunu anılarında yazmıştır. İnönü tehcir kararının alındığı Harbiye Nezaretinde görevli az sayıda Türk subayından biridir ve Alman savaş planlarına entegre oldukça Ermenilerin Tehcir edilmesi fikrine ısınanlardandır. 2 Mayıs 1915 tarihli çok gizli mesajında Talat Bey'e görüşünü şu şekilde iletmiştir: "Bildiğimiz gibi. Van Gölü civarında ve Van'ın içinde, sürekli Ermeni ayaklanmaları tertip eyleyen bir mihrak mevcuttur. Onları bu isyan yuvasından çıkarıp, dağıtmalıyız diye düşünüyorum. Üçüncü Ordu bize 7 Nisan'da Rus-lar'ın Müslüman köylüleri neredeyse yarı çıplak sınırımızı geçmeye zorladığını bildirdi. Bunu ve söylediğim olayı durdurtmak için, şunları söylemek isterim. Ya yukarıda sözü edilen Ermeniler aileleriyle birlikte zorla Rus tarafına gönderilir ya da onları Anadolu'nun iç kesimlerine zorla süreriz. Bu alternatiflerden birini seçmeni istiyorum. Eğer herhangi bir güvenlik riski yoksa bu eşkıyaları aileleriyle birlikte isyan alanının dışına gönderip, yerlerine Müslüman halkı yerleştirmeyi tercih ederim".[33]

33. (David Gaunt *1. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri,* Belge yay. s 110)

Buradan anlaşılmaktadır ki, İsmet İnönü de tıpkı Enver Paşa gibi, Ermenilerin tehcirini zorunlu gördüğü noktaya, Almanlarla ortak sorumluluk altına girdiği bir süreçte ve "Tehcire karşı tehcir" noktasından geçerek gelmiştir. Tehcirden önce ve sonra hükümette Maliye Nazırı olan Biga milletvekili Cavit Bey de bir İngiliz gazetesinin İstanbul özel muhabiri Folley'e "Türkiyedeki Ermeni ahalinin tasfiyesini ilk ortaya atanların Almanlar olduğunu"[34] söylemiştir. Cenap Şahabettin "Ermenilere karşı girişilen katliamları Almanlar başlattı"[35] diye yazmıştı. Başka bilip yazanlar da çoktur ama üstüne gidilmemiştir. İlber Ortaylı altını biraz daha kalın çizerek ama Türkleri iftiraya uğramış göstermek güdüsüyle Alman devlet sorumluluğuna dikkat çeker: "Birinci Dünya Savaşı'ndaki ilk yenilginin ardından, istilacı ordulara gösterilen silahlı Ermeni desteği, Alman Genelkurmayı'nın da ısrarlı önerileriyle tehcir (zorunlu göç) kararının alınmasına sebep oldu" diyerek tesbit etmektedir.[36]

Buraya kadar belgelerin şahitliğinde adeta yorumsuz olarak aktardıklarımızdan açıkça anlaşıldığı gibi, Küçükasyanın Müslüman bir Türk kalesi olarak inşa edilmesi fikri Türklerden daha fazla veya en azından Türkler kadar, Alman devletinin de 1890'lı yılların ortasından itibaren benimsediği ve geliştirdiği stratejik bir görüştür. Birinci Dünya Savaşı bu köklü fikri güncelleştirmiş, Küçükasya'nın müslüman olmayan unsurlardan temizlenmesini bir savaş meselesi haline getirmiştir. Savaşın patronu Almanlar olduğuna göre, "Tehcir" gibi, önemli sonuçlar yaratacağı besbelli kritik bir kararı da ancak Almanlar alabilirdi.

Ve aldılar. Osmanlı Ermenilerinin tehcirine karar veren

34. (Tanin 8 Eylül 1945. Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 406) 226.

35. (*Hadisat* 7 Kasım 1918)

36. İlber Ortaylı, "1915 Olayları: Soykırım iddialarının Arkasındaki Gerçekler", *Popüler Tarih*, sayı: 8, Ocak 2001, s. 44)

Almanların kararı verdikten sonra sahneyi Türklere terkettikleri, Ermenilerin de genellikle itibar ettikleri yaygın bir kanıdır. Buna göre, Almanlar katliamlara katılmamış, sadece seyirci kalmışlardır. Böyle olup olmadığına da ayrıca bakmamız gerekiyor.

VII BÖLÜM

TEHCİR UYGULAMASI ORTAK YÖNETİLDİ

Önceki bölümlerde örneklerini gösterdiğimiz, Ermeni tehcir kararını Almanların aldığını söyleyen belgelerin dilinden, Türklerin olay mahallinde yalnız ve başsız olmadıklarını, Osmanlı devlet sistemi içinde görevli tüm Almanların, katliamların da içinde olduklarını öğrenmiş oluyoruz. Tehcir kararının alınmasından birinci dereceden Almanların sorumlu olduğu kabul edilir fakat, Türklerin kararı rayından çıkardığı ve soykırıma dönüştürdüğü ileri sürülür. Bu da asılsız iddialardan biridir. Almanlar tehcir kararının uygulanmasında da aktif rol üstlenmişlerdir.

Gerçekten de Türklerin "modern tehcir yöntemlerini Almanlardan öğrendiği" doğru ise, Osmanlı Devletinin böylesine büyük bir tehciri tek başına gerçekleştirecek donanımdan yoksun olduğu da doğrudur. Alman devletinin Tehcir kararının alınmasında belirleyici olduğunu gördükten sonra uygulamaya katılmadığını düşünmek gerçeklikle bağdaşmaz. Aldırdıkları Tehcir kararının Türkler tarafından uygulanmasına Almanların katılmadığını ve yapılan katliamlarda "suç ortağı" olmadığını ileri sürmek, sadece bir Alman politika taktiğine itibar etmektir. Çünkü Tehcir kararının alınmış ve uygulamanın başlatılmış olması tek başına, Alman devletinin Tehcirden güttüğü amaca götürmüyordu. Unutmayalım, Alman emperyalizminin Osmanlı

için amacı, "Anadolu"da müslüman bir Türk kalesi"ydi. Bunun için Tehcir uygulamasının da "başarılı şekilde" gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Türkler bunu tek başına başaramazdı. Alman Büyükelçisi Wangenheim Alman Başbakanı Bethmann Hollweg'e gönderdiği 12 Nisan 1913 tarihli bir raporunda Osmanlı Devletinin Küçükasya'daki Kürt, Ermeni vb. milletleri değil yerinden oynatmak, onlara bulundukları yerde bile baş eğdirmekten aciz olduğunu şöyle arzediyordu: "Uzun süren savaşların içine sürüklenerek ekonomik ve politik olarak zayıflayan bir Türkiye, Asya taraflarında imparatorluk yönetiminden pek memnun olmayan ve ulusal bağımsızlıkları için imparatorluğu yıkmaya çalışan kuvvetler üzerindeki gücünü yitirmektedir."* Ayrıca Alman savaş planında Osmanlının askeri gücünü son damlasına kadar hovardaca kullanmak vardı. Ama öte yandan gene Alman devletinin tesbitlerine göre savaş bir yandan da Türkler bakımından bir "iç savaş"a dönüşme özelliği gösteriyordu. Türkleri cephe savaşında azami verimlilikle kullanmak, onlara iç savaşta da öncülük edilmesini zorunlu kılıyordu.

Almanya'nın gücü ile Osmanlı Devletinin güç ve imkânları sadece askeri planda kaynaşmamıştı. Kaynaşma gizli açık, bütün faaliyet alanlarını kapsıyordu. Özellikle Doğu vilayetlerinde Almanlar Teşkilat-ı Mahsusa'nın tüm faaliyetlerine, planlamadan uygulamaya kadar her safhada katılmışlardı. Alman istihbarat faaliyeti Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetine paraleldi. Bir çok durumda, Teşkilat-ı Mahsusa güçlerine Alman subaylar komuta etmekteydi. Başka türlü de olamazdı, çünkü Harbiye Nezareti bünyesindeki bütün şubeler gibi, Tehciri yöneten şube de Alman subaylara verilmişti. Tehcirden sorumlu 1. Harekat şubesi-

* (Die Große Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914, 1926. Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Neue Gefahrenzonen Im Orient 1913-1914 belge no:106, Band 38)

nin danışmanlarından olan albay Otto von Feldmann: "Belirli bölgelerin 'Ermenilerden temizlenmesi'ni şart görüyordu ve ayrıca Türkiye'nin Ermenilerden temizlenmesi eyleminde Alman subayların bizzat görev yaptıklarını"[1] söyleyerek tarihe not düşüyordu. Karar merkezinde olan Almanların olay mahalline inmemiş olduklarını düşünmek için Tehcir yıllarında Türkiye'de neler olup bittiğinden bihaber olmak gerekir. Bütün Osmanlı ordularında ve kolordularında, kumandan mevkiinde değilse eğer, kurmay başkanı olduğu kesin olan birkaç bin Alman subayı, resmi görevleri nedeniyle zaten olayların içindedirler. Türk subaylarda, Balkan savaşı nedeniyle doğmuş prestij kaybından dolayı yaygın olan keyfiyet onlarda olmadığı için Tehcir uygulamasının en diri unsanları, Teşkilat-ı Mahsusa subaylarıyla birlikte Alman subaylarıydı. Mahsusa sokaktaki adam için "gizli örgüt"tü ama Alman subaylar için değildi. Hep birlikte her akşam Alman ve Türk subayları ile Mahsusa'nın merkez, bölge sorumluları ve yerel sivil unsurlarının bir araya gelip günlük operasyonları ve yarına ilişkin planları görüşüp karara bağlamaları, adettendi.

"Soykırımın idare edildiği merkez"de, yani Umumi Savaş Karargahında, Ermeni Tehcirinin imha yönüyle ilgilenen diğer birim II. Şube idi. "Bu şubenin başında bir Alman subay bulunuyordu.", Salt bu bile devletin en mahrem görevlerinin dahi "Almanlara teslim edildiği"ne kanıttı.[2] Sözü edilen ve Yarbay Sievert tarafından yönetilen "II. Şubenin işlevlerinden birinin ölüm tarlalarındaki operasyonları gerçekleştiren Teşkilatı Mahsusa çetelerinin tertiplenmesi ve konuşlanması ve yönetilmesi"[3] olduğunu da unut-

1. Carl Mühlmann, Leipzig, Kochler und Amelang, 1940, s. 292)
2. (Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkmamış Destanı* cilt 1 s. 193)
3. ((Fuat Balkan Sabah, 12 Aralık 1919. Yakın tarihimiz 2 (1926) sf: 297) Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 369'dan alıntı:)

mamak gerekir. Ermeni tehciri gibi, onsekiz aylık kısa bir sürede büyük ölçüde bitirilmiş tarihsel bir operasyonunun karar ve uygulama mercilerini birbirinden ayırmaya esasen imkân da yoktur. Ancak yüzlerce olayda asker, sivil, sağlıkçı, misyoner, yardım komisyonu üyesi, siyasetçi vb. binlerce Alman'ın paralel tutum ve yaklaşım göstermiş olması dikkatten kaçmamalıdır. Ermeniler lehine tutum aldıkları veya almak istedikleri belirlenmiş görevli Almanlar da vardır, fakat bunlar Alman devletinin olaydaki rolüyle ilgisi bulunmayan örneklerdir. Bu örnekleri Ermeni tarihçiler Almanya lehine kullanmayı, birkaçı hariç, alışkanlık haline getirmişlerdir. Buna düpedüz sorumsuzluk veya siyasi kurnazlık demek gerekir. Çünkü bu olumlu örnek gösterilen Almanlardan birkaç bin misli fazla sayıda aynı örnek Türk subay ve sivil devlet görevlisi bulunduğu da belgelenmiştir. Hatta şunu da söyleyelim:

İskan bölgesine veya yakını yerlere (Halep, Şam, Beyrut vb.) ulaşabilmiş onbinlerce Ermeniyi ve bu arada Arap siyasi önderlerini sinsice yokeden devlet teröründen sorumlu ve tarihin kaydettiği en büyük yalancılardan biri olduğu sabit, Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın ya da Güney Kafkasya'da Ermenilere karşı askeri operasyonların başı Kazım Karabekir Paşa'nın yüzlerce öksüz Ermeni çocuğu himayelerine almaları ne anlatırsa, Ermenilere yardım ettiği belgelenmiş olan Almanların varlığı da onu anlatır.

Osmanlı ordusundaki komutan Alman subayların katliamlardaki rolünü kanıtlayan resmi belgelerin az sayıda olması, bu konuda saat gibi işleyen bir gizlilik sistemi kurmuş olmalarından kaynaklanır. Tehcir emrini veren Alman subayların iz ve belge bırakmamaya büyük dikkat sarfettikleri ve bunu bir "devlet meselesi" saydıkları, bir çok örnekten bilinmektedir. Bu konuda şu olay tipiktir: Ermeni tehcirinin Türkiye'de kaçınılmaz bir kalifiye işgücü ve iş kaybına yolaçacağını gören birçok Türk yönetici, çalıştırdığı Ermeni'yi tehcirden mu-

af tutmak için direnmiş, hatta bunun için çoğu zaman hileli yollara bile başvurmuşken, Umumi Savaş Karargahının ulaştırma işlerinden sorumlu müdürü Yarbay Böetrich, savaşın ve savaş ekonomisinin en stratejik unsurlarından olan Bağdat Demiryolu inşaatında çalışan binlerce Ermeninin tehcirini emretmiş, yazılı emri de bizzat imzalamıştır. Üstelik Böetrich, verdiği tehcir emirinde uygulamanın "şiddet"e başvurularak yapılmasını da istemiştir. Böetrich'in verdiği emrin binlerce Ermeninin imhası yoluyla gerçekleştirildiğini ise başka bir çok tanıklık belgesinden biliyoruz. Gizlilik öylesine önemlidir ki böyle bir belge bırakılması affedilmez bir falso sayılmıştır.[4] Böyle bir belgeye Alman subayın bizzat imza atması Berlin'de, Alman hükümet çevrelerinde korku ve endişe yaratmış, gerekli gizlilik önlemleri sıkılaştırılmıştır. Gerçekten de tek bir belge bile savaştan sonra Almanya'nın başına büyük belalar açabilirdi. Anadolu demiryolları müdür yardımcısı Franz J. Günther'in, "Düşmanlarımız birgün bu vesikayı ele geçirdiklerinde bunu bize ödetecekler... Almanların Ermeni zulümlerini önlemek için bir şey yapmadıklarını, hatta Türk kumandanın işaret buyurmuş olduğu gibi, bunun için bazı emirler vermiş olduklarını da kanıtlayabilecekler."[5] demesi de böyle bir şeydir.

Ama bütün bu gizlilik önlemlerine rağmen Osmanlı Ermeni Olayı'nın izini sürmeye kalkanların, istemeseler bile istemedikleri kadar somut "Alman vakası" ayaklarına dolanır. En çok bilinenleri burada analım: "Osmanlı Ordusu'nda görev yapan çok sayıda Alman askeri misyoner, Türk askerinin bu aksiyonuna [Soykırım] aktif olarak da katılmıştı.

4. (A.A. Grosses Hauptquarter cilt 194. Türkei 41/1. Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 384) veya Dadrian Vahakn N. *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, Belge y. 2006. s: 130-134

5. /FO 371/5265/E7556. 6 Haziran 1920, dosya 240. Güntherin mektubunun tam metni 240-243 nolu dosya. 9V D1)

Örneğin 1915 yılında Musa Dağ'da saklanan Ermeni köylüleri kuşatan Türkler'e bir Alman komutanlık ediyordu. Ekim 1915'te Urfa'daki Ermeni semtinin kuşatılmasını Suriye'deki Alman Kurmay Eberhard Graf Wolfskeel von Reihenberg yönetiyordu. Mart 1915'te Türk birliklerinin Zeytun'a gönderilmesi emrini de bir Alman subay verdi. O zamanlar çok sayıda Alman için Ermeniler siyasi olarak güvenilmez, azılı düşman, Rusya'ya sempati gösteren ve hatta onlarla pakt kuran bir halktı."[6]

Katliam emirlerini verirken ve uygularken kişisel gizlenme mümkündür de, dehşetin toplam görüntüsü ortaya çıktıktan sonra kurumsal gizlenme zordur. Bir çok Alman, Ermeniler hakkındaki görüşünü, bir çoğu da olayın gerekçesini açıklarken Almanya'nın rolünü deşifre etmiştir. Alman Başbakanı Bethmann Hollweg'in bıraktığı şu örnek belge Almanların katliamlardaki rolü konusunda kuşkuları dağıtacak bir önem taşır: "Yegane gayemiz, sonuç itibarıyla Ermenilerin mahvolup olmadıklarına bakmadan, Türkiyeyi harbin sonuna kadar yanımızda tutmaktır."[7]

Buradan, işledikleri tarihi cinayetin toplam görüntüsüne baktıkça korkuya kapılan ve vicdan bulantısı geçiren tek tek bazı Alman sorumluların Alman devletince uyarıldıklarını anlamaktayız. Katledilen sonuçta sadece Ermenilerdir, ama öte yanda yüce Almanya'nın yüce çıkarı durmaktadır. Bu çıkarın kuvveti Osmanlı İmparatorluğunu ele geçirmiş, artık Ermeni'nin bir önemi mi kalmıştır! Bronsart'tan sonraki, Osmanlı Silahlı Kuvvetleri, Erkan-ı Harp Reisi, Seeckt: "Ermenilere yönelik Hristiyanca tüm duygularımız ve politik kaygılar savaşın mecburiyetleri karşısında ortadan

6. (Hofmann Tessa, *Talat Paşa Davası, Bilinmeyen Belgeler/yorumlar* Çev. ve Yayına Hazırlayan Doğan Akhanlı, Belge y. 2003 s 117-118)

7. [A.A.R14089. no. 711. Metternich'in 17 Aralık 1915 raporu]

kalkmak zorundadır"[8] diyerek Almanya'nın Ermeni politikasını bütün çıplaklığıyla açığa vuracaktır.

Öyle sözler vardır ki, üstüne söz söylenmez olur. Söyleyen tek bir Alman bile olsa, ideolojik bir kalıp ise eğer, söylendiği anda anonimleşir. Tuğamiral Wilhelm Souchon 1915 yılı Ağustos'unda, yani son Ermeni daha hayatta iken günlüğüne, "Son Ermeniyi ortadan kaldırdığı gün Türkiye'nin kurtuluşu olacaktır, ancak o zaman o yıkıcı sülüklerden kurtulacaktır."[9] diye yazmıştı. Osmanlı Ermenilerine bu Almanca bakış aynı ideolojik formatta ve aynı keskinlikte tüm Alman subaylarında vardır. Bu tür düşünceleri taşıyan ve ifade etmekten çekinmeyenler, sıradan insanlar olsalardı, sorun yoktu. Ama amiral Souchon Osmanlı donanmasının başındaki komutandır. Ermeni milletine karşı toptan bir nefret taşıyan ve dünyanın en güçlü savaş makinasını yöneten bu kişilerin yeri Almanya'dır.

Almanya'nın Ermeni tehcir ve katliamlarını böylesine derinden sahiplenmesi ideolojik planda veya tarihsel ulus-devlet projesi bağlamında Jöntürklerin hesabıyla çakıştığı rahatlıkla söylenebilir ama Almanya açısından taşıdığı konjonktürel önem, Türklerinkinden önde gelir. Bu durumda bütün Türkler Ermeni tehcir ve katliamlarına karşı çıkmış olsaydılar bile Almanya'yı durdurmaya güçleri asla yetmezdi. Çünkü Ermeniler Almanya'nın zaferi için ortadan kaldırılmışlardı, kaderini bu zafere bağlayan Osmanlı Türkleri için değil. Tekrar olsa bile hatırlayalım, Kıyı İstihkamları Genel Müfettişi Amiral Guido von Usedom'un ABD'nin İstanbul büyükelçisi Morgenthau'ya söylediği şuydu: "Ermeniler Alman zaferi bakımından önemli bir engel teşkil ettikleri için uzaklaştırılmaları gerekir."[10]

8. [Dadrian Vahakn N. *İttifak Devletleri Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* Çev. Ali Çakıroğlu, Belge y. 2006. s 118-119 s.78]

9. (Dinkel. "German Officers"[n.33]. 116. Aktaran Dadrian: *Ermeni Soykırım Tarihi*. Belge yay. s. 387)

10. Morgenthau, Ambassador [dipnot 25], s. 395.)

Almanların tehcir kararının alınmasında rolleri olsa bile katliamlardan sorumlu olmadıkları, çünkü tehcir kararının alınmasını isterken böyle bir sonuç doğacağını bilmelerinin mümkün olmadığı biçiminde bir çok uydurma görüş ve yorum ileri sürülmüştür. Bu yorum "Türk" ve "soykırım" vurgusu için gerekli bir yorumdur. Bu yorum güçlensin diye Almanlar daha icraatın içindeyken göstermelik çıkışlar yaparak bunları belgelemeyi ihmal etmemişlerdir. Ancak hukuki bir soykırım tanımı elde etmek için Almanların katliamların içinde bulunmaması gerekmektedir ve Ermeni tarih görüşü bu "sadeleştirme"ye bu nedenle ihtiyaç duyar. Aksi halde soykırım suçlamasının iki sorumlu devlet arasındaki gizlilik boşluğunda kaybolup gitmesi tehlikesi bulunmaktadır. Ama Almanya'nın ıskalandığı durumda, gerçeğin bir bölümü görünür kılınırken bütünü kaybolmaktadır. Çünkü, gerçeği iyice aşındırmaksızın Almanya'yı olayın dışına taşımaya olanak yoktur. Örneğin 22 Ekim 1915'te, Avusturya-Macaristan imparatorluğu Trabzon Konsolosu Kwiatkowski'nin Viyana'ya gönderdiği bir yazıda: "Güvenilir Alman kaynaklarından edindiğim bilgilere göre, Ermenilerin zararsız bir hale getirilmesi düşüncesi Almanya tarafından ortaya atılmıştı"[11] deniliyordu. Burada kesin ifade edilen şey, tehcir emrinin ve tehcirin yönetilmesine dair tüm emirlerin Berlin'den geldiği ve bilginin kaynağının da Almanlar olduğudur. İma edilen ise Tehcir'in yöntemine işaret ettiğini kolayca tahmin edebileceğimiz, "etkisiz hale getirme" sözcüğüdür. Bu söz, üzerinde spekülasyon geliştirmeye müsait bir söz değildir. Resmi devlet dilinde çok kullanılan bu sözcük açıkça "şiddet" ile "yoketmek" demektir. Daha doğrusu önerilen, hem Almanya'nın

11. (Wien, HHStA PA XII 463 Trapezunt, 22. Oktober 1915, Nr. 70/P den aktaran Artem Ohandjanian. "Armenien: Der verschwiegene Völkermord-Ermenistan: *Gizlenen Soykırım*" s. 213.)

savaş planları, hem de Türklerin ulus-devlet tasarımları için Ermeni meselesini "mesele" olmaktan çıkarmaktır ve bunun da şiddet olmadan gerçekleşmesi olanaksızdır. Ermenilerin "bozguncu", "direnen", "silahlı" vb. unsurlarının etkisiz hale getirilmesinden değil "Ermenilerin etkisiz hale getirilmesi"nden söz edilmektedir.

Tehcir ya da yarattığı sonuçlar itibarıyla soykırım gibi bir olayın baş sorumlusu olmak ama bunu gizlemeye çalışmak imkânsız denecek kadar güçtür ve "ince" bir politikayı gerekli kılar. Önce, iddia kanıtlanırsa kurulacak savunmaya bir temel hazırlamak, bunun için Türkleri savunmak ve yaptıklarını determinist bir tarihsel zemine oturtmak gerekir. Öncelik Alman halkında uyanan kuşkunun dağıtılmasındadır: "Kendi evlatlarımız ve kardeşlerimiz bize Ermenilerden daha yakındır" deniyordu.[12]

Sıra, "Türkler yaptı ama zorunlu olarak yaptı" demeye gelecektir. Ekim 1915 tarihli *Kölnische Zeitung*'ta yayımlanan "Ermeni Katliamı mı?" başlıklı bir köşe yazısı şunu söylüyordu: "Yapabilecekleri başka bir şey olmadığı için Türkler kılıçlarını çekti, bu şaşırtıcı değil. Türkiye'nin de bizim gibi ölüm kalım mücadelesi verdiği bir savaşta Ermenilerin hainice ayaklanması, Türkler'in savaş düzenine büyük zarar verdi. Olayın suçlusu İngiliz ve Rus altınlarıdır"[13]

Öyle midir gerçekten! Ermeni halk Türkler nezdinde bile bu kadar değilken, Alman ırkçılığı nezdinde aşağılanmayı bu ölçüde hakeden bir millet midir? Alman basınının göre şöyleydi: "İdraki eksik Türklere, bilgisi ve yüksek ticari yeteneği sayesinde sürekli olarak tüccar, vergi memuru, bankacı ve acente olarak yarar sağlayan, bu arada Türkler fakirleşirken kendisinin zenginleşmesi, genelleme doğru değilse bile bir

12. [A.A.R14088. Dışişleri sekreteri Arthur Zimmermann'dan Alman Gazete Yayıncıları Birliği Başkanı Dr. Friedrich Faber'e 4 Ekim 1915 tarihli gizli mektup]

13. [*Kölnische Zeitung*, 10 Ekim 1915]

çok durumda haklı olarak, Ermeninin Doğu'da en nefret edilen insan olması sonucunu getirmiştir."[14]

Daha önce tehcirde Alman devlet rolünü görebilmek için başvurduğumuz belgeye burada bir kere daha, bu kez katiamlardaki Alman devlet rolünü görmek için bakabiliriz. Ermeniler savaşın ortaya çıkardığı gerekliliklerden dolayı tehciri haketmişlerdi, dedikten sonra sıra hemen, "Ermeniler soykırımı haketmişlerdi" denmesi gelir. Bunu da söyledikten sonra, "Türkler yaptı" demenin artık Türkler açısından da bir sakıncası olmazdı. Alman devlet politikası böyleydi. Türk donanması başkomutanı, emirleri doğrudan Almanya'daki genel karargahtan aldığını söyleyen, Türk bahriye nazırının kendisiyle, üst-alt uslubuyla yazışmasına itiraz ederek Enver Paşa'yı da uyarmış olan Tuğamiral Wilhelm Souchon 1915 yılı Ağustosunda günlüğüne şöyle yazmıştı: "Son Ermeniyi ortadan kaldırdığı gün Türkiye'nin kurtuluşu olacaktır, ancak o zaman o yıkıcı sülüklerden kurtulacaktır."[15]

Burada gördüğümüz, milletlerin birbirleriyle olan somut tarihsel ilişkilerini ırk kavramı üzerine temellendiren ırkçı görüşün en gelişkin biçimidir. Şu söylenebilir: Ermeni ticaret burjuvazisi sermaye biriktirmenin en vahşi, en acımasız temsilcisiydi. Bu sınıf bütün insani ve ahlaki değerleri silip süpürüyordu. Paraya ve güce tapan bir Ermeni tüccar sınıfı vardı. Bunu Osmanlı yasaları içinde gerçekleştiriyordu. Yani genel anlamda "meşru" olmayan hiçbir şey yoktu. Ermeni tüccar, sadece Türk veya müslümanların değil, Ermeni milletinin de kanını emen bir sülüktü. Bunu bu bağlamdan koparıp Ermeni halkın tümüne maleden genellemeci gelişkin ırkçı görüş Osmanlı Devletinde henüz oluşmuş değildi.

14. [Haftalık *Frankfurter Zeitung* gazetesinin 41 sayısı. 12 Ekim 1915 tarihli nüshasının 5. sayfası]

15. (Dinkel. "German Officers"[n. 33]. 116. Aktaran Vahakn. N. Dadrian. *Ermeni Soykırım Tarihi* s. 387)

Alman devletinde ise "Prusya" tanımı ırkçılığın en rafine düzeyini veriyordu. Ermeniler, tehciri de, soykırımı da haketmişlerdi gibi bir görüş bu şekliyle sadece ve o gün, Alman ırkçılığında bulunuyordu. Yukarıdaki belge bize bunun sayısız örneğinden sadece birini gösteriyordu.

Özetleyecek olursak, Ermenilerin "Büyük Felaket" dediği, aynı anlamda olmak üzere birçok kişinin "Tehcir" dediği olayla ilgili Alman siyasetinin seyri şöyledir: Önce, Alman savaşının icapları ve Türk devletinin yeniden kuruluşunun ihtiyaçları bakımından "zorunludur!". Sonra, İngilizlerin ve Rusların iğvasına kapıldıkları için, akibetlerinin sorumlusu Almanlar ve Türkler değil, onları olmadık vaadlerle "aldatanlar!"dır. Daha sonra, Ermeniler mel'un bir milletir ve bunu "haketmişler!"di. Ve giderek, Almanlar yaptı denilmesi "iftiradır!". Nihayetinde de, "Türkler yaptı!"

Almanya, Ermenilerin Anadoludaki varlığının kendi sorumluluğu altında cereyan eden bir savaşta sona erdirildiğinin dünyada ve kendi ülkesinde anlaşılmaya başlandığı andan itibaren savunma mevzilerine geri çekilecek ve kendini gizleme gayretlerini yoğunlaştıracaktır. Bu, cansiperhane bir savunma politikası ve propoganda çalışması geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Telaş büyüktür. Hükümet, kontrolündeki basını devreye sokmuştur. *Frankfurter Zeitung* şöyle yazıyordu: "Ermenistandan, Amerikan tarafından, Türklerin orada isyancı Ermenilere karşı mezalim uyguladıkları suçlamasıyla dolu haberler geliyor. Lord Cromer İngiliz kamarasında bu olaylar üzerine bir konuşma yaptı. Gerçi o, kurban sayısının iddia edildiği gibi 800.000 olduğuna pek inanmadığını söyledi. Ama hemen ardından İngiliz alçaklığı geldi gündeme. Yani Lord Cromer cinayetlerde Alman suç ortaklığı hakkında, inanılır olmamasına rağmen, İstanbul üzerindeki etkisinin gözden kaçırılamayacağı için Almanya'nın suç ortağı olduğunu söylüyordu. Lord Bruce [Bryce] raporların tüm dünyaya açıklanması gerektiğini

söylüyordu. Konsolosun bütün raporları üzücü bir duruma işaret ediyordu. Bir bölgede halk tamamen yokedilmiş. Lord Bruce, Lord Cromer'in inanılmaz bulduğu 800.000 ölü sayısının mümkün olabileceğini ilave ediyor. Dünyada olup biten her şeyde olduğu gibi Ermenistandaki olaylarda da şimdi İngilizlerin Almanları sorumlu tutmasında hiçbir inandırıcılık yok. Evet, hatta *"Times"* Kahire mahreçli bir haberinde Küçükasya'daki Alman konsolosluklarının katliamları bizzat yürüttükleri ve bu yönde cesaretlendirdiklerini yazıyor... İngilizler şimdi klasik yöntemlere başvurup Ermenistandaki sözde katliamı Almanlara yıkmaya çalışıyorlar.[16]

Konu siyasete taşındığında "sözde" oluyordu, Almanlara maledildiği zaman "İngiliz oyunu"ydu. Ama bu, Alman devletinin bildiğini söylemesi değil, kendini savunmasıydı. Gerçeği, general Erich Ludendorf'un anılarında "Yapılanlar çok ağır bir hatadır ve hiçbir zaman haklı çıkarılamaz."[17] şeklinde gördüğümüzde, Alman siyasetinin yalanını yakalıyorduk.

Almanların savaştan sonra, savaş öncesindekine hiç benzemeyen dünya güç dengeleri ve siyasi ilişkileri ortamında, Ermeni tehcir ve katliamlarında oynadıkları öncü rolü inkar gayretleri aslında umutsuzdur ve bir sonuç vereceği beklenmemiştir. Hatta 1919 Paris Konferansı hazırlık komisyonlarında Almanya'nın Ermeni katliamlarındaki rolü "insanlığa karşı işlenmiş suç" olarak kaydedilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri galibiyetin siyasi ganimetini paylaşmada anlaşmazlığa düştükleri için, savaş içindeyken çok önem verdikleri bu meseleyi gündemden silip çıkarmışlardır. Almanya ise suçu Türklere atıp kendini temize çıkarmak gibi, basit bir inkar siyaseti izlemiş, üzerine giden de olmadığı için suçunu unutturmuştur.

16. [Haftalık *Frankfurter Zeitung*'un 41 sayılı 12 Ekim 1915 tarihli 2. sayfasından]

17. (Meine Kriegsennnerungen, Berlin 1919, s.368)

VIII. BÖLÜM

BELGE KAÇIRMA VE TÜRKİYE'Yİ SUÇLAMA

Almanya Ermeni tehcir ve katliamlarındaki rolünü, kendini Osmanlı Devleti ve ordusu içinde sakladığı bir model içinde gerçekleştirmiş olduğu için oyunda baş aktör olduğu halde sahne arkasındaki karanlıkta gizlenmeyi başarmıştır. Bunun rahatlığı ve savaş koşullarının doğal örtüsü altında hemen her alanı yönetmiş, fakat yönettiği bütün bu alanlarda edilgen bir seyirciymiş gibi görünmeyi hem amaçlamış, hem de başarmıştır. Ancak yine de bir çok noktada açık vermiştir. Şiddet içerikli tehcir kararlarını bazı Alman subayların bizzat imzalamış olmaları bunun örneğidir. Ancak Almanya'nın gizlilik ve inkâr siyaseti öylesine keskin olmuştur ki, verdiği açıklara kulp aramıştır. Bunlardan biri şöyledir: "Türkler, daha sonra suçu üzerlerine yıkmak ve Ermeni katliamlarından Almanları sorumlu göstermek için Alman subayları faka bastırmışlardır. Böyle devam ederse, imzalı yazılı emirler yüzünden gizleme gayretlerimiz hiçbir işe yaramayacaktır."[1] Burada "Şecaat arz ederken merd-i kıpti sirkatin söyler" durumunu görmekteyiz. Bu birkaç "hata" yüzünden "gizleme gayretlerimiz hiçbir işe yaramayacaktır"! Bu aynı zamanda "gizlenme gayretlerimiz" anla-

1. (A. A. Grosses Hauptquarter, [n. 42] Kayıt no. 209, dosya 136 13 Kasım 1916. Aktaran Dadrian: *Ermeni Soykırım Tarihi*. Belge yay. s. 385)

mına gelmektedir. Gizlilik Almanya'nın Osmanlı Ermeni Olayı'nda planlı bir tutumu olmuştur.

Savaşta sansür doğaldır. Alman devleti savaş sırasında basına koyu bir sansür uygulamıştır. Ancak Ermeni olayı ile ilgili uyguladığı sansür özel bir sansürdür: "Basınımızın Ermeni hareketi lehine etkilenmesinde dikkatli olunmalıdır."[2] Sansür sadece basına değildir. Alman parlamentosuna da sansür uygulanmıştır. Alman Komünist Partisi miletvekili Karl Liebknecht meclisin 26. oturumunda soru önergesi vermişti: "Sayın başbakan içinde bulunduğumuz savaş sırasında müttefik Türk imparatorluğunda yüzbinlerce Ermeni halkın evlerinden sürüldüğünü ve öldürüldüğünü biliyor mu? Sayın başbakan, müttefik Türk hükümeti nezdinde, bunun kefaretini ödetmek, Türkiye'deki Ermeni halkın geri kalanının yaşamını insani bir düzeye kavuşturmak ve benzeri katliamları önlemek için hangi adımları attı?" Ağır bir soruydu bu. Soruya Başbakan adına Dışişleri Bakanlığı siyasi dairesinden, kraliyet delegesi ve Federal Meclis komiseri Dr. Bay v. Stumm şu cevabı vermişti: "Düşmanlarımızın çok yönlü entrikaları nedeniyle Babıali'nin Türk imparatorluğunun belli bölgelerinin Ermeni halkını tehcir ettiğini ve yeni yerlerine yerleştirdiğini başbakanımız biliyor. Bu tedbirlere doğal tepkiler nedeniyle Alman ve Türk hükümetleri arasında bir görüş alışverişi oluyor. Daha detaylı bilgilerin açıklanması sakıncalıdır." Karl Liebknecht verilen cevaba itiraz edecek, meclisin bilgi edinme hakkını ileri sürecek fakat, "Başbakan'ın bu konuda daha fazla açıklama yapmaya yetkili olmadığı" yanıtını alacaktır. Başbakan'ın ancak, "paralel devlet"-savaş kabinesi- izin verirse açıklama yapabileceğini öğrenecektir.[3]

2. Dışişleri Bakanlığı müsteşarı J [agow] (11) (11) 1913-04-22-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14078; A 4311/4707]

3. [1916-01-11-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14089, A 972, pr. 11.1.1916 pm. Berlin, 11 Ocak 1916]

Alman halkı elbette sansürü delen özgür basın aracılığıyla olup biteni kısmen öğreniyordu. Ama Alman devletine göre "Savaş sırasında yerli basında, Ermeni mezaliminden dolayı Almanya'yı yıpratmakla ismen sol liberal ve sosyalist gazeteler uğraşmışlardı."[4] Onların dediğine inanılmazdı!

Sinsi çalışma tarzı, her şeye egemen fakat belli etmeyen yönetim tarzı, gizlenme ilkesinin uygulanmasında şeklen de zorunluydu. Osmanlı 3. Ordusunun Alman kurmay başkanı albay Felix Guse'nin şu notuna daha önce değinmiştik: "Bronsart her nevi selahiyete sahiptir. Esas itibarıyla görevi Türkiyenin kuvvetinden faydalanmaktır. Harp sırasında ismi pek duyulmamıştı, fakat onun için çalışan bizlere, diğer erkan zabitlerine, başarılı olmanın yolunun göze çarpmamaktan geçtiğine iyi bir emsaldi"[5] Bu bize Almanya'nın "karda yürü, izini belli etme" stratejisini tam anlamıyla hayata geçirdiğini anlatmaktadır.

Ermenilere uygulanan katliam haberleri çeşitli yollardan Batı'ya ulaşınca İtilaf Devletleri, suçlayan ve hesap sorulacağını açıkça haber veren bir bildiri yayınladılar. Bu bildiriye Mihver ittifakının patronu Almanya'dan bir yanıt gelmeliydi. Dışişleri bakanlığı müsteşarı Zimmerman bu amaçla İstanbul büyükelçisi Wangenheim'a şu telgrafı göndermişti: "Oradan raporlarda sıkça rastlandığı gibi, düşmanlarımız ve bize dost olmayan tarafsızlar, hükümetimizi, Türkiye'deki Ermenilere baskı uygulamakla suçlamaya çalışıyorlar, bunu hesaba katmak zorundayız. Bu tür suçlamalar özellikle kilise ve misyoner çevrelerde yankı yaratabileceği için, bizim tutumumuzun gerekçesi ve mazereti olabilecek bir beyaz kitabın yayınlanması veya benzeri bir yayın

4. 1919-08-21-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14106; A 23177,pr. 26.8.1919

5. [/Dinkel, "German Officers" [dipnot 33] s.102]

gerekli olacaktır. Bu nedenle hemen şimdi, uygun materyalin toplanmasını organize etmesini majestelerinden rica ediyorum. Özellikle Türkiye'de gerçekten çok yönlü bir devlet düşmanı Ermeni hareketinin bulunduğunu, onların baskı altına alınmasının Osmanlı Devleti için bir varlığını koruma meselesi olduğunu ve Ermeni ihanetinin sonuçlarının ahlaki sorumluluğunu üzerine alan ittifak güçleri tarafından kışkırtıldığını anlatmalıyız. Ardından yaptığımızın, Ermenilere uygulanan sert muameleyi ilgililer nezdinde yumuşatmaya çalışmak olduğu açıklanabilir.[6]

Almanya, karşı propogandayı Türklere bırakacak kadar acemi değildir. Beyaz veya Mavi olsun, devletçe yayınlanan savaş kitapları propoganda amaçlıdır. Öncelikle devlet belgelerinden yararlanılarak yayınlanan bu savaş kitaplarında kullanılan belgeler uydurma veya sahte belgeler değildir. Ancak tümü, kitabın yayınlanmasından umulan amaca göre seçilmiş olan belgelerdir. Bu tür kitaplarda kullanılan belgeler doğruyu söyler fakat kitap doğruyu söylemez. Alman devleti endişesinde haklıdır. Kendini bir an önce olayın dışındaymış gibi gösterme gayreti içindedir ve Türklerden daha aceleci, hatta akıllıdır da. Kendini aklayan kitabı, zaten buna eli mahkum Türklere yaptırmak istemektedir. Uygun belge toplamakla görevlendirilen Almanlardan biri, Thilo von Westernhagen Şam'dan Berlin'e rapor ediyordu: "Cemal Paşa Ermeni sorunu üzerine yaptığımız konuşma vesilesiyle bana gelişmeler üzerine yazılı ve sözlü bilgiler verdiği gibi subaylarına da IV. Ordu bölgesi için aynı şeyi yapmaları emrini verdi. Böylelikle bana Tehcir edilen Ermenilere yapılan muamele bakımından özellikle Cemal Bey tarafından verilmiş emirler, tercümeleriyle bir-

6. [1915-08-04-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14086; A 22101; emirname Dışişleri Bakanlığı müsteşarı (Zimmermann) İstanbul büyükelçiliğine (Wangenheim) Pera No. 590 Berlin, 4 Ağustos 1915]

likte verildi. Ben Cemal Paşa'ya burada ve İstanbul merkezinde Ermeni sorunuyla ilgili her şeyin materyallerini toplatmasını, bir dosya olarak yayınlanmasına fırsat tanımasını önerdim. Böylece Türk tarafı, hakkındaki suçlamalara zamanında karşı koymuş olacaktır."[7]

Osmanlı Devleti savaştan sonra muazzam bir belge imha ve yağmasına sahne olmuştur. İşlenen savaş suçları ve Büyük Ermeni Felaketi bunu hem Türkler, hem de Almanya açısından zorunlu kılıyordu. İttihat ve Terakki Partisi ve Teşkilat-ı Mahsusa kendi belgelerini imha etmiş veya kaçırmıştır. İsim değiştiren partinin 5 Kasım 1918'de yönetimi devralan Teceddütçü kadrosu, İttihat ve Terakki sorgusunda, tek bir evrak dahi teslim almadıklarını söylemişlerdir.

Türkler imha ederken Alman komutanların da kendi alanlarıyla ilgili tüm resmi evrakları kaçırdıklarını görürüz. Bu tarihin en büyük arşiv yağmasıdır. İşte bir örneği: "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunun son erkanıharp reisi olan Alman paşası Hans F .L. von Seeckt, savaştan sonra Almanya'ya dönerken yaptıkları için azar işittiği Maarif Nazırı Dr. Ziya Tevfik'in elindeki dosyaların büyük bir bölümünü yanında götürmüş, bu davranışı daha sonra sadrazam olacak olan İzzet Paşa tarafından resmen protesto edildiğinde ise "Türk askerinin yetki alanına girdiğine hükmedilebilecek olanları iade edeceği sözünü" vermişti."[8] Almanya yönünden hatta belki olay, Osmanlı devlet belgelerinin kaçırılması bile değildi. Çünkü savaş boyunca Osmanlı Devleti diye bir kurumsal işleyiş yoktu, sadece "Alman devleti" vardı. Ve zaten Alman devleti savaşta "belgeli çalışmak" gibi bir alışkanlığa sahip değildi, yaptığı "iş"in çoğunu sözlü emirle yapmıştı ve bunun için de zaten "işini hızlı yapıyor" diye övgüler almıştı.

7. [1915-08-29-DE-001 Kaynak: PA-AA/R 14087; A 27584, pr. 21. 9. 1915 p.m.; Rapor Oppenhem başbakanı Baron Max'dan Alman başbakanına (Bethmann Hollweg) Şam, 29. Ağustos 1915]

8. (Vahakn N. Dadrian *Türk kaynaklarında Ermeni Soykırımı* s. 24)

Berlin-İstanbul yazışmaları ise, değişik kanalları da olan gizli bir iletişim mekanizmasına bağlanmıştı.

Arşiv kaçırma olayının, aynı isim etrafında dönen başka bir boyutuna bakalım: "Osmanlı askerlerinin başına von Schellendorf'un yerine 17 Aralık 1917 tarihinde İstanbul'a gelen Tuğgeneral Hans von Seeckt atandı. Hans von Seeck ise "5 Kasım 1918 günü sabah saatlerinde" Osmanlı Genelkurmayının - ki belgelere göre 1914 yılından itibaren yapılan bütün yazışma ve evraklar ile Alman Genelkurmayı ile yapılan yazışmaların tamamını üstelik 1 Kasım 1918 tarihinde Genelkurmay ile ilgili tüm sorumluluklarını devretmesine ve "31 Ekim 1918 gün ve 6083 sayılı tamim gereğince bu evrakların Merkez Şubesi'nde veya Riyaset Yaverliği makamında bulundurulması"[9] gerekirken Almanya'ya götürmüştür. Harbiye Nezaretindeki belgelerin büyük bölümünün imha edildiği, imha edilmeyenlerinin Almanya'ya kaçırıldığı, daha sonra açılan davalar sırasında ifade tutanaklarına yansımıştır.[10] Bir bütün olarak bakıldığında "gizlilik", kağıt üzerine yazmaktan kaçınma, emirleri sözlü verme gibi usullerin "Alman çalışma tarzı" içinde prensip haline geldiği ve Türklerin de buna, "böylesi daha iyi" diyerek uyduğu görülür. Şunu da biliyoruz: "Savaş sırasında bütün önemli yazışmaların ve hazırlık çalışmalarının Alman subaylar denetiminde ayrı bir şekilde arşivlenmesi işlemine de devam ediliyordu. En üst düzey komutanlar dahil, hiçbir

9. *Toplumsal Tarih* dergisinin Kasım 2000 tarihli sayısında, "Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Askeri Yardım Heyeti'nin Bilinmeyen Bir Yönü" isimli makale. Kaynak: Alman deniz kuvvetlerinin yayın organı olan derginin Şubat 1928 sayısı. Die Grundlagen der türkischen Meerengenverteidigung im Weltkriege Von Gerhard von Janson, Korvettenkapitän außer Dienst, seinerzeit Oberstleutnant in türkischen Generalstabe (und Stabschef des Sonderkommandos Türkei) Marine-Rundschau, Februar 1928, Seiten 63-73]

10. (Vahakn N. Dadrian *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı* s. 26)

Türk subayı plan ve yazışmalara ulaşamıyordu ve bu uygulama savaşın son dönemine kadar devam ettirildi."[11]

Gizlilik, belge imha ve arşiv kaçırmaları savaştan sonra işin içinden sıyrılma konusunda Alman devletine önemli bir avantaj sağlamıştır. İnkâr siyasetine yönelen Alman devleti bu görevi Dışişleri Bakanlığına yükleyecektir. Alman Dışişleri Bakanı Dr. Solf bunun için Kasım 1918 ayında Dr. Johannes Lepsius'la anlaşır.

Dr. Johanhes Lepsius din adamıdır, "Alman Doğu Misyonu" ve "Alman Ermeni Cemiyeti"nde yöneticidir. Ayrıca fanatik Türk düşmanı olduğu çeşitli kaynaklarca belirtilmiştir. Kişilik olarak da başkaları tarafından kullanılmaya ve kendini kullandırmaya elverişli olduğu bilinmektedir. Yayınladığı belgeler "soykırım" tezini savunanlar tarafından "temel kaynak" olarak kullanılmıştır.

Ama, yayınladığı belgelerin birçoğunu ona Alman Dışişleri Bakanlığının seçerek verdiği eğer doğru ise Ermeni tarihçilerin Lepsius gibi birinin Ermeni katliamlarıyla ilgili yayınladığı belgelere bu kadar büyük önem vermeleri doğru değildir. Bu, yayınladığı belgelerin doğru olduğu gerçeğini değiştirmez, eksik ve maksatlı olduklarını düşündürür. Çünkü Lepsius kendisini Alman devletinin görevlendirdiğini yine bizzat kendisi yazmış, Alman Dışişleri Bakanı Dr. Solf'un Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni sorunu ile ilgili diplomatik belgelerin yayınlanması görevini kendisine verdiğini ve hatta Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Ermeni sorunu hakkında bir "beyaz kitap" yayınlamak niyetinde olduğunu" açıklamıştır. Kendisinden istenen açıktı: "Kısmen mali nedenlerle kendimizi bu ağır suçlamadan kurtarmalıyız, çünkü aksi halde zararı tanzim etme yükümlülüğü bizde olacak."[12] Lepsius yaptığı çalışmayı Mayıs 1919'da

11. [Hayrullah Gök-Mesut Uyar,"Bir Arşiv Yağmasının Hikayesi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 83, Kasım 2000, s. 6-7.]

12. (Dinkel, "German Officers" [n. 33), 82. Aktaran Dadrian. s. 410)

yayınladı. Kitabı "Beyaz"dı ve adı "Deutschland und Armenien 1914-1918" idi.

Dr. Lepsius Alman inkâr siyasetini kuvvetlendirmek için biçilmiş kaftandı. Almanya'nın inkâr siyasetinin ustalığını salt bu seçim bile göstermekteydi. Milliyetçi Ermeni tarih görüşü ile Almanya'nın inkârcı siyasetini birbirine yaklaştıran bir temel oluşturduğu için Lepsius'un çalışması önemli sayılmalıdır. Dr. Lepsius savaş içinde ve Ermeni Tehciri sırasında ünlenmiş bir isimdir. Türkiye'ye gelmek, Anadolu'da incelemelerde bulunmak istemiş Alman devleti tarafından uzun süre engellendikten sonra İstanbul'a gelmeyi ve üst düzey görüşmelerde bulunmayı da başarmıştır. Ayrıca Avrupa'da, Türkiye'yi Ermeni milletine mezalim uygulamakla suçlayan çeşitli gruplarla işbirliği yapmış, Ermenilere yardım kampanyalarına katılmıştır. Bu çalışmalarından Alman devleti hiç memnun olmamış ve bir süre sonra Hollanda'ya yerleşmiştir. Oluşturduğu genel imaj, Almanya'nın, Ermenileri Tehcir ederek ölümün kucağına atan Osmanlı Devletini koruyan politikasına keskin muhalif olduğu biçimindedir. Almanya'nın inkâr siyasetine hizmet etsin diye seçilmesi bu nedenledir.

Dr. Lepsius'un yazdıkları elbette yalan veya uydurma şeyler değildir. Kendi gayretleriyle edindiği belgelerin yanında ve esas itibarıyla Alman Dışişleri Bakanlığının kendisine aktardığı bilgi belgeleri yayınlamıştır. Ermeni araştırmacılar için başvurulan temel kaynaklardan başta geleni olma özelliğinde yayınlar yapmıştır. Ancak bunu yaparken amacı, Ermenilere uygulanan büyük bir tarihsel haksızlığın düzeltilmesi isteği midir yoksa, Alman devletinin belirleyici rolünü gizlemek midir, işte bu nokta tartışmalıdır. Lepsius'un samimiyeti Alman devletinin samimiyeti kadardır. Gotthard Jaschke, "Lepsius bu çalışmasıyla; Alman Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosları aracılığı ile Ermenilerin durumunu iyileştirmek ve kolaylaştırmak

için hemen hemen her şeyi yaptığını ve dolayısıyla Almanya'nın bu konuda tamamen suçsuz olduğunu kanıtlamak uğraşı içerisindeydi."[13] görüşünde olduğunu yazmıştır. Lepsius'a güvensizlik, bilimsel bir güvensizliktir. İngiliz tarihçi Ulrich Trumpener' ise "Lepsius'un yayınladığı orijinal belgelerdeki bazı önemli pasajların "birisi!" tarafından değiştirildiğini ya da silindiğini" yazmaktaydı.[14]

Ermeni olayından Almanya'nın baş sorumlu olduğu konusunda herkes o kadar emindir ki, Almanya'yı masum göstermeye dönük her çaba, inandırıcılığını yitirmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın siparişi üzerine hazırladığını belirten bir başka araştırmacının görüşü de şuydu: "Lepsius'un diğer kitapları gibi bu son kitabı da Alman çıkarlarını korumak amacıyla sunduğu bir hizmettir. Savaşı kaybeden Almanya, galip güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere karşı Alman zulmü propagandasını karşı atakla Türklere çevirmek amacıyla kurnaz bir metoda başvurmuştur. Papaz Lepsius'un seçtiği diplomatik belgelerden beklenen Ermeni katliamlarının vuku bulduğunu, fakat bunun sadece Türkler tarafından işlendiğini; Alman subaylarının ise biçare Ermenileri kurtarmak için ellerinden geleni yaptıklarını ispatlamaktır."[15]

Ermenilerin, soykırım tezini güçlendirmelerinde uygun materyali sağlayan Lepsius'u adeta bir adalet tanrısı mertebesine çıkarmalarının bilerek veya bilmeyerek Almanya'nın inkâr siyasetine hizmet etmesi Lepsius'un misyonu nedeniyledir. Lepsius için Ermenilerin gördüğü muameleyi değil, bu muamelede Almanların suçortağı olmadığını göz-

13. (Gotthard Jaschke,"Johannes Lepsius: Zum Hundertsten Geburtstag am 15 Dezember", Die Zeichen der Zeit (evangelische Monatsschrift tür Mitarbeiter der Kirche),12 (1958), s. 448.]

14. (Ulrich Trumpener, Germany and the Ottoman Empire 1914-1918, New Jersey, 1968 ,s. 206 n15.)

15. [Andrea Bacınoğlu, *Modern Alman Oryantalizmi*, s. 205.]

ler önüne sermek önemliydi. Kısaca Lepsius Ermenileri değil, Almanya'yı savunan bir avukattı. Oysa yayınladığı belgeler soykırım kanıtı olarak kullanılmaya elverişli olsalar bile kitabının, salt bu açıdan İngilizlerin yayınladığı ünlü Mavi Kitap'tan üstün olduğu söylenemez. Siyasal bilimler profesörü R. Pinon'un J. Lepsius, hakkında yazdıkları da şunlardı: "Kendisi aynı zamanda bir Alman yurtseveridir. Ermenilerle ilgilenirken, Almanya'nın siyasi ve iktisadi etkisini de gözden uzak tutmuyordu ve bir gün Ermenilerin, Asya Türkiyesi'nde Alman nüfuzunun yayılıp, yerleşmesinde en iyi ajanlar olacağı umudunu besliyordu."[16] Aslında Lepsius, Asya Türkiyesini ele geçirmekte Ermenilerin Almanya'ya Türklerden daha çok yardımcı olacağına dair görüşünde yalnız değildi. Alman devlet adamları içinde bu görüşte olanı pek çoktu. Hatta İstanbul Büyükelçisi Wangenheim bile başlangıçta bu görüşteydi.

Lepsius'un güvenilmiz kişiliği hakkında çok yazılmıştır. Yazarak yapmak istediğini, "Bütün Türk olana karşı, vahşi, körü körüne acımasız; katliamın politik, ahlaki ve sosyal sebeplerinin tamamen örtbas edilmesi ve vahşet olaylarının keyfi sunumu" diyen Almanlar da olmuştur ama bu onun yayınladığı belgelerin "seçmece" olduğunu gösterir, asılsız olduğunu göstermez. Ermeni araştırmacıların olayın tehcir değil soykırım olduğunu kanıtlamak için en sık başvurdukları kaynak Lepsius olduğu için Lepsius ayrıca Türkler tarafından da küçültülmüştür. Oysa Lepsius, "olay mahalli"ni görmemizi kolaylaştırmaktadır. Ahlaki zaafı, bunu Alman devletinin inkâr siyasetine alet olarak yapmış olmasıdır.

Alman devletinin gizlilik ve inkâr siyaseti kendi yargısına karşı da çalıştırılmıştır. Örneğin Talat Paşa davasında mahkeme, Tehcir döneminde Almanya'nın Halep Konsolosu olan Rössler'i tanık olarak dinlemek için devletten izin

16. [Aktaran Taner Timur, *Türkler ve Ermeniler*, s. 60-62. 346]

istemiş, şu yanıtla reddedilmiştir: "Ermeni öğrenci S. Teiliriyan'a karşı açılan ceza davasında tanık olarak ifade vermesiyle ilgili dilekçenizin işleme konulmasından önce bay Rössler'e sorulacak soruların formüle edilmesini rica ediyorum. Dışişleri Bakanlağının bir memurunun, önceden netleştirilmiş bir çerçeve olmaksızın sorguda hazır bulunmasının politik önemi gözardı edilemez."[17] Elbette edilemez. Çünkü Rössler, gönderdiği raporlar nedeniyle İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'dan sık sık uyarı alan Alman diplomatlarından biriydi.

17. [Dışişleri bakanlığı müsteşarından (Haniel) Teiliriyan'ın ceza davasındaki savunmaya, Gordon Berlin, 1 Haziran 1921 Kopya No: 1. H 3160. 1921-06-01-DE-001 Kaynak: PA-AA/NL/Rössler/Bd. 2; Yazı]

IX. BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA'DA ERMENİ SORUNU

Milliyetçi Ermeni tarih anlatımına göre Ermeni Soykırımı 1915-1916 yıllarında bitmemiştir. İttihat ve Terakki'den Kemalist harekete geçmiş ve Güney Kafkasya'ya taşarak 1922 yılına kadar sürmüştür. Ermeni tarihçiler bu sonraki aşamaya "Türklerin Ermeni soykırım ihracı" gibi bir de ilginç bir isim bulmuşlardır.

1915-1916 yıllarında, Anadolu vilayetlerindeki Ermeni tehcir ve katliamlarının "soykırım" olup olmadığını kitabın önceki bölümlerinde tartışmamış, sadece Almanya'nın devlet rolünü ve birinci dereceden sorumluluğunu göstermeye çalışmıştık. Güney Kafkasya bölgesinde, Kemalist askeri güçlerle tamı tamına silahlandırılmış Ermeni halkı arasında cereyan eden çatışmalara "soykırım" denilmesi, tarihi gerçeklikle bağdaşmayan keyfi bir yorumdur. Çünkü Güney Kafkasya olayları, 1915-1916 yıllarındaki Ermeni katliamlarıyla karşılaştırılamayacak kadar bambaşka olan bir tarihsel zemin üzerinde yeni siyasal ilişkiler içinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Güney Kafkasya'daki çatışmalar bir yanıyla etnik savaşlardır ama diğer yanıyla da ve esas olarak "sınıf savaşları" niteliğine bürünmüşlerdir. Bu kez sahnede Almanya pozisyon değiştirmiş olarak vardır ama Ermeni ve Türklerden başka Gürcü ve Azeri gibi diğer Güney Kafkasya milletleri ve Bolşevik Rusya vardır. Önce Güney Kaf-

kasya'nın genel durumunu, sonra da bu bölgede 1917 yılından sonra cereyan eden askeri ve siyasal gelişmeleri görelim.

Güney Kafkasya'nın stratejik önemi Avrupa ve Rusya için, ama aynı zamanda Osmanlı için Bakü petrollerinden ve Orta Asya'ya, İran yaylası üzerinden Afganistan ve Hindistan'a ve Çin'e açılan bir kapı olmasından ileri gelir. Bölgede Azeri, Gürcü ve Ermeniler, hem kendi aralarında, hem de bölgede mevcut daha küçük millet veya etnik topluluklarla içiçe bir yaşam sürdürmekteydiler. 1878'den 1917 yılına kadar Kars, Ardahan, Batum sancakları da bölgenin bir parçasıdır ve bu bölge 1917 yılına kadar tamamen Çarlık Rusyasının egemenliği ve kurduğu askeri idare altında yaşamıştır. Ermeniler Erivan merkezli olarak bu bölgede ve bölgenin tamamına dağılmış olarak yaşamaktaydı. Güney Kafkasya'nın en önemli illeri olan Bakü ve Tiflis'te nüfusun önemli bir kesimini, yer yer çoğunluğu Ermeniler oluşturuyordu. Güney Kafkasya'da sadece Bakü'de belli bir Ermeni işçi sınıf ve Tiflis'de etkin bir aydın zümre vardı, bölgede hakim toplumsal düzen feodaliteydi. Tiflis siyasi, ticari ve kültürel bakımdan Güney Kafkasya'nın başkenti sayılıyordu.

Çarlık idaresinde Güney Kafkasya'da 6 eyalet ve 5 özerk bölge vardı. Osmanlı idari sistemindeki Batum, Kars Ardahan sancakları 1878'de savaş tazminatı olarak Rusya'nın eline geçmiş Kars ve Batum (Artvin dahil) vilayetleri olarak düzenlenmişlerdi. Batum ve Kars Gürcü vilayeti, Ardahan sancağı ise Ermenistanın kazasıydı. Bu milletler mozayiği içinde Güney Kafkasya'da "millet" olarak sivrilebilen, Gürcüler ve Ermenilerdi. Millet bilincini geliştiren altyapı ve kültürel yapı Azerbaycan'da yoktu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Güney Kafkasya Osmanlı-Alman İttifakının bütün dikkat ve kuvvetiyle yoğunlaştığı temel savaş cephesi olmuş, bölge halkları oradan oraya savrul-

dukları bir kaosun içine sürüklenmişti. Çarlık Rusyası İttifak Devletlerine karşı bir savaş önlemi olarak Güney Kafkasya'da, yer yer çoğunluk olan Müslüman nüfusu, daha Anadolu'daki Ermeni tehciri başlamadan hemen önce göçe zorlamıştı. Savaş başladıktan sonra Alman savaş planı gereği Anadolu'dan göçe zorlanan Ermeni nüfusun yarım milyona yakını Güney Kafkasya'ya sığınacaktı. "Kaos" dediğimiz buydu. Güney Kafkasya stabil bir siyasi çerçeveye kavuşmak için 1922 yılını beklemek zorunda kalacaktı. 1917-1922 yılları arasında Güney Kafkasya'da işgaller, milli çatışmalar, savaşlar, açlık, hastalık ve katliamlar, bazı noktalarda nüfusun yarısının ortadan kalktığı, bir çok yerleşimin haritadan silindiği trajik sonuçlar yaratmıştır.

Önce Güney Kafkasya'daki Ermeni gerçeğine Ermeni tarafından söylenmiş birkaç sözle, Ermeni Taşnak Partisi'nin kurucusu ve Ermenistan'ın ilk başbakanı Ovanes Kaçaznuni'nin değerlendirmesiyle bakalım. Kaçaznuni Ermeni Taşnaksutyun partisinin kurucusu olduğu gibi bu partinin her şey olup bittikten sonra tasfiye edildiği hareketi de başlatan en önemli önderi durumundadır. Partisinin göçmen bir siyasi hareket haline geldiği 1923 yılında Romanya'daki kongresinde, 1914'ten alarak yaptığı değerlendirmede şu tarihi özeti çıkarıyordu: "Türkiye savaşa henüz katılmamıştı. 1914 Sonbaharında Güney Kafkasya'da gönüllü Ermeni birlikleri kuruluyordu. Taşnaksutyun Erzurum'da yaz ortası gerçekleştirdiği ve Teşkilatı Mahsusa liderlerinden Bahattin Şakir'in de katıldığı kongresinde Rusya Ermenilerinin yaklaşan savaştaki muhtemel tavrına karışmayacağını karar altına aldığı halde birliklerin oluşmasında ve Türkiye'ye karşı başlattıkları eylemlerde görev aldı. Ciddi sonuçlar yaratacağı baştan belli bu tutuma partinin yönetim çoğunluğu karşıydı. Çarlık hükümetinin Türkiye'den koparacağı Ermenistan, I. Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan İngiltere'nin, Türkiye ile yakınlık kuran Azer-

baycan'ı ve Almanya ile yakın ilişkiler kuran Gürcistan'ı cezalandıracağı düşüncesiyle, Azerbaycan ve Gürcistan'a yönelik saldırılarının destekleneceğini zannetmiştir."[1]

Kaçaznuni'nin dikkatimizi çektiği temel konu, Ermenilerin silahlı güçler kurdukları, Çarlık Rusyası ile işbirliği yaparak Türkiye'ye, İngiltereye yaslanarak Gürcü ve Azeri milletlerine saldırdıklarıdır. Birinci Dünya Savaşı başlarken başlattıkları bu siyaseti Ermeniler 1921 yılı sonuna kadar sürdüreceklerdir. "Soykırım" tezi burada, gereksinmesi olmadığı halde Ermenilerin Türkiye'ye ve diğer Güney Kafkasya milletlerine karşı yürüttüğü savaşları yok sayar veya küçümser. Tarihin bu çok yoğun bölümünü adeta bir "Ermeni masumiyeti"ne çevirir. Milliyetçi Ermeni tarih kurgusu ortaya, öylesine akla aykırı bir tablo çıkarır ki, "Bütün milletler masumdur" lafını haklı olarak reddeder ama yerine, "Güney Kafkasya'da ve Anadolu'da sadece Ermeniler masumdur" gibi, inandırıcı olmayan bir görüş koyar. Ermenilerin "soykırım"a uğradıklarını kabul edecek olsak bile bu çocuksu tarih tahrifatını kabul etmek olanaksızdır.

Güney Kafkasya'da tarihin akışı 1917 yılı başından itibaren değişmeye başlar. Rusya'da 1917 yılının Şubat ve Kasım aylarında peşpeşe iki büyük devrim yaşanır. Şubat Devrimi Çarlığı devirmiş ve yerine "Demokratik Rusya"yı kurmuştur. Kasım Devrimi ise "Demokratik Rusya"yı yıkacak, yerine Bolşevik İşçi-Köylü Devletini, Sovyet Rusyayı kuracak, bu iki büyük tarihi olay Birinci Dünya Savaşının seyrini değiştirecektir. Bilimsel tarih literatürüne "Demokratik Burjuva Devrimi" olarak geçen Şubat Devrimi Rusya'da kapitalist gelişmenin önünü açmıştır. Kasım Devrimi ise işçilerin ve yoksul köylülerin birleşerek yaptıkları bir devrimdir, Şubat'ta ge-

1. Aktaran Kamil Agacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, 2001, Cilt 7, sayı 1, s. 325.

lişmesinin önü açılan kapitalizmi yıkmış, yerine sosyalist bir toplumun inşasını başlatmıştır.

Şubat 1917 Devrimi ülkede istikrar sağlayıp yerleşmeye ve demokrasiyi yerleştirmeye çalışırken aşamayacağı pratik bir güçlükle karşılaştı. Kurulan burjuva hükümetin Rusya'ya barış, köylüye toprak, işçiye iş vermesi bekleniyordu. Bunların hiçbirini vermediği için halk çoğunluğunun güvenini yitirdi. Yıkılan Çarlığın yerine kurulan "Geçici Hükümet"e karşı halktaki bu güvensizliği, küçük ve devrimci bir işçi sınıfı partisi olan Bolşevik Parti derinleştiriyordu. Güvensizlik temelsiz değildi. Şubat devrimi ile Çarlığı deviren asıl güç halkın kurduğu Sovyet örgütü olmasına rağmen gerçek iktidar halkın eline geçmemiş ve "Geçici Hükümet"te kalmıştı. Bu geçici hükümet, savaşı devam ettirme kararı alarak Rusya'yı hepten çökertiyordu. Buna karşılık Rus orduları, Kafkas cephesi dahil, bütün cephelerde hızla çözülmeye başlamıştı. Yani Rusya'nın, istese de savaşı sürdürme imkânları hızla tükenmekteydi. 1917 yaz aylarına gelindiğinde Rus askerlerinin Kafkas cephesini, firar ederek kitleler halinde boşaltmaya başladıkları açıkça görülüyordu.[2]

Ancak bu sadece temel bir eğilimdi, 1915 Sarıkamış savaşından beri savaşılmadığı için Kafkas cephesi hâlâ ayakta sayılırdı. Ayrıca zaten Rusya'nın Kafkasya'daki egemenliği öteden beri askeri idi. Gürcüler hariç orada her hangi bir milliyetçi titreşim bile yoktu. Kafkas cephesi ayaktaydı ama ülke içerde tümüyle sınıf temelli bir iç savaşa doğru sürükleniyordu. Ekonomi, siyaset ve toplumsal moral tamamen çökmüştü. "Halk", kendi başının çaresine, alternatif bir devlet olarak uç veren "Sovyet"lerde bakmaya başlamıştı. Tarihin Rusya için kritik olan bu momentinde ülkesini ve dünyadaki gelişmeleri doğru gören ve Rusya'nın is-

2. Akt. Nurcan Toksoy. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. sayı 47, Cilt: XVI, (Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s. 419)

tikbalini net bir biçimde ortaya koyabilen küçük Bolşevik Parti, bir yandan açlıktan bıkmış halk kitlelerini ve savaştan bıkmış askerleri yanına çekerken, bir yandan da Sovyet'lerin içinde iktidar yürüyüşünü hızlandırmayı başarmıştı. Bu yürüyüş sürdü ve Bolşeviklerin Sovyetler'de iktidar olmalarıyla birlikte Çarlıktan kalma klasik imparatorluk devleti de ömrünü tüketmiş oldu. Bu süreç Rus takvimiyle 7 Kasım 1917 günü sona erdi ve tarihin en büyük devrimlerinden biri gerçekleşti.

Bolşevik Rus devriminin savaşan halklara ve devletlerine ilk çağrısı "İlhaksız Barış" oldu. Bu çağrı ile birlikte Rusya'nın savaştan çözülüşü daha da hızlandı. Bolşevik hükümet Çarlığın yaptığı gizli anlaşmaları da açıkladı. Bu açıklama bütün cephelerde durumu değiştirdi, ittifaklar gevşemeye başladı. Bolşevik devrimin etkisiyle Avrupa'da yükselen devrimci ve barışçı dalga hükümetleri sarsar duruma geldi. Fakat bu gelişmeler Bolşevik Rusya'yı güçlendirmiyordu. Çünkü Bolşevikler aynı zamanda Çarlık milletlerinin tümüne "ayrılma hakkı" tanıdıklarını ilan etmişlerdi ama bu ilkesel tutumun çok ağır sonuçlar doğuracağı anlaşılmıştı.

Çarlık Rusyası içindeki milletler zaten 1909 Japon yenilgisinden beri ayrılma tartışmaları içindeydiler. Şubat Demokratik Burjuva Devrimi Rusya milletleri için bir burjuva birlik umudu yaratmıştı fakat Geçici Hükümet'in savaşa devam politikası bu umutları da yerle bir etmişti. Kendi kaderini tayin ilkesinin uygulanmasının Rusya için ne gibi sonuçlar doğuracağı henüz bilinmediği için, karar Bolşevik yönetim içinde de tartışma yaratıyordu. Nesnel durum şuydu: Rusya birliğinde Ruslar nüfusun yarısından azıydı. Ama birlik bir Rus imparatorluğu idi. Çarlığın tarihi, Rus olmayan milletlerin baskı ve yasaklarla asimilasyonuna dayalıydı. Bu nedenle Rus olmayan milletlerde Rusya'ya karşı düşmanca milliyetçi duygular kök salmıştı. Ayrıca, Şubat'ta devrilen Çarlığın yerine iktidara gelen Geçici Hükümet, ik-

tidarda kaldığı dokuz ay boyunca Çarlık milletlerinin burjuva sınıflarını desteklemiş, umutlandırmış, politik bakımdan güçlendirmiş, Rusya milletlerinin milli burjuva sınıflarını tarih sahnesine davet etmişti. Bu gelişme bu milletlerin burjuva sınıfları için, kendi bağımsız devletlerini kurma dürtüsü olmuştu. Bolşevikler Çarlık milletlerine kendi kaderini tayin hakkı tanımakla adeta Rusya'nın dağılmasının fitilini ateşlemiş oldular. Çarlık Rusya'sına ve Şubat'la gelen Demokratik Rusya'ya karşı "birlikçi" olan Çarlık milletlerine önderlik eden burjuva sınıfları, Bolşevizmin güçlü olmadığı her yerde Bolşevik Rusya'ya karşı "ayrılıkçı" bir yola girdiler. Merkezden çözülmeler hız kazandı. Bu durumda Rusya'da, Polonya ve Fillandiya dışında kalan tüm Çarlık milletlerini kapsayan ve 29 Aralık 1922 yılına kadar sürecek olan bir Bolşevikleştirme süreci başladı. Bu bir iç savaş şeklinde gerçekleşecekti.

Rusya'nın Güney Kafkasya cephesini diğer cephelerden ayıran önemli bir durum vardı. Bu durum, Rusya'nın Osmanlı toprağı olan Doğu Anadolu'nun ve Doğu Karadeniz bölgesinin önemli bir bölümünü işgal etmiş olmasından kaynaklanıyordu. Diğer cephelerde Rusya'dan çekilme olacakken, Kafkasya cephesinde Rusya geri çekilecekti. Ama nasıl çekilecekti, bu belli değildi.

Bolşevikler her millete ayrılma hakkı tanıyan kendi kaderini tayinle ilgili bildiriyi 15 Kasım 1917'de yayınlamışlardı. Bunun Güney Kafkasya'daki durum için anlamı bu bölgede yaşayan milletlerin Rusya'dan ayrılıp kendi bağımsız millet-devletlerini kurmalarıydı. Güney Kafkasya'da bu milletler esas itibarıyla Gürcüler, Ermeniler ve Azeri Türkleriydi. Rus ordusunun işgal ettiği Osmanlı toprağı Doğu Anadolu vilayetlerinden çekilmesi Kafkasya milletlerinden sadece birinin, Ermenilerin ufkunu genişletiyordu.

1917 Kasım'ından başlayarak 1922 yılına kadar, Rusya'ya karşı politikalar, Rusya'nın politikaları, Rusya ile ilgi-

li işler ve ilişkiler, hatta bizzat Rusya'nın kendisi de "geçici!"ydi. Bolşevik devrimi bir amele-köylü devrimiydi. İktidarda kalır mı, kalmaz mı, kalırsa ne kadar kalır, kestirebilen yoktu. Bu belirsizlik sadece Rusya için değil, bütün dünya için önemli sonuçlar doğuracaktı. Belirsizliğin Güney Kafkasya ve barış bağlamında Osmanlı-Rusya ilişkilerini etkilemesi de kaçınılmazdı. Çünkü, Güney Kafkasya'da yaşayan Ermeni, Gürcü ve Azeri milletlerinin burjuva siyasal önderliğini yapan partiler, (Ermeni Taşnaksutyun, Gürcü Menşevik, Azeri Müsavaat) Bolşevik iktidarı tanımamışlardı. Rusya'ya bağlılıkları, Bolşeviklerin yenilgisiyle birlikte geri geleceğine inandıkları "Geçici Hükümet"e bağlılık anlamındaydı.

Bolşevik devrimi ile birlikte Güney Kafkasya'nın kanlı tarihi başladı. Rus Kafkas Orduları komutanı 7 Kasım Devrimi'ni ve Petersburg'da kurulan Bolşevik Sovyet yönetimini tanımadığını gün geçirmeden yayınladığı bir bildiriyle ilan etti. Hemen arkasından 8 Kasım 1917 de Kafkasya Rus Ordusu Ordu Komitesi aldığı bir kararla Bolşevik devrimini meşru hükümete karşı girişilmiş bir komplo olarak değerlendirdi ve devrilen hükümete bağlılığını açıkladı. Tiflis Yürütme Komitesi de bir açıklamayla Ordu Komitesi'nin tavrına katıldı.[3] Bu fiili durum Güney Kafkasya için belirsizlik demekti. Çünkü, devrilen Geçici Hükümete bağlılık savaşa devam, Bolşevik hükümete bağlılık ise barış siyaseti oluyordu. Sadece bu bile Güney Kafkasya'da kaosu fitillemek için yeterliydi. Belirgin olan tek şey, Bolşeviklerin Kafkasya milletlerine kendi kaderini tayin hakkı tanıdığıydı. Gürcüler ve Ermenilerde "millet bütünlüğü" ve bunu temellendiren milli bir kültür öteden beri kısmen varolduğu için erkenden topar-

3. Akt. Nurcan Toksoy. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. sayı 47, (Dokumenti i Materiali Povineşney Politiki Zakavkazya i Gruzii, Belge No: 3, s. 2)

landılar. Ayrıca Gürcüler ve Ermeniler, Rus ordusunda askerlik yaparak askeri bir birikim sağladıkları için avantajlıydılar. Azeri milleti bunlardan yoksundu.

Kendi kaderini tayin hakkının tanınması Ermenistan için bir fırsattı. Bolşeviklerin "parti olarak" aldıkları ve ileride özeleştirisini yapacakları bu karar, sadece Güney Kafkasya'da yaşayan Ermenileri değil, aynı zamanda hâlâ Osmanlı idaresi altında yaşayan ve artık bir "Ermenisiz Ermenistan" haline gelmiş bulunan Doğu Anadolu'daki Ermenileri de kapsamaktaydı. Doğu Anadolu Rus ordularının işgalindeydi ve Rusya'da yeni iktidar, önerdiği "ilhaksız barış"ın bir gereği olarak işgal altında tuttuğu Osmanlı topraklarından çekilecekti. Bu gelişme Osmanlı Devleti yönünden, Kafkas milletleri için olduğundan daha önemli olacaktı. Şu nedenle: Demek ki Bolşevik siyasetin Rusya'da başarılı olması halinde Kafkasya Ermenistanında Doğu Anadolu'nun bazı vilayetlerini de içine alan bir Ermeni devleti ortaya çıkacaktı.

Bolşevik siyaseti Ermeniler lehine bu şekildeydi ama gene Bolşevik "kendi kaderini tayin hakkı" ilkesi, sadece bir "ilke" idi ve her somut mesele için, somut şartların somut tahlili çerçevesi içinde yeniden ele alınacaktı. Ermenilerin içinde bulunduğu şartlar ise, kim söylemiş olursa olsun, söylendiği için değerli olan bir Ermeni görüşe göre şöyleydi: "Ermeni sorununu anlamak için genellikle Trans-Kafkas gerçeği hakkında bilgi almak gerekiyor. Çünkü sosyal hayat, dini hayat, toprak ve su meseleleri, milli yönden siyasi durum ve devletlerin Trans-Kafkas politikası, birbirleriyle öylesine iç içe girmişti ki, Ermenistan'ı tecrit edilmiş şekilde gözden geçirmek imkânsızdır. Diğer yandan önderlik rolünü üzerlerine alan Menşevikler, büyük toprak sahipleri, asilzade ve küçük burjuvalar, Ermeni dükkancılı-

ğının ve petrol sanayicilerinin, Azeri beylerinin ve hanlarının ittifakının ilhamcıları idiler."[4]

Bu kötü çeviride yatan doğru analiz Ermeni hareketinin öncüsü olan sınıfla ilgili tanımıdır. Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra ve aynı ay içinde Kafkas Ordu Komitesi'nin himayesinde Tiflis'te Temsilciler Meclisi üyelerinin katılacağı bir toplantı çağrısı kararı alındı. Amaç Kerenski hükümetine bağlı Kafkas Cumhuriyeti oluşturmak üzere bir Meclis (Seym) toplamaktı. Bu Meclisin bölgede barışı ve asayişi sağlaması beklenmekteydi.[5]

15 Kasım 1917'de ise aynı karar Maveray-ı Kafkas Hükümeti'nin kurulması biçiminde geliştirildi. 15 Kasım'da kurulan bu hükümet, egemenlik ilan etmemiş, Gürcü, Ermeni ve Azeri temsilcilerden oluşan bir tür federasyondu. Hükümetin merkezi Tiflis'teydi. Alınan karara göre Gürcü, Azeri ve Ermeni topluluklar kendi kendilerini yöneteceklerdi. Bu hükümetin ilk işi Petersburg'daki Sovyet hükümetini tanımadığını açıklamak oldu. Hükümet Kafkasya bölgesindeki büyük toprak sahiplerinin hükümetiydi. Rusya ile birliği gözden çıkarmıyordu. Ona göre Sovyet iktidarı geçiciydi. Kurucu Meclis toplandığında Demokratik Rusya geri dönecekti.[6]

Bolşevik Sovyet hükümeti de Güney Kafkas hükümetinin kuruluşunu reddetti. Bu arada Rusya ile Antant (Almanya, Türkiye, Avusturya, Bulgaristan) devletleri arasında Brest-Litovski'de, tüm bölgede savaş sonrası ilk hukuki çerçeve olacak olan barış görüşmelerine de başlanmıştı. Bu görüşmelerde Kafkas hükümetinin yerel anarşiyi önlemeye

4. (Akt. Nurcan Toksoy. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. sayı 47, Cilt: XVI, Temmuz 2000) A. B. Boryan; Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya. SSSR, Cast II, Moskova 1929, s. 390)

5. (Boryan'dan akt. Nurcan Toksoy. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. sayı 47, Cilt: XVI, Temmuz 2000)

6. A.g.e.

dönük bir koordinasyon olduğu kabul görmüştü.[7] Rus delegeler görüşmelerde, Ermenilerin Osmanlı toprakları üzerinde çok az kaldıkları için birleşik bir Ermenistan devleti kurulması fikrini terkettiklerini de belirtmişlerdi.[8] Transkafkasya hükümetinin görünürde hükümet olsa bile maddi içerikten ve bir devlet hukukundan yoksun olduğu için devlet sayılamayacağını Boryan da belirtmektedir.[9]

Kaldı ki, kurulan Kafkas hükümeti, "gerçek bir hükümet" olsa da, olmasa da farketmezdi. Şu nedenle: Brest Litovski'de barış görüşmelerine başlanırken Osmanlı Alman ittifakı ve tabii Mihver Devletler ittifakı çöküyordu. Çünkü Alman görüşmeciler Rusya'nın vermeyi, Türkiye'nin almayı kabule hazır olduğu Kars, Ardahan, Batum sancaklarıyla ilgili hükmün ana antlaşma metnine konulmasına karşı çıkmaktaydılar. Batı Trakya Bulgaristan'a, Almanların baskısı ve Bulgaristan'ın savaşa girmesi koşuluyla ve savaştan sonra Türkiye'ye iade edilmek üzere bırakılmıştı, Almanya Batı Trakya'nın Türkiye'ye iadesini de kabul etmiyordu. Ayrıca Almanya, Türkiye ile imzaladığı gizli anlaşmalarda yer almasına rağmen ele geçirdiği Karadeniz Rus donanmasından, bu ganimetin kendi işgalinde olan Ukrayna'ya ait olduğunu savunarak pay vermiyordu. Üstüne üstlük, bütün bu pazarlıkları yapan devletlerden sadece Bolşevik Rusya değil, hepsi, Avrupa'da yükselmekte olan komünist devrimci dalga ve savaş hükümetlerine karşı yaygın toplumsal muhalefet nedeniyle yarın ne olacaklarını bilebilir durumda değillerdi. Pazarlığı yapılan çıkar denklemleri, anlaşma sağlansın veya sağlanamasın, hemen yarın tuzla buz olabilirdi. Bu somut durum, verilen veya verilmeyen sözlerin hukuki değerini veya sağladığı meşruti gerekçeleri buza

7. A.g.e.
8. A.g.e.
9. A.g.e.

yazılmış yazı mertebesinde hükümsüz kılmaktaydı. Ancak belirtmek gerekir ki, uygulama kabiliyeti sıfır bile olsa, birbirini tanıyan devletlerin altına imza attıkları anlaşmaların siyasi bir değeri her zaman vardır. Bunu vurgulamamız, Kemalist hareketin daha sonra Güney Kafkasya'da girişeceği askeri eylemin meşruiyetini Brest Litovsky'den almasıyla ilgilidir.

2 Aralık 1917 de bütün cephelerde ateş kesilmesiyle birlikte Brest-Litovsk şehrindeki, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sürdürülen görüşmeler olumlu bir mecraya girerken Kafkas cephesi için de iki tarafın askeri kumandanlıkları düzeyinde sınırların belirlenmesi kararına varıldı. Rus ordusu Kafkas cephesinden çekilecekti ama bundan daha fazlası açıklık kazanmadığı için Osmanlıya karşı cepheyi Gürcüler ve Ermeniler tutmuş olacaktı.[10] 17 Kasım (1917)'da Rus ordusu karargahını Erzincan'dan Erzurum'a çekmekle çekilmeyi başlatmış bulunuyordu.[11] Rus ordusunun çekilmesinden doğacak "boşluğa" büyük bir ilgi doğacağı kesindi. Ordu kumandanlarının yöneteceği çekilme sürecini yönetmeye Güney Kafkasya hükümeti de talip olmuştu.[12] Bunlar olurken, Kafkasya'da, Bolşeviklerin işini bitireceğine inanılan Kurucu Meclis üyeleri Petersburg'a gitmek için Tiflis'i henüz terketmekteydiler.[13] Kurucu Meclis Bolşevik Rusya için Bolşevik işçi devriminin gelişmesi ya da sona erdirilmesi bakımından kritik bir dönemeç oluşturmaktaydı.

Rus ordusunun çekilmesiyle Doğu Anadolu'da doğacak

10. (Akt. Nurcan Toksoy. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. sayı 47, Cilt: XVI, Temmuz 2000. (Kazemzadeh, The Struggle for Transcaucasia..., s. 84.)

11. A.g.e.

12. Akt. Toksoy. AAMD. sayı 47, Cilt: XVI, (Hovannisian, a.g.e., s.109)

13. A.g.e. (Twerdo Khlebof, Hatırat, s.9)

boşluk için, 21 Kasım 1917'de Erzincan'da ordu kumandanları, Transkafkas Komiserliğinin de benimsediği şu meşruiyet çerçevesine imza atmışlardı: Askeri operasyonlara son. Orduların girmesi yasak belirlenmiş bölgeler. 7 mil derinlikte topçu atışlarına kapalı sınır bandı. Her tür askeri yenilenmeye yasak...[14] Bu askeri açıdan "boşluk" alanda Kürt aşiretlerinden gelen geleneksel tehdidin önlenmesini ise Türkler garanti etmekteydi.[15]

Doğu Anadolu'ya birkaç aylığına sessizlik kazandıracak olan Erzincan Anlaşmasının sakat yanı, Bolşevik Sovyet yönetimiyle değil, Tiflis'teki Mavera-ı Kafkas Komiserliği ve Kafkas cephesi Rus ordu komitesiyle yapılmış olmasıydı. Ancak bu anlaşma Bolşevik yönetimle yapılmış olsaydı bile, bu kez, Bolşevik yönetimin günlerini sayılı gören bölgeye egemen görünen Güney Kafkasya Hükümeti (Mavera-ı Kafkas Komiserliği) nezdinde meşru olmazdı. Zamanın bıçak sırtı özelliği bütün gelişmeler için geçerliydi. Erzincan Anlaşması hatta Osmanlı Devleti'nin Kafkas hükümetini tanıdığı şeklinde dahi yorumlanmıştı.[16]

Bu asılsız bir yorumdu. Çünkü Osmanlı başkenti İstanbul'da, 7 Kasım devriminden itibaren, gerek hükümet çevrelerinde ve gerekse basında ve kamuoyunda, Bolşeviklere karşı giderek yayılan bir sempati doğmuştu, bu sempatinin politik ilişkilere henüz yansımadığı söylenebilirdi. Lenin'den gelen barış çağrısının Anadolu'yu, Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde içine girdiği ve gittikçe eridiği kulvardan, Alman cehenneminden kurtarabilecek tek ışıktı. İttihat ve Terakki yönetimi bunun farkında olacak kadar basiretliydi. İlk çelişki hemen doğdu. Olmayan, ancak umutlarını Kurucu Meclis tarafından yeniden kurulacak diye

14. A.g.e. 14. (Boryan, a.g.e., s. 408.)

15. A.g.e. (Yavuz, Nurcan, *İşgal ve Mezalimde Erzincan,* Ankara 1996)

16. A.g.e. sayı 47, Cilt: XVI, (Zavriyev.) 1949, s. 46.

beklenen "Demokratik Rusya"ya bağladığı ve bağımsızlık ilan etmediği için egemenlik sorunu olan Kafkas hükümeti, Doğu Anadolu'dan çekilen Rus ordusunun yerini, güya milliyet temeli olmayan, Rus, Gürcü, Türk, Ermeni kolordularıyla ikame edeceğini 18 Aralık 1917'de açıkladı.[17]

Bu açıklamayı hukuki olmaktan çıkaran, sadece Erzincan protokolünün "Kürtlerin saldırganlığını Türkler engeller" şeklindeki hükmüyle çelişmesi değildi. Açıklama'yı yapan "hükümet" değildi. Tarihi gerçeklik temelinde yapılıyordu, şu hayallerle değil: "Rusya'da herkesin kabul ettiği bir iktidar kurulacak. Trans-Kafkas halklarının kaderi ve onların normal gelişmesi, bölünmesi veya birliği Rusya imparatorluğuna bağlıdır. Trans-Kafkas'ı egemen devlet saymak doğru değildir.[18]

Tam da bu sırada, Aralık 1917 ayında Ermenistan'da, Bolşeviklere meyleden bir ayrışma yaşanacaktı. Eski Sovyet Prezidyum'u üyesi Varlan Avanessov'un öncülük ettiği Hınçak Partisi kökenlilerin de katıldığı, Taşnaklara karşı bir ihtilal çağrısı yükseldi. Trans-Kafkasya birliğinden koptuğunu ilan eden bu grup merkezi Bolşevik hükümetle irtibat kurdu. Haziran ayından itibaren "Kommounist" adlı haftalık bir yayın çıkarmaya başladı. Yayın Ermeni kitlelerine açıkça şunu duyurmaktaydı: "İşçi ve Köylülerin hükümetiyiz. Rus hükümetine itaat edin ve şundan emin olun ki, bu hükümet, akıtılan bunca kan ve göz yaşından sonra sizleri özgürlüğe kavuşturacaktır"[19] Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler için de geçerli olan bu çağrı Güney Kafkasya'da Milliyetçi burjuva hareketlerle, Bolşevik işçi ve köylüler arasında çok kanlı iktidar savaşları olacağı haberini veriyordu.

Kafkasya'daki milletlerin milli hareketlerini yöneten

17. (Akt. Toksoy. AAMD. sayı 47, s. 4)
18. (Boryan'dan akt. M. Perinçek. s. 398.)
19. Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, s. 336.)

Taşnak, Menşevik, Müsavat gibi siyasi partilerin eski Rusya'ya karşı birlikçi tutumları, Kurucu Meclis'in Bolşevik Sovyet iktidarına son vereceği umuduna koşullanmışken Bolşevikler Kurucu Meclis'i 5 Ocak 1918 tarihinde, toplandığı ilk gün dağıttılar. Dağıtılan Kurucu Meclis'in Transkafkasyalı üyeleri 10 Ocak 1918 günü, başkenti Tiflis olan "Transkafkasya Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Bu cumhuriyet daha sonra, 9 Nisan 1918'de Transkafkasya'yı "bağımsız, demokratik, federatif" bir cumhuriyet olarak açıkladı ve ilk hükümetini kurdu. Yeni hükümet bir anayasa hazırlayacak, sınırları belirleyecek, bölgede çatışmalara son verecek, anarşiyi bastıracak, toprak reformu yapacaktı. Bunlar tamam da, esas olan dış politikaydı. Asıl zorluk buradaydı. Çünkü savaşın seyri içinde temel paradigmalar değişmiş bulunuyordu.

Rusya devrimden sonra müttefikleri olan İtilaf Devletleriyle bağını birden bire koparmıştı. Osmanlı Devleti ile, Kafkasyayı da kapsamına alan bir içerikle Brest Litovski görüşmelerini devam ettiriyordu. Bu görüşmelere Gürcü ve Ermeni milliyetçi partileri katılmamayı tercih etmişlerdi. Gürcistan 26 Mayıs 1918 tarihinde kendi bağımsızlığını ilan etti ve Transkafkasya Cumhuriyeti dağıldı. Çünkü Bolşevik Rusya'ya karşı olmakta birleşen bu üç milletin kendi kaderini tayin konusunda birleşmeleri mümkün olmamıştı. Dünyada genel hayat başka türlü işlemekteydi ve sonuçları bölgeye kısa süre içinde yansıyacaktı. Azeri, Ermeni ve Gürcü milletlerinin kendi kaderini müşterek kullanmada gösterdikleri basiretsizlik ister istemez üçünün birden kaderini bölge dışındaki güçlerle birleştiriyordu. Osmanlı hükümeti ile Rusya arasındaki Brest-Litovsk anlaşmasına ve eklerine götürecek temaslar, bölge milletlerini dışlayan bir platform olarak cephe komutanları tarafından sürdürülmekteydi. Transkafkasya hükümeti bu görüşmelere, üstelik katılma çağrısı aldığı halde katılmayarak, kendi milli gelecekleri yönünden belki de tarihinin en büyük siyasi hatasını

işlemiş olacaktı.[20] Katılmamaya gösterdikleri bahane, toplanacağını bekledikleri, toplandığı gün dağılan Kurucu Meclis tarafından yetkilendirilmemiş olmaktı. Bekledikleri bu yetki artık hiç gelmeyecekti.[21]

Bolşevik Sovyet Rusya Hükümeti çekileceği işgal bölgesinde (Doğu Anadolu) kendi lehine gördüğü bir düzenleme kapsamında "Ermeni Halk Milisi" Kurulmasını 11 Ocak 1918'de kararlaştırdı. Bolşeviklerin amacı Doğu Anadolu'yu Osmanlı hudutları içine dağılmış veya hudutlarının dışına çıkmış-çıkarılmış göçmen durumdaki Ermenilerin geri dönüşüne hazır hale getirmekti. Gerçekten de Birinci Dünya Savaşının acilen onarılması zorunlu hasarlarından biri de göçmen sorunuydu. Savaşan ülkelerin bütün kentleri göçmen kaynıyordu. Buna, firar ve orduların çözülmesinden doğan başıboş asker yığınları da eklediğinizde ortaya trajik bir durum çıkmaktaydı. Bu bağlamda yerleşecek toprak bulmak bakımından durumu en ağır olan millet Ermenilerdi. Bolşevik hükümetin kurulmasını istediği, "Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" sınırların kesinleşmesine kadar sürecek geçici bir yönetim olacaktı. Ancak Osmanlı-Rusya sınırında bir Ermenistan devleti kurulması da Bolşevik Rusya'nın planında vardı. Plan Ermeni devletinin kurulmasını yerel referanduma bağlamakta, ancak referandum için şahsi mal ve mülkün güvenliği için Ermeni halk meclisi kurulması ve Ermeni göçmenlerin yurtlarına engelsiz dönüşünün garantisini içermekteydi. Ancak askeri cepheler henüz yeterince soğumadığı için, bu plan gelişmelerin altında ezilecekti.[22]

Burada dikkat çekilmesi gereken temel nokta, hesabı her ne olursa olsun Osmanlı hükümetinin Güney Kafkasya

20. Akt. Toksoy. AAMD. sayı 47, (Afanasyan) s. 34.)

21. Akt. Toksoy. Afanasyan, a.g.e., s. 34.)

22. Tevfik Bıyıkoğlu, Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, 1958, s. 16)

Cumhuriyeti'ni, egemen bir devlet olarak tanımadığı halde, cephenin tasfiyesini ele alan Brest Litokvsk görüşmelerine davet ederek tanımaya hazır olduğunu ima ettiğidir. Osmanlı hükümeti bu yaklaşımı Rusların çekildiği işgal bölgelerindeki Müslüman Türk-Kürt nüfusu korumak amacıyla benimsemişti. Bunu da sadece mevcut iki kolordusu ile yapmak durumundaydı. Enver Paşa, cephe komutanı Vehip Paşa'ya yazılarında bu noktanın altını çizmekteydi. Hatta görüşmelere katılan Rus-Kafkas ordusunun görüşmecisi kendisinin, katılmayan bağımsız Kafkas Hükümeti adına hareket ettiğini beyan bile etmişti. Emperyalizme bağlı olmayan bir çözüm için ortaya çıkan bu tarihi fırsatı heba ettikleri için pişman olduklarını Ermeni Taşnak önderleri yıllar sonra itiraf edeceklerdir. (Ermenistan'ın ilk başbakanı Kaçaznuni'nin ünlü raporu) Buna karşılık istişari bir formel "cumhuriyet"in bileşeni olarak Ermeni Taşnak önderliği, Bolşevizme hayır diyerek Rusya'ya sırtını dönmek, Kerenski'nin bir gün her nasılsa geri dönüp "Demokratik Rusya"yı yeniden kuracağını ummak, bu olmazsa ayak sesleri bölgeden duyulmaya başlayan İngiltere'nin gelip, "Büyük Ermenistan"ı ayağa kaldıracağı hesabını yapmakla Ermeni halkına ve bu arada diğer bölge halklarına pahalıya malolacak bir bedel ödemeyi göze almış bulunuyordu.[23]

Gerçi Bolşevik Rusya'yı reddedip herkes başının çaresine baksın noktasına gelindiğinde Osmanlı Devletine dönülecek fakat kararsızlık devam edecektir: "Trans-Kafkasya, Türkiye'nin ilgisini takdir etmektedir. Ancak kesin cevap Ukrayna ve Güney Rusya görüşmesinin sonuna ertelenmelidir."[24]

Herkes politik yalan söyleyebilir, tarih söylemez. Brest Litovski'de görüşmeler yeniden başladığında Müşir Ahmet

23. Akt. Toksoy. AAMD. sayı 47, Cilt: XVI (Kazemzadeh, a.g.e., s. 84)

24. Akt. Toksoy. AAMD. sayı 47, Cilt: XVI (Hovannisian, Armenia..., s. 120.)

İzzet Paşa, 20 Ocak 1918'de Ruslardan, Kafkas cephesinde silahlı Ermeni milisler oluşturmalarının nedenlerini soracaktır. Cevap, "Kafkas cephesindeki kuvvetleri, -mahallileştirme anlamında- 'millileştirme'" şeklindedir. Demek ki artık Güney Kafkasya genelinde veya Ermenistan özelinde mevcut silahlı güçlere "ordu" olarak bakabiliriz. Bu orduların içine girdiği çatışmalara da artık "savaş" diyebiliriz.

Bolşeviklerin Güney Kafkasya'da Rus ordusunu ikame edecek yerel askeri örgütlenmeye geçmesi gayet doğal, hatta şartlar gereği mecburidir de. Çünkü Rusya, bir an önce barış yapıp içerde Bolşevik rejimi güçlendirmek istemektedir. Kafkas milletlerinin bölgede asayişi kendi silahlı güçleriyle sağlamasına ancak bu bölge üzerinde ilhakçı emelleri olan bir Osmanlı siyaseti itiraz edebilirdi. Demek ki böyle bir siyaset yoktu ya da mümkün değildi. Çünkü zaten görüşmeler "ilhaksız, tazminatsız barış" temelinde açılmıştı. Gerçi Enver Paşa'nın en azından Azerbaycan'ı Rusya'dan koparmak gibi bir hayali vardı. Ancak bu iki bakımdan ham hayaldi. Birincisi, Güney Kafkasya'da Bolşeviklerin en güçlü oldukları yer, proletaryanın en güçlü olduğu yer olan Bakü idi. Osmanlı himayesine ilgi duyan Azerbaycan milli burjuva hareketi Müsavaat Partisi ise Gence merkezliydi ve Bakü'de etkisizdi. Ayrıca Müsavaatçıların Rusya'dan kopmak gibi kesin ve net değil, "gelişmeleri izleyen" bir politikası vaardı. Bir de buna, artık bölgeye inmiş bulunan Almanya izin vermezdi, çünkü Alman-Türk ittifakı çöküyordu, Osmanlı Güney Kafkasya'da tek başına askeri operasyonlara girişemezdi, savaşın sonu görünmüş, "maceracılık" bitmişti.

Ukrayna-Brest Litovski-Bolşevikler

Brest Litovski anlaşmasına götürecek müzakereler sürerken Güney Kafkasya'daki gelişmeleri etkileyen yakın bir

faktör de Ukrayna idi. Bağımsızlık hareketi Ukrayna'da Ekim Devriminden önce, başlamış (Rada) Bolşevikler o zaman da Ukrayna'nın bağımsızlığını desteklemişlerdi. Ukrayna bir köylü ülkesi ve Avrupa'nın, özellikle de Almanya'nın buğday ambarı durumundaydı. Ukraynalı büyük toprak sahipleri mahsullerini Almanya'ya satarak zenginleşmişlerdi. Ancak Ukrayna'nın yerli sanayisi yoktu, Rus sanayi yatırımları ve Rus proletaryası vardı. Ekim Devrimi'nden sonra bağımsızlık hareketi hız kazanmış, 7 Kasım 1917 günü Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmişti. Kurulan hükümet, Devrimden önce kurulmuş bulunan Rada'ya karşı da savaş açmak zorunda kalmıştı. Bolşevikler Ukrayna'nın bağımsızlığını hemen tanımış olmakla birlikte 2. Rusya Sovyetleri Kongresinde "Ukrayna Merkezi Yürütme Kurulu" adıyla somut bir örgütlenme başlatmışlar, Şubat 1918'de Kiev'i ele geçirmişler ve yeni bir Sovyet hükümeti kurmuşlardı. Ancak bu Bolşevik hükümet ömürlü olamamıştı çünkü Almanya Rada (Burjuvalar Meclisi) ile anlaşarak Ukrayna'yı işgal etmişti. Devrimden sonra bağımsızlığını ilan eder etmez Almanya ile anlaşarak Rusya'ya savaş açan Polanya ise başından itibaren olayların içindeydi. Ukrayna'da Alman işgali Kasım 1918'e kadar sürecek Osmanlı Devleti ise işgal altındaki Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıyarak, Alman mihverinden kopamadığı pasif bir pozisyonu benimseyecekti.[25]

Osmanlı devlet politikası Brest Litovski görüşmeleri sonuna doğru giderken, aceleye sıkışmıştı. Çünkü o aylarda Osmanlı Devletinin Güney Cephesi de çökmek üzereydi. Bir an önce Kafkasya'daki sınırlarının netleşmesini istemekteydi. Bu durumda Kafkasya politikasını, mahalli kuvvetlerin belli bir ölçüye kadar silahlanmasını kabul noktası-

25. (Akdes Nimet Kurat, aynı eser, s. 385-389.)

na geri çekmişti. Ancak Azeri Türklerin güvenliği konusundaki hassasiyetini koruyordu.

Ukrayna'nın Rusya'dan koparak Antant devletleri safına geçmesi, tarihen sıradan bir olay gibi görünse de, Güney Kafkasya üzerinde yarattığı etki önemliydi. Ukrayna'nin İttifak (Mihver) Devletleriyle anlaştığının ertesi günü, 10 Şubat 1918'de Rusya tek taraflı olarak savaşa son verdiğini ilan edecektir. Bu şaşkınlık yaratan radikal bir dış politikaydı. Diplomatik teamüllere uymadığı gibi diplomasiyi de gereksiz kılan bir çıkıştı. Rusya ile işi ve hesabı olanlar artık bu karardan sonra ne yapacaklarını Rusya ile değil, kendileriyle konuşmak zorunda kalacaklardı. Rusya'nın bu kararı Ermeniler dahil, tüm Güney Kafkasya milletlerinin bir anlamda "sahipsiz" kalması anlamına geliyordu. Bu noktadan sonra iki Osmanlı kolordusu Erzincan yönünde hareket geçerek Rus işgali altındaki bölgenin büyük kısmında kontrolü ele geçirecektir. 17 Şubat 1918'de Alman ordusu da Rusya topraklarına girerek ilerlemeye başlar. İttifak Devletleri insiyatif üstünlüğünü ele geçirmiş olurlar. Brest-Litovski'de görüşmeler 27 Şubat 1918'de yeniden başladığında Almanya, ele geçirdiği avantajlı pozisyona dayanarak adeta haddini bilmez koşullar ileri sürecektir. Bir metin hazırlandı ve 3 Mart 1918'de, tarihe Brest-Litovsk Andlaşması adıyla geçen sonuçlara ulaşıldı.

Onu bizzat imzalamış olan devletler yönünden bile unutulmuş bir tarih kenar notu olarak kalan Brest-Litovski Barış Andlaşmasının 3 Mart 1918'de imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti Doğu Anadolu vilayetlerini işgalden kurtardığı gibi, 1878'de Ayastefanos Anlaşması gereği savaş tazminatı olarak Çarlık Rusyasına bıraktığı Kars, Ardahan, Batum sancaklarını da geri alacaktır. Türkiye'yi Güney Kafkasya'daki gelişmelerin içine çeken, bu tarihten sonra artık Turancılık veya Kafkasya milletleri üzerindeki şu veya bu hesabı değil, Brest Litovski anlaşmasının hayata ge-

çirilmesi sürecinden doğan somut gereksinmeler olacaktır. Bu tarihi bağlam, milliyetçi Ermeni tarih görüşünün ileri sürdüğü, "Kemalistler Ermeni Soykırımını ihraç ettiler" suçlaması için de aydınlatıcıdır. Çünkü Ermeni sorunu Kars, Ardahan, Batum sancaklarının iadesi ile birlikte Osmanlı Devletinin "içine" geri dönmüş oluyordu. Ermeni sorunu, Güney Kafkasya'daki tarihi ve insani doku nedeniyle Osmanlı'nın içine tek başına dönemezdi. Gürcü sorunu ve Azeri sorunu ile birlikte dönerdi.[26]

Güney Kafkasya'daki gelişmeler için "işgal", "saldırı", "ilhak", "iltihak", "soykırım" vb. tanımları kullanacaksak, bunları önce Brest Litovski anlaşması gibi temel bir tarih kriterine vurmak gerekir. Varsa hâlâ bu bölgede çözülmemiş sorunlar, bunların da tarihi referansı, ister istemez bu anlaşmadır.

Rusya Doğu Anadolu illerini çözülme-dağılma eşliğinde düzenli olarak boşaltırken boşaltma planlı fakat yavaş gerçekleşiyordu. Yavaş gerçekleşmesinin nedenleri vardı. Rus ordusu yenilen bir ordu gibi kaçmıyordu. Diğer bir neden, Çarlık ordusunun Osmanlı topraklarına "yerleşme" (koloni-leştirme) amacıyla gelmiş olmasıyla ilgiliydi. Rus devletinin işgal ettiği Osmanlı topraklarında inşa ettiği altyapının görkemi ve kapsamı, giriştiği imar hareketleri ve gerçekleştirdiği büyük yatırımlar, daha sonra bölgeye girip bunları gören Batılıları dahi hayrete düşürecek ölçülerdeydi. Rus ordusunun çekildiği yerler otomatik olarak Osmanlı ordusunun denetimine geçmiyordu. Rusların çekilmesi, "ne haliniz varsa görün" noktasındaydı. Çünkü Brest-Litovski Barış Andlaşması'nı, savaşta Rusya'nın müttefiki olan öteki İtilaf

26. 90 yıl sonra Gürcistan devlet başkanı Şvardnadze, "Gürcistan Rusya'nın Güney ucu değil, Türkiye'nin Kuzey ucudur" diyerek bu tarihi gerçekliği vurgulamıştır. Buna biz, "Gürcistan dediğimiz yer Trabzon'a kadar uzanır" diye de eklemeliyiz. Bu nedenle Türkiye cumhuriyeti devletinin bir "Trabzon politikası" olmuştur. Bu politika Trabzon'a, Türkiye'nin bir parçası olduğunun sürekli biçimde hatırlatılmasıdır.)

devletleri kabul etmemişlerdi. Bu durumda Osmanlı Devletinin, devlet olarak varlığı dahil, tüm geleceği belirsizdi. Kısaca, Osmanlı ordusu Rusya'dan boşalan Doğu Anadolu topraklarını bir tür savaş ganimeti olarak ele geçirmekteydi. Nitekim İtilaf devletleri kısa bir süre sonra gelecekler, bu ganimeti Osmanlı hükümetinin elinden alacaklardı. Ama Osmanlı Devleti Rusya ile yaptığı anlaşmanın uygulanmasını isteme hakkını elinde bulunduruyordu. Güney Kafkasya bu durumda ve Osmanlı Devletinin gözünde "bağımsız" Bolşevik Rusya'nın bir parçasıydı. Çünkü Osmanlı Devleti Trans Kafkasya hükümeti temsilcilerini barış görüşmelerine katılmaya davet etmiş, onlar da bu daveti, Petersburg'daki Bolşevik hükümeti tanımadıkları, eski Rusya'nın birliğine bağlı oldukları gerekçesiyle geri çevirmişlerdi.[27]

Bu nedenle, Brest Litovski anlaşması, başkaları tanımamış olsa bile, en azından tanıyanların siyasi ve askeri eylemleri açısından kesin bir meşruiyet temeli sağlamaktaydı. Elbette somut ortam, ayrıca bedelini ödemek koşuluyla herkesin kendi hakkını kendisinin tayin ettiği esneklikteydi.

Rus ordusu, işgal ettiği Doğu Anadolu vilayetlerinden çekilirken, Kars, Ardahan, Batum Sancaklarından da çekiliyordu. Elbette bu sadece bir "askeri geri çekilme" idi. Siyasi bir geri çekilme değildi. Gerçi Brest Litovski anlaşması ve ekleri, Bolşevik hükümetinin bu sancakların genel hukuk ve devletler hukuku yönünden alacağı yeni biçime karışmamasını, buralarda halkın kendi yönetimini seçmekte özgür olduğunu da içeriyordu. Ama unutmamak gerekir ki, anlaşma Rusya'yı en zayıf anında yakalayan bir anlaşmaydı, kudurgan Alman emperyalizmini doyurmak için verilmiş kocaman ve kanlı bir et parçasıydı. Lenin buna, "eşkiya ile uzlaştık" diyordu.

27. Akt. Toksoy. AAMD. sayı 47, Zavriyev, K Noveyıey Istorii..., s. 47.)

Osmanlı Devleti 10 Mart 1918 günü Trans-Kafkasya Komiserliği'den Kars-Ardahan ve Batum'un boşaltılmasını istedi. Rusya buna uydu. Ancak bu üç eski Osmanlı sancağı artık önemli oranda Ermeni ve Gürcü halk barındırıyordu. Kafkas Kurucu Meclisi bu üç sancağın Rusya tarafından Osmanlı Devletine iadesini tanımadığını, ancak durumu görüşebileceğini açıkladı.[28]

Güney Kafkas Hükümeti bu amaçla 11 kişilik bir heyeti, artık Rusların çekilip Türklere devrettiği Trabzon'a gönderdi. Osmanlı tarafına Hüseyin Rauf Bey'in başkanlık ettiği görüşme 14 Mart günü başladı. Ancak Güney Kafkas Hükümeti toplantıya, Brest Litovski Anlaşmasından iki gün önce, 1 Mart 1914'te aldığı, "Trans-Kafkas sınırının yeniden çizilmesi, Türkiye'nin egemenliği altındaki bir Ermeni muhtariyetinin sağlamlaştırılması ve Doğu Anadolu'daki milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkını" öngören bir kararla geldiği için durum bir anlaşmaya varmak bakımından elverişli değildi.[29]

Hiçbir olumlu sonuç vermeyen Trabzon görüşmesinin açıkça gösterdiği şey, Osmanlı devlet politikasının Güney Kafkasya'ya fırsatçı bir leş kargası gibi bakmadığını göstermesiydi. Osmanlı Devleti adına Rauf Bey toplantıda şu görüşü açıklamıştı: "Maveray-ı Kafkas, Rus Sovyet hükümetini tanımadığına göre ilk önce kendisini tanımlamak zorundaydı. Ancak hukuki bir varlık edindikten sonra Osmanlı Devleti ile görüşebilirdi. Bu şartlar yerine getirilinceye kadar ortada tek bir hukuki varlık vardı. O da Sovyet hükümeti ve onunla imzalanmış olan Brest-Litovski barışıydı." Bolşevik Rusya geri verirken, Gürcüler Batum'u, Ermeniler ise Kars'ı vermek istemedikleri için Trabzon gö-

28. Yerasimos. *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 21.)

29. Muratoff, Ailen, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harpler.*, s. 429.

rüşmeleri yarıda kesildi. Osmanlı'nın devlet muhatabı da Bolşevik Rusya olarak kesinleşmeye doğru yöneldi.

Bolşevik Rusya'nın Osmanlı'ya geri verdiği Kars, Ardahan, Batum sancaklarını Gürcü ve Ermenilerin vermek istemeyişi çözümü ister istemez askeri alana taşımaktaydı. Ermeni, Türk, Gürcü; bu Güney Kafkasya milletleri Bolşevik Rusya ile ilişki üzerinden kendi kaderini tayin etme imkânına hiç el atmadılar. Oysa Bolşeviklerin politikası onlara bu yolu kapatmıyor, aksine sonuna kadar açıyordu. Bolşevikler milliyetçi burjuva sınıfın iktidara gelip bağımsızlık ilan ettiği Ukrayna Polonya ve Finlandiya örneğinde, bu politikalarını somutlaştırmışlardı. Çarlık milletlerine, özellikle de Gürcistan'ın tavrı nedeniyle Güney Kafkasya milletlerine önerdikleri, ekonomik işbirliği ve entegrasyonunun derinleştirilmesi konseptiydi. Güney Kafkas milletleri kendi egemenliğini ilan eden bağımsız devletler olmaya da yönelmediler. Kaderlerini sadece Bolşeviklerin yenileceği varsayımına veya İran üzerinden bölgeye gelecek İngilizlere bağladılar. Bundan emindiler. İhgiltere ve Fransa'nın desteğini alan Rus burjuva güçleri sonunda nasıl olsa kazanacaklardı. Batum Kars meselesini askeri bir sorun haline getirmeleri, emperyalist güçlere olan aşırı güvenlerinden kaynaklanıyordu. Bu durumda olması gereken oldu ve harekete geçen Osmanlı 3. Ordusu 30 Mart 1918 de Batum'un kapısına dayandı. 5 Nisan 1918'de Sarıkamış, 14 Nisanda Batum Gürcülerden ve 25 Nisanda Kars Ermenilerden geri alındı. Bütün bunlar, Ermeni ve Gürcülerin kurabildikleri mahalli silahlı kuvvetleriyle savaşarak oldu. Osmanlı Devletinin bu askeri harekatına, sonuçları Ermeni milleti açısından dramatik olsa bile, "soykırım" demek, soykırım kavramını hafifletmekten başka bir anlama gelmez.[30]

30. (İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri*. s. 133)

Osmanlı'nın Trabzon'da, "Bağımsız ol görüşelim" dediği Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti, ilk hükümetini 26 Nisan 1918'de, Osmanlı ordusu Kars ve Batumu geri aldıktan sonra kurdu. Osmanlı Devleti, 28 Nisanda, kurulan bu hükümeti tanıdığını açıkladı ve Batum'da konferansa çağırdı.

Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nin kırk delege ile katıldığı Batum Konferansı'na Almanya da katıldı. Osmanlı Devleti, elde ettiği askeri üstünlüğe de güvenerek taleplerini ağırlaştırmıştı. Ahıska, Ahılkelek, Iğdır, Gümrü'yü ve Gümrü-Culfa demiryolunu da istiyordu. Bu, Osmanlı Devleti için, Bolşevik Rusya'nın nasıl tepki göstereceğini bilmeden 1828 yılındaki sınırlarına ulaşmak isteğini yansıtıyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti aynı zamanda, kendi sınırında fakat küçük ve zayıf bir bağımsız Ermenistan kurulmasına da razı olmaktaydı. Batum'da Ahılkelek Türkiye'ye verildi, anlaşma sağlandı. Ne var ki, Batum'da görüşmeler sürerken Osmanlı ordusu 15 Mayısta Gümrü'ye girmişti.[31]

Bolşevik Rusya için, Güney Kafkasya'daki bu gelişmeler Menşevik Gürcü önderliğini, özellikle barış görüşmelerinden kaçtıktan sonra daha ağır şartlar altında barış yapması nedeniyle, eleştirme hakkı doğuruyordu. Bolşevikler Çarlık milletlerinin bağımsızlık ilanını ilke haline getirmiş olsalar da Maveray-ı Kafkas Hükümetini tanımamışlardı. Osmanlı hükümeti ise Brest Litovski anlaşmasını, yani 1878 sınırlarını aşarak 1828 sınırlarına göz koymakla, ömrünü tüketmekte olan Talat Paşa hükümetini ayakta tutmaya çalışmaktaydı. Çökmekte olan Musul cephesine ağırlık verebilmek için Kafkasya'da fırsatçı bir siyaset izleyip sınırlarını bir an önce kesinleştirmek derdindeydi. Osmanlı ordusuna karşı aldığı ağır askeri yenilgi üzerine 26 Mayıs

31. Yaresimos. *Türk-Sovyet İlişkileri.*, s. 22)

1918 de Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Maveray-ı Kafkas Cumhuriyeti dağıldı.[32]

Yine aynı gün Ermeniler de bağımsızlık ilan ettiler. Azerbaycan ise bağımsızlığını 28 Mayıs 1918'de açıkladı. Sonuçta Kafkas milletlerinin siyasal öncüleri Azerbaycan-Müsavat partisi Türkiye'nin, Gürcü Menşevikler Almanya'nın, himayesine sığınırken Ermenistan'da Taşnaklar İngilizlerin İran üzerinden gelmekte olan ayak seslerini beklemeye başladılar. Kafkasya'nın Kemalistlerden önceki siyasi tarihi böylece kapandı.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Ermeni Milli Meclisi Osmanlı ile görüşmelere devam etti. Anlaşmalardan doğan ve fiilen gelinen sonuçlara itiraz etti. Ermeniler kendilerine, yaşamalarına yetmeyecek kadar küçük bir toprak verildiğini ileri sürdüler. Buna yol açan Taşnak siyaseti için Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak benzetmesi yapılabilir. Taşnaklar ayrıca Ermeni meselesinin uluslararası bir mesele olduğunu, Osmanlı Devletinin İtilaf devletleri ile varacağı anlaşmalarla belirleneceğini savunmaktaydılar. Sınıra itiraz ettiler.[33]

Ermeniler haklıydılar ve İtilaf devletlerinin bölgeye gelmesiyle birlikte kendilerine yeni bir gün doğacağına inanmaktaydılar. Osmanlı Devleti ise buna karşılık Ermeni ve Gürcülere, onların topraklarında yaşayan müslümanları Türk topraklarına alacağı garantisini veriyordu. Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyacağını teklif etmesi de Osmanlının o güne kadar izlediği Ermeni siyaseti açısından ciddi bir ödündü. Ayrıca Ermenistan'a 10 bin km2 toprak bırakıldı. Böylelikle 3 Haziran 1918'de Taşnak Ermenistan Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında Batum Anlaşması imzalandı.

32. İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri.*, s. 133.)

33. İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri.*, s. 133.

Ermeni Taşnak yönetimi, ayağını bağımsız devlet olarak ilk kez yere bastıktan sonra Brest Litovski anlaşmasıyla Batum anlaşması arasındaki kendi aleyhine farkı telafi edebileceği bir politikaya yöneldi. Osmanlı Devleti'nden karşılık olarak, 2 Temmuz 1918 tarihinde "Batum anlaşması şartlarına uyarak Bakü'deki Ermeni silahlı güçlerini geri çekmesi" cevabını aldı. Osmanlı çatal siyasetinin ilk takılmasıdır bu. Çünkü Bakü'deki Ermeni kuvvetleri Osmanlı'nın, kıyaslanmaz güç üstünlüğü sayesinde pes ettirdiği Taşnaklardan farklı olarak Bolşeviklerle işbirliği halindeydi ve aralarında güçlü bir komünist akım mevcuttu.

Batum Konferansı'nda Osmanlı Devleti üç ayrı Güney Kafkas cumhuriyeti ile anlaşarak 1828 sınırlarına ulaşırken Azerbaycanlı Müsavaatçılarla yaptığı anlaşma ile de bu cumhuriyet üzerinde belli bir vesayet geliştirmiş olmaktaydı. Azerbaycan ile imzalanan anlaşmanın dördüncü maddesine göre; Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin istemesi koşuluyla Osmanlı Devleti iç düzen ve güvenlik adı altında silahlı müdahale hakkını elde etmekteydi.[34]

Ancak bu aşamada Osmanlı Devletinin Kafkas milletleriyle tek tek veya birlikte yaptığı anlaşmaların, uluslararası ilişkiler bakımından bir değeri yoktu. Çünkü Birinci Dünya Savaşı bitmekte ve dünya yeni bir döneme geçmekteydi.

Osmanlı Mütareke'yi İmzalıyor

Talât Paşa'nın sadrazamı olduğu İttihat ve Terakki Hükümeti, 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yerine 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu. Yeni hükümet ilk iş olarak İtilaf Devletleri ile anlaşma arayışına girdi. Bu güç olmayacaktı. Çünkü zaten bilhassa İngilizler savaş devam ederken İttihat ve Terakki hükümetiyle anlaşma yapmak

34. Yerasimos, *Türk- Sovyet İlişkileri.*, s. 25)

için resmi diplomasi dışında olan yolları denemişler fakat Osmanlı Devleti ile anlaşmanın Alman devletiyle anlaşmak demek olduğunu somut olarak görmüş ve başarısız olmuşlardı. Yeni Osmanlı hükümeti İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Resmi Türk tarih diline savaşın bu son noktası "zımni yenilgi" (yenilmediği halde yenilmiş sayılmak) biçiminde yerleşmiştir. Bunda doğruluk payı, İtilaf Devletlerinin Osmanlı'yı savaş dışına çıkarmak için savaş boyunca ve çok değişik kanallardan gizli diplomatik girişimleri sürdürmeleri anlamında, mevcuttu. Ayrıca Osmanlı ordusu savaşın ilk yarısındaki Sarıkamış ve Çanakkale savaşları dışında ciddi bir savaş vermemişti. Bu da doğaldı çünkü Osmanlı Devleti savaşın öznelerinden biri değildi, sadece savaşan güçler için ele geçirilicek bir hedef durumundaydı.

Mütareke Güney Kafkasya'daki gelişmeleri ve Ermenilerin durumunu tamamen değiştirdi. 1917 Bolşevik Devrimini izleyen dönemdeki gelişmelerin yarattığı bütün hukuki sonuçlar birden bire ortadan kalktı. Anlaşmaya göre, İran'ın kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı askeri çekilecekti. Doğu Anadoludaki bilinen 6 Osmanlı vilayetinde asayişi İtilaf devletleri sağlayacak, gerektiğinde bu illeri işgal edebileceklerdi.

Osmanlı askerinin Brest Litovski anlaşmasına dayanarak gerçekleştirdiği askeri operasyonlar sonucu Güney Kafkasya'da ve her şeyden önce Doğu Anadolu vilayetlerinde edindiği konumdan çekilmesiyle birlikte Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya bölgesi İngiliz ordularının denetimine girdi. İngilizler bilhassa Taşnak yanlısı Ermenileri himaye altına aldı. Menşevik Gürcüler de İngilizlerin himayesine girdiler. Batum hemen Gürcülere bırakıldı. Ermeniler durumdan istifade ederek Kars'ı ele geçirmek istediler.

Teşkilat'ı Mahsusa Kars'ta, Cenubi Garbi Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyesi adıyla yerel bir hükümet oluşturmuştu.[35]

Bu hükümet Gürcü ve Ermeni saldırılarını püskürtmekle birlikte Kars 1919 Mayısı'nda İngilizler tarafından işgal edildi ve yerel hükümet dağıtıldı. Azerbaycan Musavaat hareketi de İngilizlerle işbirliği içine girdi. Yaz boyunca yeni Osmanlı hükümetinin Güney Kafkasya siyaseti yoktu, olamazdı, çünkü İstanbul İngiliz işgali altındaydı. Ama Türkiye'nin böyle bir "sivil siyaset"i bulunuyordu. İttihat ve Terakki hükümetten uzaklaşmış fakat siyasetten uzaklaşmamıştı. Ülkede başka bir siyasi oluşum zaten yoktu. Teşkilat'ı Mahsusa Azerbaycan ağırlıklı olmak üzere, yerel Türk ve müslüman güçlere dayanarak Güney Kafkasya'daki faaliyetlerini sürdürmekteydi. Ancak Mahsusa'nın Azerbaycan ilişkileri İngilizlerle hareket eden Müsavaat partisi ile değil, Sosyalist olan "Hümmetçiler" üzerinden Bakû'deki Bolşeviklerle ve onların yeraltı faaliyetleriyle kurulan ilişkilerdi. Bu da bir politika idi ve İngiliz siyasetinin ateşli taraftarları olan Musavaat hükümetini en kısa zamanda yıkmak ve yerine Bolşeviklerle anlaşacak

35. "Cenubi Garbi Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyesi", Rus işgalinin sona ermesinden sonra, Anadolu'nun değişik merkezlerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kıvamında, ama işgal kuvvetlerine karşı değil, İtilaf devletlerinin himayesini sağlayan Ermeni, Rum vb. Birinci Dünya Savaşında mağdur edilmiş grupların geri dönüşü korkusuyla kurulmuş "öz savunma" örgütüdür. Merkezi devlet dumura uğradığı için geleneksel "yerel devlet" refleksini harekete geçiren İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın öncülük ettiği ve mahalli tüccar sınıfa dayanan bu oluşumlardan biri olan Cenubi Garbi Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyesi, bazı kaynaklarda "süslenerek" aktarılır. Daha sonra kurulacak olan Kemalist Cumhuriyet'e ilham veren bir "model" olduğu ileri sürülür. Hatta bunlara "halk oluşumları" diyenler de olmuştur (Bülent Tanör). Asya'da feodal yapının hakim olduğu her yerde örnekleri yüzlerce olan bu tür oluşumlara önderlik eden tüccar sınıf Türkiye'de, ticaret düzenini bozmamak için zorunlu olarak işgalci devletlerle işbirliği içine giren bir sınıftır. Bunun hainlik veya bağımsızlık gibi nitelenmesi de son derece yanlıştır. Nesnel bir durumun ürünüdürler.

bir hükümeti başa getirmek amacındaydı. Hatta Azerbaycan'da gerçekleştirilecek bir Bolşevik devrimine karşı Ermeni ve Gürcülerden gelecek muhtemel saldırıyı önlemek için Kazım Karabekir kolordusunun Kafkas hudutlarına doğru harekete geçmesi gerektiği de savunulmaktaydı.

İngilizlerin Güney Kafkasya'daki stratejik amacı Bolşevik Rusya'yı sıkıştırmak, Türkiye ile arasına set çekmek, Bolşevik yönetime karşı iç savaş başlatmış olan Denikin ordularını desteklemek ve bu amaçla Gürcü, Azeri ve Ermeni milliyetçisi hareketlerden sonuna kadar yararlanmaktı. Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan ve Gürcistan Haziran 1919'da bir askeri savunma anlaşması imzaladılar ve iki hafta içinde Ermenistan'ın da buna katılabileceğini kabul ettiler. Ermeni Taşnaksutyun yönetimi ise Denikin ile anlaşmayı tercih etti. Buna yolaçan, Taşnaksutyun'un beklentileriyle İngilterenin hesapları arasına giren açıydı. Bu açı Lozan anlaşmasına kadar genişleyerek devam edecek ve Ermeni Taşnaksutyun siyaseti iflas edecekti. Çünkü artık Ermeni milletinin kaderi Güney Kafkasya'da İngilizler için Gürcistan'ın veya Azerbaycan'ın öneminden azdı. Azerbaycan'ın, Gürcistan üzerinden Batum'a akıtılacak bir petrolü vardı.

1919 yılı Güney Kafkasya'da görece sakin geçecektir. Dikkatler Birinci Dünya Savaşını kazanan ve kaybeden devletlerin Avrupayı ve dünyayı yeniden düzenleme tartışmalarına çevrilmiştir. Stabil durum herkes için geçerli hukuki bir durum değildir. Kısaca haklar pazarlığı bitmediği için fiili durum yaratma girişimlerine rastlanmaktadır. Hareket halinde olan ve gittikçe belirgin hale gelen, Bolşevik Rusya'nın rejimi içerde tahkim edebileceği bir güç kazanmış olduğu, Amerika'nın Avrupa'da savaşa katılmış olmasından sonra Almanya'nın Ukrayna'da tutunması olanaksız hale geldiğidir.

Bu arada Almanya'nın himayesine girmiş olan Gürcistan Menşevik hükümeti 1920 Ocak ayında, İtilaf devletleri tarafından tanındı ve ortaya bağımsız ve egemen bir Gür-

cistan devleti çıkmış oldu. İtilaf devletleri, Taşnak, Menşevik ve Musavatçılara dayanan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la Güney Kafkasya seddini oluşturdular. İngiltere'nin Kafkasya temsilcisi Oliver Wardrop, Lord Curzon'a gönderdiği 3 Ocak 1920 tarihli telgrafta, Kafkas seddinin önemini Türkiye'nin Rusya'dan yardım almasını engellemek olarak özetliyordu. Britanya ordusunun yardımı ile Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın güçlü bir blok oluşturarak, Bolşeviklerin Türkiye ve İran'a beklenilen müdahalelerini engellemelerinin gerekli olduğunu Churchill de anılarında yazarak doğrulayacaktır.

Kafkas seddi boşuna oluşmamaktadır. Çünkü aynı aylarda üyelerinin bir bölümü İngilizler tarafından tutuklanıp Malta adasına hapsedildiği için İstanbul'da çalışamaz duruma gelen Osmanlı meclisi Ankaraya'ya taşınmış, Mustafa Kemal hareketi Osmanlıdan kalma yerel iktidar güçlerini bu meclisin şahsında birleştirip yeni bir hükümet oluşturmuştu. Bu iki başlı bir iktidar durumu değildi, çünkü temeli İttihat ve Terakki ve daha da özelinde Teşkilat-ı Mahsusa olan Kemalist hareket devletin İstanbul'daki organları içinde de güçlüydü.

Öbür taraftan Rusya'da, 1919 yazında Bolşevik Sovyet yönetimine karşı Denikin tarafından başlatılmış olan karşı devrimci iç savaş 1920 yılının başlarına gelindiğinde Ukrayna'nın tamamında ve Kuzey Kafkasya'da büyük oranda temizlenmiş bulunuyordu. Ocak 1920'de İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya) Rusya'ya karşı uyguladıkları askeri ve ekonomik ablukayı kaldırdıklarında, Doğu ve Kuzey Karadeniz limanlarından Avrupaya kalkan şileplerin ambarlarında yer bulabilmek için servetler ödemeye hazır komünizm düşmanları kuyruklar oluşturuyordu.

Kemalistler ile Bolşevikler arasında o güne kadar ciddi herhangi bir yakınlaşma eğilimi olmamışken müşterek çıkarların her iki taraf da farkındadır. İngilizlerin 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal ettikleri gün Kâzım Karabe-

kir, Ankara'da mevzilenmiş Kemalist merkeze (Heyet-i Temsiliye) "Batum'da Bolşeviklik ilanıyla Bolşevikliğin Evliye-i Selase, Gürcistan ve Azerbaycan'da da gerçekleşmesi" yolunda teklifte bulunmaktadır. Aynı gün Mustafa Kemal'den aldığı cevap, "bu konuda lazım gelenin yapılması" şeklindedir. Bu yönde ilk adım, Batum'da Sovyet yönetiminin kurulmasıyla atılır. Bu işbirliği gelişecek ve Güney Kafkas milletlerinin kaderini de belirleyecekti. Çünkü Ankara hükümeti Güney Kafkasya'daki Ermeni, Gürcü, Azeri burjuva sınıflar üzerinden yerleşecek bir İngiliz hakimiyetini amaçları açısından tehlikeli görmekteydi. Mustafa Kemal mecliste her türlü tehlikeyi göze alarak "Kafkas Seddi"ni engellemekten söz ediyordu.

Güney Kafkasya'da Bolşevikleşme

İngiliz kuvvetleri Güney Kafkasya bölgesinden 1920 yılının Nisan ayından itibaren çekilmeye başladılar. Böylece Taşnak, Menşevik ve Müsavaatçıların arkasındaki fiili askeri destek kalkmış oluyordu. Bunun, Bolşeviklerle Türkiye'deki Kemalist hareket arasındaki Güney Kafkasya Seddinin ortadan kalkması gibi bir anlamı da vardı. Ankara'da 23 Nisan 1920'de toplanan 1. Meclis'te -ki bu aynı zamanda Osmanlı Meclisi'ydi- Kazım Karabekir Bolşeviklerle doğrudan temasa gelmenin Türkiye açısından taşıdığı önemi, "Bugün Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşevik ordularıyla el ele vererek hareketten başka bir çaremiz kalmamıştır." diyerek anlatmıştı.

Mustafa Kemal 26 Nisan'da 1920'de Lenin'e, içinde Kemalist askerî güçlerin Bolşevik askeri güçle (Kızıl Ordu) bütün bölgede birleştirilmesini teklif ettiği ünlü mektubunu yazacaktır. Osmanlı Meclisi'nin Ankara'ya taşındıktan sonra ilk dış politik eylemi olarak değerlendirilen bu mektupta Azerbaycan ve Gürcistan'ın Sovyet Cumhuriyetlerine katıl-

ması için zorlanması, Türkiye'nin de Ermenistan'a karşı bir askeri operasyon başlatması teklif edilmekteydi. Harekete geçmek için Bolşevik yönetimin yanıt vermesini beklemek gereksizdir. Bölgede olayların akışı zaten bu politikayı zorunlu kılıyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Bakû'deki Azerbaycan Komünist Partisi'yle ve Türk milliyetçileri ile öteden beri kurulmuş ve işleyen sıkı ilişkileri vardı. Bu ilişkiler Azerbaycan'da Bolşevik bir yönetimin kurulması için seferber edilecek ve 28 Nisan 1920'de Musavat hükümeti yıkılırak yerine Sovyet iktidarı kurulacaktır. Aynı günlerde Kazım Karabekir Batum Sovyetine destek olmak üzere bu sancağa, seçkin bir kurmay subaylar grubunu gönderecektir. Artık Güney Kafkasya'da Bolşevikleştirmenin yolu, Kemalistlerin de katkısıyla açılmış olmaktadır.

"Kemalistlerin katkısı"ndan sözetmek Güney Kafkasya'da yerel Bolşevik dinamizm hiç yoktu da, bölge dışarıdan, Kızıl ordu ve Kemalist ordu tarafından Bolşevikleştirildi gibi çok yanlış bir sonuca götürebilir. Doğru tanım şudur: Halk kitleleri başta Ermenistan olmak üzere, milliyetçi güçlere verdiği desteği geri çekmeye başlamış, Bolşeviklere katılmıştır. Bolşeviklerin iç savaştan üstün çıkması Güney Kafkasya bölgesi milletlerinin işçi ve emekçilerini kendi milliyetçi burjuva sınıflarına karşı ayaklandırmıştır. Bu öyle bir süreçtir ki, Kafkasya bölgesinde bulunan İtilaf devletlerine ait orduların içinden Bolşeviklere katılım, "taburlar halinde" (özellikle Fransız taburları) ortaya çıkmaya başladığında Avrupa'da yer yerinden oynamıştır. Güney Kafkasya'daki müslümanların Bolşevikleşmesi de bu sürecin bir parçasıdır.[36]

36. Bölgedeki Bolşevikleşmeye karşı direnmenin akıl karı bir iş olmadığını gösteren basit bir örneği burada verelim: Azerbaycan Müsavaat Partisinden bir heyet, Bolşeviklere karşı bağımsızlık güden İngiliz yanlısı siyasetine destek sağlamak için Türkiye'ye gelir ve İttitahçı ve Kemalist hareketin ileri gelenlerinden, kendisi de Azerbaycanlı (Karabağ) olan Ahmet Ağaoğlu ile görüşür. Türkiye'ye iltihak etmek ->>

Yerel Bolşevik güçlerin Bakü'den sonra güçlü oldukları yerlerden ikisi de Nahcivan ve Karabağ'dır. Bu iki sancak başından beri Bolşevik Rusya ile birlikten yana irade göstemiştir. 25 Temmuz 1920 tarihinde Kazım Karabekir kolordusu'nun askerleriyle Kızılordu askerleri Nahcivan'da buluşurlar. Buna "buluşma" demek yanlış değildir. Olay Türk Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin yayımladığı "Türk İstiklal Harbi" başlıklı eserin Doğu Cephesi kitabında "Türkler'in Kızıllarla İşbirliği" başlığı altında verilmiş ve şöyle denmiştir: "Türkiye ile Sovyet Rusya arasında irtibat ve işbirliğine inatla engel olmak isteyen İngilizler'in sadık aleti olan Ermeni Taşnak Hükümeti Kuvvetleri, 25 Temmuz 1920'de Şahtahtı'nı işgal ederek, biricik kara irtibat yolunu kesmişler ve Nahcivan'ı tehdit altına almışlardı. (...) 34. Alay'ın 1. Taburu, (...) saat 18.00'de Nahcivan'a gelmiş ve şehrin giriş yerinde Kızıl Tugay Komutanı, Süvari Alay Komutanı, komiserler, Kızıl bayraklar ve bir süvari bölüğü tarafından karşılanmış ve Enternasyonal Marşı ile selamlanmıştır." Milliyetçi Ermeni tarih görüşü Kemalist orduyu "soykırım" ile bu noktada suçladığına göre, Ermenistan'a karşı yürütülen harekatın hangi siyasal atmosferde gerçekleştiğini anlamak önemli olabilir. 14 Ağustos 1920 tarihinde bu olayı Meclis'e duyuran Mustafa Kemal şunları söyeyecekti: "Kızıl kuvvetler, (...) Ermenilerin maksatlarını fiil mevkiine koydurmadılar. 1 Ağustos 1920 tarihinde Rus Bolşevik hükümetinin Kızıl Ordusu'yla Büyük Millet Meclisi'nin ordusu Nahcivan'da birbiriyle maddeten birleşmiş oldu (alkışlar). Oraya giden kuvvetlerimiz, kızıl kuvvetler tarafından özel merasim ve fevkalade ihtiramat ile kabul edilmişlerdir. Burada birleşen iki hükümet

istediklerini de belirten heyete Ağaoğlu "İstikbalinizi Lenin'in Rusyası ile birlikte arayın" tavsiyesinde bulunur. (Müsavaat Partisi Berlin Kongresi tutanakları. 1936.)

kuvvetleri diğer kuvvetler gelinceye kadar mahallinde birlikte tedbirler almakla halen bugün dahi meşguldür."

Ermenistan'da 1920'nin ortalarından itibaren bariz bir "devrimci durum" yaşanmaktadır. Kemalizminki bu devrimci duruma dışarıdan müdahaledir ancak sorun Bolşevik Rusya'nın iç sorunudur. Kemalist ordunun Ermenistan'ın topraklarının bir bölümünü işgali, çıkarlar Rusya ile birleştiği içindir ve bu anlamda tam olarak "işgal" veya "dış müdahale" olarak değerlendirilemez. Ermenistan'a Osmanlı (Kemalist) askeri müdahalesinin meşruiyetine, 1917 öncesindeki dünyadan bakarak varılamaz. Dünya yeni bir meşruiyet aramaktadır.

Kemalist hareketteki bu Bolşevik sevgisi rastlantı değildir, her şeyden önce "sevgi" ve sempati değil, hesap-kitap işidir. Sonraki yıllarda gerçek bağlamından koparılarak hem Türk solcuları ve komünistleri, hem de Kemalist akımın uzantıları tarafından kullanılmıştır. Ermenistan'da Bolşevik yönetimin kurulmasından yana olan Mustafa Kemal bu kuruluşa Karabekir Paşa'nın yardımından söz ederken Osmanlı Devletinin (devlet hâlâ Osmanlı Devleti iken) politikasını özetliyordu: "Yine buyurdular, ki Gümrü'de Kâzım Paşa kendi eliyle Ermenileri komünist yaptı. (...) takdir ederdiniz ki en faydalı olan şey, zaten Komünist olmayan serseri (donsuz! demek istiyor) Ermenilere komünist dedirtmek için ve Taşnak mevcudiyetini bir an evvel yıkmak için yapmıştır." Ciddi bir meseleyi ciddiyetsiz biçimde sunmak gibi görünüyor ama Mustafa Kemal'in işsiz, eğitimsiz, fakir fukara insanlara "serseri" demekten hoşlandığı da bilinmektedir

Taşnak Ermenistanı Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri bozmaya dönük bir emperyalist politik işlevle görevlendirildiği için Rusya ve Türkiye tarafından ortadan kaldırılması gereken bir ajan örgüt mertebesinde görülmekteydi. Bunun Ermenistan'ın veya Ermenilerin ortadan kal-

dırılması gibi yakıştırma bir amaçla ilgisi yoktu. Gerçi her bir Ermeni, Bolşevik de olsa, 1915 felaketinin kanı daha kurumadığı için Kemalist harekete güvenmiyordu fakat bunun sadece Taşnak yönetimini devirmekten ibaret bir operasyon olduğunun garantisini Rusya'dan almaktaydı. Kemalist ordu, aslında bir saldırıyı püskürtmekteydi. Kâzım Karabekir Halil Paşa'ya yolladığı 31 Ağustos 1920 tarihli telgrafında amacı net biçimde ortaya koyacaktır: "Bence Taşnaklar şüphesiz esas olarak Antant'ın tarafında, ki aralıksız ve aktif olarak bize saldırmaları bunu kanıtlıyor. Bu yüzden Rus ve Azeri kızıl kuvvetleriyle beraber Taşnak engelinin ortadan kaldırılmasını rica ediyorum, zira bu ortak amaçlarımıza ulaşmayı hızlandırmak ve doğu meselesini çözüme kavuşturmak için gerekli. Israrla XI. Ordu'yu bu konuda kullanmak üzere müsaadenizi istiyorum."

1920 yılının sonbaharı başlarken Güney Kafkasya'da siyasi rüzgarlar, buradaki milletlerin milliyetçi güçlerini savuracak kadar enternasyonalist esmekteydi. Dünyanın dikkatleri de bölge üzerine toplanmıştı. Rusya ve Türkiye orada olduğu gibi Avrupa'nın komünist gücü de oraya gelmişti. Hindistan, Çin ve bütün Asya oradaydı. Temsilen bütün dünya solu ve emekçi hareketleri Bakü'de toplanmışlardı. Bolşevizmin Rusya'daki kaderi, devrim Batı'nın proleter yığınlarına açılamadığı için burjuva milliyetçi akımların sorunu haline getirilmişti. Bolşevizm, milliyetçi burjuva akımların emperyalizmin peşine takılmaya alternatif çareleri olabilirdi. Bolşevik Rusya ile birlikte davranarak bağımsızlıklarına kavuşabilirlerdi. Bolşevikler konuyu 1920'nin Eylül ayında Bakü'de, Doğu Halkları Kurultayı adıyla anılan bir platformda tartışmaya açtılar. Platform 17 Eylül 1920 Tarihinde mealen şu görüşü açıkladı: "a) Sönmekte olan Türkiye'deki milli hareket desteklenmelidir. İngilizlerle İran Şahı'nın ordularının Ermenistan ve Gürcistan'la birleşmesi engellenmelidir. Bunu başarmak, milli

Türk ordularıyla işbirliği yaparak Ermenistan'a müşterek bir harekat düzenleyerek, kendi halkını ezen Taşnak egemenliğini devirmekle mümkündür." Bize ve Türkiye'ye düşman Taşnak hükümetinin ortadan kaldırılması bize, Mustafa Kemal hükümetine maddi olarak yardım etme imkânını hemen vermese bile ona şu noktalarda destek olacaktır: Birincisi, Erzurum kolordusunun Ermeni sınırından alınarak Batı'ya gönderilmesini sağlayacaktır. İkincisi, cephe gerisindeki tehdidin ortadan kaldırılması, milliyetçilere örgütlenmesini ve mücadeleye devam edebilme ve sonunda başarı kazanma umutlarını kaybetmeden İtilaf Devletleri ordularının karşısında ta Kafkaslara kadar geri çekilme imkânı verecektir. Üçüncüsü, Kemal Paşa hükümetinin otoritesini arttıracak, onun durumunu güçlendirecek, milli hareketin sönmesine imkân vermeyecek ve İngilizlerin avucundaki sultanın kendini Türkiye'nin tek iktidarı olarak göstermesine olanak tanımayacaktır.

Türk milli hareketinin kurtarılması dışında Ermenistan'a düzenlenecek harekât bize şu yararı da sağlayacaktır. Bu şekilde bize karşı savaşa hazırlanan düşmanla tek başımıza savaşmamış olacağız. Ermenistan, İngiliz-Şah orduları gelmeden önce kurtarılmış olacak ki, bu harekâtta dokunmayacağımız Gürcistan ise savaşa karışmaktan kaçınacaktır. Ayrıca Ermenistan'a saldırı, ona karşı savunma yapmaktan çok daha kolay olacak. Öyle ki Taşnakların bize Azerbaycan'ın Bolşeviklerden kurtuluşu şiarı altında saldırısı sırasında Azerbaycan halkının bir kısmı da bizim karşımızda yer alacak; ancak bizim Ermenistan'a onun Taşnaklardan kurtuluşu şiarı altında saldırımız sırasında sadece bütün Azerbaycan halkı değil, Ermenilerin bir kısmı da bizimle beraber olacaktır. Askeri operasyonlar, bizim tarafımızdan hiçbir ek güç gerektirmiyor. Operasyonlar, esas olarak Türk Erzurum kolordusu tarafından yürütülecektir. Bizim gerçekleştireceğimiz saldırılar göstermelik olacak ki, bu-

nun için yeterli gücümüz vardır. Ayrıca Türk hükümeti, bizim komutamız altında savaşmak üzere ordusunu vermeyi ve bazı gerekli komiserler atamayı öneriyor. Bu ordunun Ermeni halkına karşı bazı aşırılıklara başvurabileceğinden korkmamız için bir neden yoktur."

Bu görüş Bolşevik yönetimin tümünü temsil etmiyordu ama Güney Kafkasya'nın sorumluluğunu üzerine almış bulunan Stalin'in görüşünü yansıtmaktaydı. Çünkü Stalin, Çiçerin ve Lenin'e Transkafkasya'dan çektiği 20 Kasım 1920 tarihli telgrafında daha da fazlasını, Gürcistan'ın sovyetleştirilmesi için de Kemalist orduyla işbirliğinin uygun olacağı görüşünü iletmekteydi. Hatta, Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in, İngilizlerin işgal etmesini önlemek için Batum'un, kendilerinin de açık ya da gizli desteğiyle Anadolu tarafından işgal edilmesini birinci Moskova görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey'e teklif ettiği, tarihe not düşülmüştür. Tarihe başka, örneğin "Türk subaylarının Dağıstan'da Bolşeviklere yardım ettiği ve bölgedeki İngiliz nüfuzunun azalması için çalıştığı" gibi notlar da düşülmüştür. Kızıl ordu ile Kemalist ordunun Güney Kafkasya üzerine işbirliği, tam olarak yukarıdaki görüşlere uygun şekilde gerçekleşmeyecek ama kısmen gerçekleşecek ve Aralık 1920'ye gelindiğinde Azerbaycan'da Musavaatçıların, Gürcistan'da, Menşevik milliyetçilerin ve Ermenistan'da Taşnakların egemenliği sona erecektir.

Gürcistan Olayı

Güney Kafkasya'daki siyasi gelişmelerin ortasında belirleyici güç olarak Gürcistan bulunuyordu. Gürcistan Rusya'dan bağımsızlaşma eğilimini öteki Güney Kafkasya milletlerinden farklı olarak Bolşevik Rus devriminden önce ortaya koymuş bulunmaktaydı. Ermenistan ve Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesini sadece Taşnaklar ve Mü-

savatçılar çekiyordu. Gürcistan'da bağımsızlık hareketini yürütenler ise Menşevik aydınlar ve tüccar orta katmanlardan ibaret değildi. Gürcü komünistler de Rusya ile gevşek bir birlik çerçevesinde Gürcistan'ın bağımsızlığını korumaktan yana tavırlıydılar. Bolşevikler ile Gürcü komünistlerinin görüş ayrılığı birliğin şekli konusundaydı. Gürcü Komünistleri Bolşevik de olsa, bir Transkafkasya federasyonuna katılmaya şiddetle karşı çıkıyorlardı. Kısaca Gürcistan, Bolşevik Rusya için, sosyalist dünyanın dikkatini üzerinde topladığı bir problem oluşturmaktaydı. Devrim diğerleri gibi Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımakta tereddüt göstermemişti fakat şimdi bu bağımsız cumhuriyetlerin hangi biçim altında birleşecekleri tartışmasına girilmişti. Gürcü komünistler Transkafkas Federasyonu içinde asla yer almak istemiyorlardı.

Gürcistan 1921 yılına bağımsız bir Menşevik hükümetle girdi. 21 Şubat 1921'de Gürcistan'da işçi ayaklanmaları başladı. Kızıl ordu, Ermeni Sovyetine bağlı güçleri de yanına alarak Gürcistan'a girdi. Tiflis'teki Menşevik hükümeti 27 Mart 1921'de devrildi ve yerine Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Kemalist hareketin Bolşeviklerle dostluğunun gerçek bir dostluk olmadığını, ama aynı zamanda Güney Kafkasya'da ilhakçı emeller de gütmediğini, bölgeyi Bolşeviklere emanet edip esas itibarıyla Batı'daki işine bakmak amacında olduğunu göstermesi bakımından da Gürcistan olayı bir fikir verecektir. Kızılordu'nun Gürcistan'a girip Menşevik hükümeti devirmesine Gürcü komünisti Midivani karşı çıkmış, Lenin de Midivani'yi desteklemişti. Gürcistan'daki işçi ayaklanmasının desteklenmesini bahane ederek müdahaleyi Stalin emretmişti. Kemalistler ise, Gürcistan'da Bolşeviklerin bir an önce hakimiyet kurmasından yanaydılar. Teşkilat-ı Mahsusa bölgedeki faaliyetlerini buna göre şekillendirmişti. Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal'e gönder-

diği 27 Mart 1921 tarihli telgraf Kemalist Gürcistan politikasını göstermekteydi.

Karabekir Paşa'nın görüşüne göre Londra konferansı Menşevik Gürcistan'ın arkasındaydı. Rus ve Gürcü savaşında Türkleri Gürcülerle bağlaşık olarak Ruslara karşı kullanmak istiyordu. Bu Türkiye'yi ateşin içine atmak olurdu. "En azından bizi Gürcülere karşı Rusların yanında yer almaktan caydırmak İngiliz siyasetinin temeliydi. İtilaf'ın Kafkas oyunu çoktan beri açık iken can çekişen Menşevik Gürcü hükümetiyle anlaşılmasını ve hatta Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasını ve Batum'un işgalinin de Millet Meclisince o denli alkışlanmasını, Doğu durumunu ve Rusya'nın hayati çıkarlarını bilenlerimizin az olmasına karşı bizi her taraftan saran İtilaf propagandasının dehşetine bağlıyorum." (...) "Ruslar Kafkasya'ya egemen oldukları sürece onlarla dost, hatta bağlaşık kalmalıyız. Bu da Rusların hayati çıkarlarında gözümüz olmadığını, sözle ve davranışlarımızla onları inandırmakla olur. Çarlık Rusya zamanında fabrika ve demiryolları tümüyle Bakû kaynaklarına göre yapılmış olduğundan Rusya ne şekle girerse girsin Bakû'süz olmaz, Bakû de Butum'suz olmaz. Bu iki önemli limanı birbirine bağlayan demiryolunun korunması için gerekli (...) sınırın kuzeyinden artık Ruslar kuşkulanmamalıdır. Bunun için ilk önce Bakû ve Tiflis ve diğer yerlerdeki temsilcilerimiz karşıdevrim komitelerinin yatağı olmamalıdır."

Güney Kafkasya'nın Bolşevikleşmesi ile birlikte Türk-Sovyet ittifakı gelişecektir. Moskova Antlaşması'nın 15. maddesiyle, Türkiye ve Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında bir antlaşma yapılması kararlaştırılmıştı. 13 Ekim 1921'de Bolşevik Güney Kafkasya hükümetleriyle Kars Antlaşması imzalandı. Bu tarihe, Türk-Ermeni çatışmalarının bitim tarihi olarak bakmak yanlış olmaz.

Nihayetinde, 13 Aralık 1922'de Bakû'de yapılan ilk

Transkafkasya Sovyet Kongresinde, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birleşerek, başkenti Tiflis olan Transkafkasya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyetini ilan ettiler ve bu federasyonla SSCB'ye katıldılar.

Bu bölüm için bir son söz gerekliyse, görece en doğru yaklaşım şudur: Kafkasya'daki Ermeni olayı sadece Kemalist harekete maledilebilecek bir tarihsel mağduriyet olarak tanımlanamaz. Çünkü olayın içine bir işçi devrimi girmiştir. İşçi devrimi bir olayın içine girmişse, "millet" dünyasının dışında olan yeni kavramlar, sınıf kavramları da olayın içine girmiş demektir. Sınıf kavramı olayın içine girince, "Ermeni milleti" veya ulusu gibi tanımlar ve bu tanımlar üzerine temellendirilmiş tarihi tezler geçerliliğini yitirir. Çünkü artık orada Ermenistan'da bir "Ermeni milleti" yoktur, birbirini boğazlayan milliyetçi burjuva Ermenilerle, proleter Bolşevik Ermeniler vardır.

Kafkasya Ermeni olayını "soykırım" kavramı açısından ve Kemalist hareketle ilişkisi yönünden ele aldığımızda milliyetçi Ermeni tarih tezi gerçekten de fanatik milliyetçi burjuva bir tez gibi görünür. Kemalizmin İttihatçı Ermeni siyasetini devralıp sürdürmesiyle değil de, Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği "askeri operasyon"larla ilgilenir. Ermeni milletinin o anki tarihi durumda bütün Çarlık milletleri gibi "kendi kaderini tayin hakkı" tanınmış bir millet olduğunu ve Ermeni burjuvazisi öncülüğünde bağımsız devlet formuna geçtiğini görmezlikten gelerek Kemalist ordunun, karşısında düzenli bir silahlı gücü bulunan bir devlete değil Ermeni "halk"a saldırdığı sonucuna ulaşır.

X. BÖLÜM

FELAKET SİYASETİ TAŞNAKSUTYUN

Osmanlı Ermeni Olayını siyasal bir sorun olarak tartıştığımız halde, siyasal boyutunu aşırı ölçüde ihmal ettiğimizi de bilmemiz gerekir. Olay özünde Osmanlı kapitalizminin 1850'li yıllardan itibaren burjuvalaşma dinamiğini yakalayan "Türk" unsurları ile Osmanlı kapitalizminin diğer güçlü bir unsuru olan Ermeni ticaret burjuvazisi arasındaki çelişkinin, ulaşmış bulunduğu uzlaşmaz aşamada dışarıdan devlet müdahalesiyle çözümünden başka bir şey değildir. Olayın Türk tarafındaki dominant siyasal aktörü olan İttihat ve Terakki hakkında bildiklerimiz tek başına olayı açıklamaya yetmemektedir. Olaya "soykırım" diyor olsak bile gerçeği tam olarak görmek bakımından dönemin siyasi aktörlerini yakından tanımak şarttır. Ermeni olayında en az İttihat ve Terakki partisi kadar belirleyici rol oynamış diğer siyasi aktör, Ermeni Taşnaksutyun partisidir ve bu partiyi tanımadan Ermeni olayı tam olarak anlaşılmış olmaz. Bu kitapçığın değişik bölümlerinde "Milliyetçi Ermeni Tarih Görüşü -ya da kurgusu-" gibi tanımlamalar kullandık. "Milliyetçilik" kavramını bir suçlama, bir ulus bencilliği olarak değil, bir "olgu" olarak kullandığımızı da belirttik. Özellikle 1914-1918 yılları bağlamında "milliyetçilik"ten sözedildiği zaman kimsenin kimseye, gözünün üstünde kaşın var diyemeyeceği, bütün dünyanın kudurgan bir milli-

yetçiliğe sürüklendiği çok özel bir durumu anlattığımız da unutulmamalıdır. Enternasyonalizmin bütün şatolarının yıkıldığı bir dünyada milliyetçiliğin iğvasına kapılmayan, Bolşevik komünistlerden başka tek bir siyasi hareket yoktur. Ermenilerin trajik kaderini hazırlayan milliyetçi Taşnaksutyun partisidir. Milliyetçi burjuva partilerinin öncülük ettikleri kendi halklarını felakete sürüklediklerinin ilk ve tek örneği de Taşnaksutyun değildir. Kaldı ki Taşnaksutyun milliyetçiliği, milliyetçiliğin sosyalist enternasyonalde başka benzerleri de olan sol bir varyantını ifade etmektedir. İşin ilginç olanı, karşısında yer alan İttihat ve Terakki Partisi de zaman zaman aynı sol çizgiye kadar savrulabilmiş, modern bir burjuva partisinden başka bir şey değildi. Hatta bu iki parti birbirleriyle köklü siyasal ittifaklar da gerçekleştirmişlerdi. Biz bu bölümde Ermeni Taşnaksutyun partisinin siyasal serüvenine bakacağız.

Milliyetçi Ermeni önderler ve Ermeni toplumu üzerindeki etkileri daha önceye dayanıyor olsa bile bu milliyetçiliğin etkin bir siyasal parti olarak kendini göstermesi 1890'lardan itibarendir ve bu parti Taşnaksutyundur. Partinin uluslararası politik zemine basarak yükselmek ve tıpkı Balkan Slavlarının gittiği yoldan giderek Ermenilerin bağımsızlığını sağlamaktı.[1] [2]

Bunda şaşılacak ve Ermeni özgürlük mücadelesinin eksi hanesine yazılacak hiçbir şey yoktur. Toprak temelli bütünlüğü yeterince oluşmamış veya varken bozulmuş pek çok milletin uluslaşma sürecinin içinden geçmek zorunda kal-

1. B. A. Boryan, belirtmektedir: c. 2, s. 393. Taşnaksutyun partisinin 1891 yılında yayımladığı manifesto benzeri bir metin kitleleri elde silah Türk iktidarına karşı ayaklanmaya çağırıyordu.

2. Proclamation From The Manifesto Of The Federation Of The Armenian Revolutionaries, Tiflis, 1891'den aktaran: Manuel Hassassian, ARF As A Revolutionary Party (1890-1921), Hai Tad Publication, Jerusalem, s.4 vd.)

dığı bir durumdur bu. Hatta Taşnaksutyun için, zamanımıza doğru bir yüz yıl gelerek, "terörist" bir hareketti demek de mümkün. Çünkü devlet yetkililerine karşı silahlı terör eylemlerine girişmek partinin resmi belgelerindeki yazılı amaçlar arasında yer alıyordu.[3]

Açık adı "Devrimci Ermeni Partisi Taşnaksutyun ARPD" olan partinin programı ve ideolojik konumlanışı Ermeni milletinin tümünü temsil iddiasında olsa bile esas olarak Ermeni ticaret burjuvazisinin ekonomik talepleri temelinde bağımsızlık için savaşan bir partiydi. Ticaret burjuvazisinin çıkarlarına dayanıyor olmakla beraber "bağımsızlık" talebi Ermenilerin entelektüel kesiminden ve orta katman kesimlerinden destek görmesini de sağlıyordu. Partinin 1903 yılına kadar hemen bütün faaliyetleri Osmanlı topraklarındaydı. Ermeni milletini Türklerin boyunduruğundan kurtarmayı kendisi için temel görev olarak belirlemiş olan Taynaksutyun partisi, Osmanlı Ermenilerinin yarısının yaşadığı Doğu Anadolu vilayetlerinde özerklik talep etmekteydi. Bu talebin uzantısının bağımsız Ermeni devleti olduğunu da gizlemiyordu. Partinin perspektifi, Türkiye Ermenistanında bağımsızlığı kazandıktan sonra Rusya Ermenistanını da ilave ederek nihai amaç olarak Birleşik Ermenistan devletine ulaşmaktı. Bu konuda parti içinde tam bir görüş birliği sağlanamadığı için parti belgelerinde vurgu, Türkiye Ermenistanının bağımsızlaştırılmasına yapılmaktaydı. Aksi halde Güney Kafkasya Ermenilerini Rusya'dan koparmak gibi bir siyaset doğardı ki, kaderini uluslararası politik zemine bağlamış bir siyasal parti için son tahlilde bu tam bir intihar anlamına gelirdi.

Taşnaksutyun partisinin 1894 yılında açıkladığı program kimi yönleriyle Marksizmi referans aldığı gibi, liberaliz-

3. Sarkis Atamian, The Armenian Community, Philosophical Library, New York, 1955, s. 105'den aktaran: Manuel Hassassian, s.5)

min, halkçılığın ve küçük burjuva milliyetçiliğinin de izlerini taşıyordu. Türkiye Ermenistanının bağımsızlığını "kurtuluş" düşüncesi haline getiriyor, bu kurtuluş hedefine yararı olabilecek geniş bir uluslararası ittifaklar yelpazesi tanımlıyordu. Ancak ittifaklar somut değildi. Bu da partiyi, duruma göre karar vermek gibi oportünist bir siyasi çizgiyi benimsemeye mahküm eden başlıca faktördü.

1902 yılında bir grup, Taşnaksutyun partisinden ayrılarak "Ermeni Sosyaldemokratlar Birliği" adıyla örgütlendi ve Lenin'in kurmuş bulunduğu RSDİP'sine katıldı. Bir süre sonra bir başka büyük grup partinin sosyalizm amaçlı olmasına itiraz ederek ayrıldı ve bağımsızlık amacının sadece Türkiye'deki Ermeniler için istenmesini ileri sürdü. Bu da partinin ulusal bir platform gibi şekillendiğini gösterir ki, bu özelliğini uzun süre koruyacaktır.

Milliyetçi temelde şiddet kullanmayı seçmesi Taşnaksutyun partisini zayflatmadı, aksine daha da güçlendirdi. 1905 devriminde Çarlığa karşı bireysel şiddet eylemleriyle savaştı. İstanbul'da Osmanlı Bankası baskını ve Abdülhamit'e suikast girişimi gibi ses getiren eylemler gerçekleştirdi. 1907'de Stuttgart Sosyalist Kongresi'ne, partinin faaliyetlerini sıralayan bir rapor sundu ve bu rapor baştan aşağıya, gerçekleştirilmiş siyasi terör eylemleriyle doluydu.

Ayrıca Taşnaksutyun Bakü ve Tiflis'teki Ermeni işçi kesimini de saflarına kazandı. Ama bu onu "işçi partisi"ne dönüştürmemişti. Ermeni milliyetçiliğini bayraklaştırmış bir parti olması nedeniyle Ermeni işçilerle Kafkasya'daki diğer milletlerin işçilerini karşı karşıya getiriyordu. Partinin siyaseti milli ayrıcalık çizgisine oturmuştu, milli sendikalar ve kooperatifler kurmak suretiyle ortak işçi-emekçi cephesini bölüyordu. İşçiler Rus ve Türk burjuvazisine karşı mücadeleye giriştiklerinde Taşnaksutyun'dan destek alabilirken aynı işçiler Ermeni kapitalistlere karşı mücadele ettiğinde Taşnaksutyun onlara düşman muamelesi yapmak-

taydı ve sosyalizm açısından tuhaf olan bu durum bu partiyi üyeliğe alan 2. Enternasyonal'de sorun oluşturmuyordu.

Taşnaksutyun partisinin tarihindeki ilginç sayfalardan biri de İttihat ve Terakki partisi ile gerçekleştirdiği siyasal ittifaktır. Bu ittifakın temelleri İttihat ve Terakki Partisi'nin 27-29 Aralık 1907'de yapılan kongresinde, Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza'nın başkanlık yaptığı oturumlarda atılmıştı. Abdülhamit'e karşı mücadelesinde güvenilir bir halk desteğine sahip olmadığı için İttihat ve Terakki partisinin ittifaklar aramak zorunda kaldığı görüşü yaygındır. Taşnaksutyun ile Doğu'da, Balkanlardaki Ermeni örgütü Makedonsko Odrinska Cemiyeti ile Batıda kurduğu ittifak, bu türdendi.

Biri Ermeni milliyetçisi, diğeri Türk milliyetçisi bu iki parti arasında Abdülhamid'in despotik egemenliğine karşı oluşan ittifak, iki partinin de milliyetçi oluşu nedeniyle bıçak sırtındaydı. 1908 Devriminden hemen sonra çelişkiler su yüzüne çıkmaya başladı. İlk çelişki İTC'nin, Abdülhamit'in öldürülmesine karşı çıkmasıydı. 1909'da Adana olaylarında gerçekleşen Ermeni katliamlarında İttihat ve Terakki Partisi'nin parmağını gösteren işaretler haddinden fazlaydı. İki partiyi birbirinden uzaklaştıran gelişme, 1912 yılında yapılan ünlü Sopalı Seçim'de İTC'nin sözünde durmaması ile devam etti. Onbinlerce Ermeni'nin hayatını kaybettiği, mallarına Türkler ve Kürtler tarafından elkonulduğu 1894-95 Sason ve Urfa Olaylarından doğan Ermeni zararlarının telafi edilmeyişi, Ermenilere vaadedilmiş siyasi, idari ve hukuki reformlardan vazgeçilmesi araya buzlar girmesine neden oldu. Ancak Taşnaksutyun ittifakı bitirmedi. Çünkü her şeye rağmen Ermeni halkın durumunda görece iyileşmeler olmuştu. Ermeni yığınların Taşnaksutyun partisine güveni artıyordu. 1909 Mayıs ve Ağustos ayları arasında 158 kanun meclisten, bu iki partininin ittifakı sayesinde geçebilmişti. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1908'de gerçekleştirdiği ilk demokratik burjuva hamleye Taşnaksutyun partisi destek verdi fakat bunun Türk milli sermayesinin iktidar yükseli-

şinin ilk adımı olduğunu yeterince değerlendiremedi. Oysa Türk sermayesinin milliyetçi bir temelde gerçekleşen siyasi yükselişi üç beş yıl gibi kısa bir zaman içinde mızrağın sivri ucunu Ermeni ticaret burjuvazisine çevirecekti. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, özellikle Osmanlı'nın savaşa ve Rusya ile savaşa girmesinden sonra Taşnaksutyun siyasi açıdan ağır bir ikilemle yüzyüze geliyordu.

Savaştan önce ortaya iki emperyalist blok çıkmıştı. Birincisi İngiltere, Fransa, Rusya idi. İkinci emperyalist blok Almanya, Avusturya-Macaristan'dı. Avrupalı büyük güçlerin kendi aralarında bir savaştı ufukta görünen ama emperyalist blokların klasik yayılma çizgileri ve paylaşım hesapları açısından bakıldığında bunun Ortadoğu'ya hükmetme savaşı olacağı ve Osmanlı'yı hedef alacağı besbelliydi. Bu amaç Ermeni meselesini ve bu bağlamda Doğu Anadolu'yu ve Güney Batı Kafkasya cephesini öne çıkarıyordu. Hal bu olunca ister istemez Taşnaksutyun partisinin bu savaşta alacağı tutum kritikti.

Bu yol ayrımında Taşnaksutyun partisinin önderleri Çarlık Rusyası ile ilişkilerini geliştirdiler ve derinleştirdiler. Rus Çarı ile anlaştılar. Güney Batı Kafkasya'da, Kars-Ardahan-Batum gibi Rus vilayetlerinde ve Doğu Anadolu'daki Osmanlı vilayetlerinde, duruma göre gerilla savaşı, Rusya'nın Osmanlı topraklarını işgale başlamasıyla Rus ordusu içinde "gönüllü komiteleri" şeklinde düzenli savaşa başladılar. Örneğin, 1915 Şubatı'nda Tiflis'te toplanan Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askeri kanadından bir temsilci, "Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkartmak için hazır hale getirmek amacıyla hazırlık gideri olarak 242.900 ruble verdi" demiştir."[4] Bu kanıt elbette Ermenilerin silahlandırdıkları gücün kapasitesi

4. B. A. Boryan, age, c.1, s.360)

hakkında yeterli bir fikir vermez. Rus yardımının bundan ibaret olmadığını biliyoruz. İstanbul'daki Alman büyükelçisi Wangenheim'ın hükümetine raporunda bu yardımı 4 milyon Mark civarında gösterdiğine değinmiştik. Ayrıca Osmanlı Doğu vilayetlerindeki Ermeni silahlanma ve örgütlenme faaliyetleri, Alman konsolosları ve bölgenin tamamına yayılmış Alman istihbarat ajanları tarafından İttihat ve Terakki partisine ve Alman devletine rapor edilmekteydi. Bu gelişmeler İttihatçıları, Taşnaksutyun ile pazarlığa zorlamaktaydı....

Ermeni soykırım tezi, Tehcirin bir savaş önlemi olmadığını kanıtlamak için Doğu Anadolu illerindeki silahlı Ermeni örgütlenmesinin olmadığını veya ihmal edilebilecek kadar önemsiz düzeyde olduğunu tartışmak ister. O zaman, Rusya'dan yardım aldık, destek gördük, Osmanlıya karşı örgütlendik ve silahlandık diyen Ermeniler, ayrıca aynı zamanda Rusya'dan büyük yardım gördüler, örgütlendiler ve silahlandılar diyen Almanlar da yalan söylemiş olmaktadırlar. Konuyu herkesten ve hepimizden iyi bilmesi gereken, Ermeni Taşnak Partisi'nin kurucusu ve Ermenistan'ın ilk başbakanı Ovanes Kaçaznuni bu tartışmaya şöyle katılmıştı: "Türkiye savaşa henüz katılmamıştı. 1914 Sonbaharında Güney Kafkasya'da gönüllü Ermeni birlikleri kuruluyordu. Taşnaksutyun Erzurum'da yaz ortası gerçekleştirdiği ve Teşkilatı Mahsusa liderlerinden Bahattin Şakir'in de katıldığı kongresinde Rusya Ermenilerinin yaklaşan savaştaki muhtemel tavrına karışmayacağını karar altına aldığı halde birliklerin oluşmasında ve Türkiye'ye karşı başlattıkları eylemlerde görev aldı. Ciddi sonuçlar yaratacağı baştan belli bu tutuma partinin yönetim çoğunluğu karşıydı. Çarlık hükümetinin Türkiye'den koparacağı Ermenistan, Birinci Dünya Savası'ndan zaferle çıkan İngiltere'nin, Türkiye ile yakınlık kuran Azerbaycan'ı ve Almanya ile yakın ilişkiler kuran Gürcistan'ı cezalandıracağı düşüncesiyle, Azerbay-

can ve Gürcistan'a yönelik saldırılarının destekleneceğini zannetmiştir.[5]

Taşnaksutyuncu Ermenilerin Doğu Anadolu vilayetlerindeki gerilla veya komite tarzı örgütlenmesi, Rusya'ya karşı savaşta cephe gerisi bir risk oluşturacak düzeyde olmasa bile İttihat ve Terakki Partisini endişelendirdiği açıktır. Talat Paşa'nın, Taşnaksutyun partisini Osmanlı Devletine karşı Rusya'nın yanında yer alma politikasından vazgeçirmeye, bunun için uzlaşma yolları bulmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Kanıt şudur: "Talat Bey, Ermeni Meselesi'nin çözülmesi konusunda Türklere yardım etmesini isteyerek Ermeni vekilleri makamına çağırdı. Bu bakan, meselenin çözülmesinin en iyi yolunun doğrudan Türklerle Ermeniler arasında yapılacak görüşmeler olduğunu düşünüyor. Talat, Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'yla görüşmeleri kesmesi için Paris'ten geri çağrılmasını öneriyor."[6]

Taşnaksutyun'un siyasi kanadı ile askeri kanadı arasında büyük açı farkı bulunduğuna, Kaçaznuni'nin yukarıda örneğini verdiğimiz sözleri işaret ediyordu. Bahattin Şakir'in katıldığını bildiğimiz Erzurum Kongresi'nde verilen siyasi sözü başka bir kaynak şöyle doğruluyor: "1914 Haziran'ında Erzurum'da Taşnaksutyun kongresi toplandı. Bu kongre iki hafta sürdü, genel dünya durumu gözden geçirildi. Bu kongrede muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı uygulanacak politika görüşüldü. Taşnaksutyun İttihat ve Terakkiye karşı şiddetle mücadele etme kararı verdi. Fransa, Amerika ve Rusya'da bulunan Ermeni toplulukları da çıkacak bir savaşta itilaf devletlerinin saflarında yer almak

5. Kamil Agacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, 2001, Cilt 7, sayı 1, s. 325.

6. Sbornik Diplomatiçeskih Dokumentov. Reformı V Armenii, s.79 vd

ve savaşın sonunda kendi paylarını istemek için hazırlıklara başladılar."[7]

İki kaynak arasında şu fark var: Kaçaznuni Kongre'nin İttihat ve Terakki ile uzlaşma kararı almasına rağmen Parti yönetiminin veya askeri kanat yöneticilerinin Osmanlıya karşı savaşı başlattıklarını, ikinci kaynak ise Kongrenin Osmanlı'ya karşı savaş kararı aldığını söylemektedir. Her ikisi de doğru olabilir. Çünkü başka kaynaklarda Erzurum kongresi savaş kararı almış olsa bile Taşnaksutyun'un iki ay sonra tersini söylediğine rastlamaktayız: "(Silahlı) Komitelerin Birinci Dünya Savaşında faaliyete geçmesinden kuşkulanan Osmanlı Hükümeti savaş öncesinde, 1914 Ağustosunda Erzurum'da Taşnak yöneticileriyle bir toplantı yapmıştır. Taşnaklar bu toplantıda Osmanlıların savaşa girmesi halinde sadık vatandaşlar olarak Osmanlı orduları safında görevlerini yerine getirecekleri vaadinde bulunmuşlardır. Bu vaatlerini tutmamışlardır, zira bu toplantıdan önce Haziran ayında yine Erzurum'da düzenlenen Taşnak Kongresinde Osmanlı Devletine karşı mücadelenin sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.[8]

İttihat ve Terakki'nin Taşnaksutyun ile ittifak arayışına komünist Ermenistan'ın parlak isimlerinden Karinyan da dikkat çekmiş, "Savaşın başlamasından önce Türk hükümeti ve Türkiye'deki hükümet partisi İttihat ve Terakki'nin önemli temsilcileri birçok kez Türk Ermenilerine başvurarak gönüllü birlikleri örgütleyenleri, özellikle de bu harekette yer alan Türk parlamentosunun üyeleri Vramtsan ve Gagerin Pastırmacıyan'ı (Armen Karo) etkilemeleri için ricada bulundular ve halkın haklarını koruyacaklarına dair söz verdiler. Ancak ne Türk hükümetinin ricaları, ne de

7. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,* s.79 (Belge Yayınları, İstanbul- 1987).

8. *Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-i İhtilâliyesi*, İstanbul 1917, s. 144-146.)

bizzat Türkiye Ermenilerinin ısrarlı talepleri genel eğilimi değiştiremedi." diye yazmıştır.[9]

1915 Tehcirinin "abartılmış bir savaş önlemi", ama bir savaş önlemi olarak gündeme geldiğini göstermesi bakımından Boryan'ın "Rusya'nın Kafkasya Valisi Vorotsov-Daşkov Ermenilerin kendilerine verilen görevi yerine getirmekle yükümlü olduklarını ve uygun bir anda Rusya'nın işgalini sağlamak amacıyla Türkiye'de ayaklanma başlatmaları gerektiğini" yazmasının da bir önemi olmalıdır.[10]

Türkiye'deki bu yıllar, Avrupa'da vatanseverliğin sosyalistlerin safında büyük bir felakete dönüştüğü yıllardır. Taşnaksutyun partisi de yükselen bu akımın etkisi altındadır. Gelen savaşta sosyalistler kendi vatanları için savaşmalıdırlar! Taşnaksutyun Ermenilerin bağımsızlığı için savaşan bir parti fakat biri Rusya ve biri de Osmanlı olmak üzere Ermenilerin iki vatanı bulunuyor. Hangi Ermeni hangi vatanını savunmak için savaşacak? Taşnaksutyun için gerçekten de zor bir durum ve bu ikilem Ermeni önderleri bölüyor. Taşnaksutyun eliti Ermenilerin iki vatanını, ama Rusya himayesinde birleştirerek bağımsızlaştırma stratejisini doğru buluyor. Tarih bu çözümlemeyi doğrulamıyor. Türkiye'de bir çok Ermeni önder bunu farkediyor, Osmanlı Devletinin savunulmasını "vatan savunması" olarak görüyor. Ermeni Katolikosu, Rusya'nın Kafkasya valisine (Vorotsov-Daşkov) "Ermeni halkının bütün acılarını bastırarak yüce imparatorluğa karşı kutsal görevlerini yerine getirmeye hazır olduğunu"[11] yazıyor.... Bu görüşe doğal halk önderi konumundaki bir çok Ermeni katıldığını açıklıyor. Burada milliyetçi Ermeni tarih görüşüne sadece, Rusya Ermenileri örgütlendiler ve Osmanlıya karşı silahlandılar ve Rus

9. A. Karinyan, age, Bolşevik Zakavkazya, No. 9-10, 1928, s. 59)
10. B. A. Boryan, age, c.1, s.352.
11. Leo, Antsiyalits, Tiflis, 1925, s. 282'den aktaran: B. A. Boryan, age, c.1, s.349.)

savaş planındaki yerlerini aldılar, ama Osmanlı Ermenileri bunu yapmadı veya yapamadı savunması kalıyor. Ama bunu da Osmanlı Meclisinde Van mebusu olan Papazyan, yayınladığı bildiriyle yalanlıyor: "(Papazyan) Kafkasya'da gönüllü Ermeni alaylarının hazır bulundurulmasını, bunların Rus ordularının öncüleri olarak Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki kilit noktaları ele geçirmelerini ve Anadolu topraklarında ilerleyecek Ermeni alayları ile hemen birleşilmesini" istemiştir.[12] Papazyan'ın "Anadolu'daki Ermeni Alayları" dediği Osmanlı ve müttefiki Alman devleti için bir "olgu", milliyetçi Ermeni tarih çözümlemesine göre Türklerin uydurduğu bir "hayal"dir. Hangisi doğrudur?

Taşnaksutyun partisinin kolay karar vereceği bir tarihi pozisyonda bulunmadığı, tıpkı İttihat ve Terakki partisi gibi, savaşan emperyalist bloklardan birinin yedeğine takılmaya mecbur kaldığı da unutulmamalıdır. Taşnaksutyun, Ermenilerin istikbalini İtilaf devletlerinin zaferinde görmüş, kararını bu yönde vermiştir. Bu karar doğruydu ya da yanlıştı şeklinde tartışılamaz. Çünkü Taşnaksutyun esas itibarıyla Rusya Ermenistan'ı kökenli bir siyasi hareketti ve radikal Birleşik Ermenistan politikasına radikal desteği, Çarlık Rusyasından alıyordu.

Fakat savaş, savaşı kimin kazandığına ertelemeden Ermeni ticaret burjuvazisinin kaybedeceğini göstermeye başladı. Taşnaksutyun'un amacı savaşı itilaf devletleri kazandığında gerçekleşebilecekti. Oysa buna karşılık İttihat ve Terakki'nin hesabı Rusya'nın Osmanlıya savaş ilan ettiği andan itibaren, Alman savaş planı çerçevesinde gerçekleşmeye çoktan başlamıştı. Türkiye savaşa girdiğini açıklayınca Taşnakların yönettiği Ermeni Milli Bürosu Çar'a başvurdu ve Rusya'nın hizmetinde olduğunu duyurdu. 1908 devriminin gerçekleştirdiği değişiklikten sonra Ermenilere de Os-

12 URAS, Esat-; a.g.e., s. 596-600)

manlı ordusunda görev veriliyordu. Seferberlik başlatılınca Ermeniler de askere alındılar.

Bu noktadan sonra Taşnaksutyun faaliyetlerini Kafkasya'ya ve Avrupa'ya kaydıracaktır. Osmanlı Ermenileri üzerinde ciddiye alınacak bir siyasi etkisi kalmayacaktır. Osmanlı ordusunda görevli Ermeni askerlerin tıpkı Türk askerleri gibi "vatan savunması" için savaştıklarını bizzat Enver Paşa'nın kendisi, Sarıkamış'tan İstanbul'a gönderdiği bir raporda belirtmişti. Kategorik olarak Osmanlı ordusuna karşı savaşan Ermenilerin tümünü Rus ordusunun askerleri olarak değerlendirmek gerekir. Silahlı Ermeni grupların varlığından söz edilecekse bunlar tehcir başladıktan sonra Osmanlı ordusundan firar eden fakat Türklere karşı düzenli bir gerilla savaşı başlatacak düzeye hiçbir zaman gelememiş "firari"lerden bahsedebiliriz. Bu noktada tehcirin savaş gerekçesiyle alınmış bir önlem olarak savunulmasının, somut bir Ermeni tehdidine değil, Rus işgali genişledikçe olabilecek muhtemel sakıncaların "yakın tehlike" sayılmasına dayandığı anlaşılmaktadır.

Taşnaksutyun Partisi'nin durumu ve politikası Bolşevik Ekim Devrimi ile birlikte kökten değişikliğe uğramıştır. Şubat Devrimi ile Ekim Devrimi arasında Birleşik Burjuva Rusya demek olan "Demokratik Rusya"yı savundular ve kendilerini birliğin bir unsuru olarak algıladılar ama Bolşeviklerin Sovyet iktidarını kurmasıyla birlikte "ayrılıkçı" oldular. Sosyalist Enternasyonalin üyesi olan bir partinin sosyalizme karşı çıkmasında şaşılacak bir şey yoktu, çünkü bu parti sekter bir burjuva milletçisiydi. İki Rus devrimi arasında Kafkasya'da milliyetçi burjuva siyasi hareketler Ermenistan (Taşnaklar), Gürcistan (Menşevik) ve Azerbaycan'da (Müsavaatçılar) güçlenmişlerdi. Bolşevik Rusya'ya karşı Taşnak-Menşevik-Müsavaat blokunu oluşturdular ve Güney Kafkasya Cumhuriyetini kurdular. Ancak bu devlet bağımsızlığını ve egemenliğini ilan etmemiş bir devletti.

Çünkü her üç milletin burjuva siyasi akımına hakim olan görüş, Bolşevik Rusya'nın kısa ömürlü olacağı, "Demokratik Rusya"nın, İngilizlerin de bölgeye intikali ile birlikte geri geleceği yönündeydi. Beklenti gerçekleşmeyince bu üçlü milliyetçi burjuva blok bir bildirge ile Rusya'dan ayrıldığını duyurdu. Bu üç millet böylece kaderini emperyalist Avrupa devletlerine bağladılar. Gürcü Menşevikler Alman ordusunu yardıma çağırdılar. Azeri Müsavaatçılar kurtuluşu Osmanlı'da aradılar. Ermeni Taşnakların umudu ise İtilaf devletleri, özellikle İran'da bulunan İngiliz Ordusu'nun Güney Kafkasya'yı işgal ederek Birleşik Büyük Ermenistan'ı kurmasındaydı. Alman Türk bloku çöktükten İngilizler bütün Kafkasardı'nı işgal ettikten sonra bu üç partinin hükümetleri İngilizlerin emrine girdiler.

İngilizler Kafkasya'ya, Azeri, Ermeni ve Gürcülerin Bolşevik Rusya'dan bağımsızlığını sağlamak için değil, Rusya'daki iç savaşta, Bolşeviklere karşı savaşan Denikin ordularını desteklemek için gelmişlerdi. Hiçbiri İngilizlerin birinci meselesi olmayı başaramadı. Bunun üzerine Taşnaksutyun Ermenistanın bağımsızlığını ABD mandası altına alması için Başkan Wilson'a başvurdular. Wilson'un Ermenilere Kafkasya'dan Klikya'ya, Trabzon'u da içine alan bir genişlikte, "Ermenisiz Ermenistan"ı da kapsayan büyük bir vatan çizdi. Bu günün realitesine ters, saçmaydı. ABD senatosu Wilson'un Ermeni planını, "bu Avrupa meselesidir" diyerek reddetti. Hayali havada kalan Taşnaksutyun bütün savaş gücünü İngilizlere ve Denikin'e sundu. Bu sırada Anadolu'da Kemalist hareket yükselmişti ve Taşnaklar için tehdit oluşturmaktaydı. 1920 sonbaharında Taşnaklar Ermeni-Türk savaşı çıkardılar. Savaştılar ve yenildiler. Bu yenilgi Taşnakların hâlâ soykırım dedikleri yenilgidir. Buna Sovyet kaynakları "Kemalistlerin Ermenilere uyguladığı soykırım"dır demek yerine, emperyalizm işbirlikçisi olan Taşnakların kışkırttığı Kafkasya iç savaşı demeyi tercih et-

miştir. Bu Kafkas milletlerinin birbirleriyle yaptıkları yıpratıcı savaşlarda, yine Sovyet belgelerine göre, bölge nüfusunun üçte biri yokolmuş, bazı yerleşimler haritadan büsbütün silinmiştir. Bu gelişme Ermenilerde yüzde 90 oy verdikleri Taşnaksutyundan kopuşu ve Bolşevikleşmeyi başlatır. 1920 Mayısında işçi ve asker Ermeniler Taşnak egemerliğine karşı ayaklanacak ve 1 Aralık 1920'de Ermenistan'da Sovyet iktidarını kuracaklardır. 1921 Şubatında Taşnakların umutsuz bir karşı ayaklanma denemesi olacak ve bu da Taşnaksutyun'un son yenilgisi yerine geçecekti.

EK

Alman Parlamentosunun Ermeni Soykırımıyla İlgili Kararı

Almanya Federal Parlamentosu'nda, '1915 yılında Ermenilere uygulanan sürgün ve katliamların hatırlanması ve anılması - Almanya Türklerle Ermenilerin barışmasına katkıda bulunmalıdır' başlıklı kararı şöyledir:

SPD (Sosyal Demokrat Parti), CDU/CSU (Hıristiyan Demokrat Birlik ve Hıristiyan Sosyal Birlik Partileri), Bündnis 90/Die Grünen (Birlik 90/Yeşiller) ve FDP (Hür Demokrat Parti) gruplarının Önergesi

"Almanya Federal Meclisi, Ermeni halkının Birinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde hedef olduğu şiddet, katliam ve sürgünün anısı önünde eğilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Jön Türk Hükümeti'nin, Anadolu'da Ermenilerin neredeyse tamamen katledilmesine yol açan girişimlerinden üzüntü duymaktadır. Federal Meclis, Ermenilerin organize bir şekilde sürgün edilmeleri ve katledilmeleriyle ilgili kapsamlı bilgilere rağmen bu korkunç olayları durdurmaya teşebbüs dahi etmemiş olan Alman İmparatorluğu'nun oynadığı yüz kızartıcı rolden de üzüntü duymaktadır.

Federal Meclis bu olayları anarak, zor koşullarda ve dönemin hükümetine direnerek Ermeni kadınlarının, erkeklerinin ve çocuklarının kurtarılması için sözle ve eylemleriyle çaba sarfeden tüm Almanların ve Türklerin önünde saygıyla eğilmektedir.

Özellikle, kararlılıkla ve etkili bir şekilde Ermeni halkının kurtulması için mücadele eden Dr. Johannes Lepsius'un anısı canlı tutulmalı ve Ermeni, Alman ve Türk halkları arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi amacıyla geliştirilerek korunmalıdır.

Almanya Federal Meclisi kendi uzun deneyimlerine dayanarak, kendi geçmişinin karanlık yönleriyle yüzleşmenin her millet için ne kadar zor olduğunun bilincindedir. Ancak aynı zamanda, geçmişin dürüstçe ele alınması gerektiği ve bunun barışma için en önemli temel olduğu inancını da taşımaktadır. Bu özellikle Avrupa'nın, her milletin tarihinin karanlık yönlerinin açık bir şekilde ele alındığı anımsama kültürü çerçevesinde geçerlidir.

Federal Meclis bu bağlamda, Osmanlı döneminde meydana gelen olayların Türkiye'de günümüzde kapsamlı bir biçimde tartışılmasının halen mümkün olmamasını ve Türk tarihinin bu bölümüyle ilgilenmek isteyen bilim adamlarının ve yazarlarının ceza takibatına uğramalarını veya kamuoyunda karalanmalarını üzüntüyle karşılamaktadır. Ancak Federal Meclis aynı zamanda Türkiye'nin, Avrupa'nın daha önce sözü edilen anımsama kültürü anlamında bu konuyla daha fazla ilgilenmeye başladığı yönünde olumlu işaretler görmektedir. Bunun bazı örnekleri şunlardır:

- Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk defa Ermeni asıllı Türk vatandaşlarını Ermenilere karşı işlenen suçlar ve Türk-Ermeni ilişkileri hakkında görüşmelerde bulunmak için davet etmiştir.
- Viyana'da Türk-Ermeni Kadınlar Diyaloğu gerçekleşmiştir.
- Türk ve Ermeni tarihçiler arasında ilk temaslarla belgeler konusunda karşılıklı bir değiş tokuş başlatılmıştır.
- Başbakan Erdoğan Ermeni Patriği Mesrob ile birlikte İstanbul'da Türkiye'nin ilk Ermeni müzesinin açılışını yapmış, Türk ve Ermeni tarihçilerinden oluşan ikili bir komisyonun kurulmasını kamuoyunda önermiştir.

Ancak bu bağlamda, 25-27 Mayıs 2005 tarihlerinde uluslararası düzeyde saygın Türk bilim adamlarının katılımıyla İstanbul'da düzenlenmesi öngörülen Ermeni Konferansı'nın Türk Adalet Bakanı tarafından engellenmesi ve bu bilim adamlarının Türk Hükümeti'nin görüşüne ters düşen fikirlerinin "Türk milletinin arkadan hançerlenmesi" anlamına geldiği şeklinde karalanması Almanya Federal Meclis'inde derin bir endişe uyandırmıştır. Başbakan Er-

doğan'ın ortak bir Türk-Ermeni tarihçi komisyonunun kurulması yönündeki önerisi sadece özgür ve herkese açık bir tartışma temelinde uygulanması durumunda başarılı olabilir.

Ermeni halkına karşı işlenen suçların yok sayılmasında katkısı bulunan Almanya da, kendi sorumluluğuyla yüzleşmek durumundadır. Bunun için, geçmişin açtığı uçurumları aşarak barışma ve anlaşmanın yollarını aramaları konusunda Türklerle Ermenileri desteklemek de bu sorumlulukların bir parçasıdır.

Almanya'nın iki büyük kilise örgütü Türkiye'den gelen Ermenilerin entegrasyonu için uzun süredir çaba sarfetmektedir. Burada oluşan Ermeni cemaatleri buluşma ve anma imkânları sunmaktadır. Özellikle Almanya'da Türkiye'den gelen çok sayıda Müslüman Türk'ün yaşaması nedeniyle geçmişi gözönünde bulundurmak ve böylece barışmaya katkıda bulunmak önemli bir görevdir.

Bu tarihi olayları sorgulamak, şimdiki zaman için de doğrudan önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin normalleşmesi günümüzde bütün bölgenin geleceği açısından çok önemlidir. Her iki tarafın AGİT ilkeleri anlamında güven oluşturucu önlemler alması acil bir gerekliliktir. Örneğin, Türkiye sınırını açarak Ermenistan'ın tecrit durumunu sona erdirebilir ve diplomatik ilişkilerin başlatılmasına katkıda bulunabilir.

Almanya, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde oynadığı tarihi rol nedeniyle günümüzde Avrupa Birliği'nin komşuluk girişimleri çerçevesinde özel bir sorumluluğa sahiptir. Hedef, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin ve iyileşmesinin mümkün kılınmasına ve böylece Kafkasların istikrara kavuşmasına katkıda bulunmak olmalıdır.

Federal Eyaletler anma girişimlerine önemli bir katkı sağlayabilirler. Ermenilere uygulanan sürgün ve katliamların ele alınmasının, 20. yüzyılda etnik sorunların tarihinin ele alınmasının bir parçası olarak Almanya'da gerçekleştirilmesi eğitim politikalarının görevidir.

Almanya Federal Meclisi Federal Hükümeti

- Konuyu ele alarak, barışmayla ve tarihi suçun affedilmesiy-

le Türklerle Ermeniler arasında bir telafinin sağlanmasına katkıda bulunmaya,

- Türkiye'de parlamentonun, hükümetin ve toplumun geçmişte ve günümüzde Ermeni halkına yönelik olarak oynadığı rolünü kayıtsız şartsız sorgulaması için girişimde bulunmaya,
- Türk ve Ermeni bilim adamlarının yanısıra uluslararası uzmanların da yer aldığı bir tarihçi komisyonunun oluşturulması için girişimde bulunmaya,
- Kamuoyunun sadece bu konudaki Osmanlı İmparatorluğu'nun belgelerine değil, aynı zamanda Alman Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinden Almanya'nın Türkiye'ye verdiği belgelerin fotokopilerine de ulaşabilmesini sağlamaya,
- İstanbul'da planlanan ve devlet baskısı üzerine ertelenen konferansın fiilen gerçekleşmesi için girişimde bulunmaya,
- Türkiye'de, özellikle Ermenilerin akibeti konusunda da olmak üzere, fikir özgürlüğünün teminat altına alınması için girişimde bulunmaya,
- Türkiye ile Ermenistan'ın devletlerarası ilişkilerini normalleştirmeleri konusunda yardımcı olmaya çağırmaktadır.

Berlin, 15 Haziran 2005

-Franz Müntefering ve Parti Grubu

-Dr. Angela Merkel, Michael Glos ve Parti Grubu

-Katrin Göring-Eckardt, Krista Sager ve Parti Grubu

-Dr. Wolfgang Gerhardt ve Parti Grubu

Karar Gerekçesi

90 yıl önce, 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunu yöneten Jön Türk hareketinin emri üzerine İstanbul'un siyasi ve kültürel Ermeni eliti tutuklanarak ülkenin iç kesimlerine sürülmüş ve büyük çoğunluğu katledilmiştir. Bu tarih dünyanın her yerindeki Ermeniler için Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan Ermenilere uygulanan ve 19. yüzyılın sonlarında başlayarak Birinci Dünya Savaşı sırasında artarak devam eden sürgün ve katliamları anma günü olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı ordusunda silah altına alınan Ermeni askerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle çalışma taburlarında

toplanılarak çoğunlukla katledilmişlerdir. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar 1915 ilkbaharından itibaren Suriye çöllerinde ölüme gönderildiler. Sürülenlerden yolda henüz katledilmeyen veya ölmeyenler en geç Deir es Zor bölgesindeki çölde bulunan insanlık dışı kamplarda aynı kaderi paylaştılar. Katliamlar, bu amaç için oluşturulan özel birimlerce de gerçekleştirildi. Bu uygulamaya karşı gelen üstdüzey Türk devlet memurlarına ve Osmanlı parlamentosundan gelen eleştiriler Jön Türk rejimi tarafından şiddetle bastırılıyordu. Hıristiyan Ermenilerin sürüldüğü birçok bölgeye Kürtler ve Balkan savaşlarının Müslüman mültecileri yerleştirildi. Aynı zamanda, başta Arami/Süryani ve Keldani Hıristiyanlar olmak üzere, başka Hıristiyan halk grupları ve bazı Müslümanlar da sürgün ve katliamlara maruz kaldılar.

Sürgün ve kitlesel katliamlarda tarafsız hesaplamalara göre 1 milyondan fazla Ermeni hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda tarafsız tarihçi, parlamento ve uluslararası kuruluş Emenilerin sürgün edilmesini ve katledilmesini soykırım olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yasal halefi olan Türkiye Cumhuriyeti olgulara rağmen bu olayların planlı bir şekilde düzenlendiğini ya da sürgünler esnasında meydana gelen kitlesel ölümlerin ve katliamların Osmanlı hükümeti tarafından amaçlandığını günümüze kadar reddetmektedir. Çok sayıda Ermeninin hem 1878 yılında hem 1914/15 yıllarında Rusya'nın yanında Türkiye'ye karşı mücadele etmiş olması ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşında da Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet edebilecekleri tehlikesi, Ermenilere karşı uygulandığı kabul edilen sertliğe gerekçe olarak gösterilmektedir. Türkiye'nin diğer mazeretleri, Türk tarafınca uygulanan sürgüne karşı silahla direnirken Ermenilerin Türklere şiddet uygulamış olmalarına dayanmaktadır. 80'li yıllara kadar Ermenilerin Türklere karşı işledikleri terörist saldırılarda Türk pozisyonun haklı olduğunun bir gerekçesi olarak gösterilmektedir.

Katliamların ve sürgünün boyutları Türkiye'de halen genel olarak küçümsenmekte ve inkâr edilmektedir. Türkiye'nin bu tutumu bir değerler topluluğu olan Avrupa Birliği'nin belirleyici barışma fikriyle çelişmektedir. Türkiye'de tarihçiler Emenilere uygulanan sürgün ve katliamların tarihini araştırmakta günü-

müzde halen özgür değildirler ve cezaî müeyyidelerin hafifletilmiş olmasına rağmen büyük baskı altındadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun baş müttefiki olan Alman İmparatorluğu da büyük ölçüde bu olayların içersindeydi. Alman İmparatorluğu'nun gerek siyasi, gerek askeri yönetimi Ermenilere uygulanan takibat ve katliamlar konusunda başından beri bilgi sahibiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan Alman büyükelçilerinin ve konsoloslarının raporlarına dayanan Alman Dışişleri Bakanlığı dosyaları katliamların ve sürgünlerin planlı bir şekilde düzenlendiğini belgelemektedir. Aralarında Philipp Scheidemann, Karl Liebknecht veya Matthias Erzberger gibi siyasetçilerin, gerek Protestan gerekse Katolik kilisesinin tanınmış şahsiyetlerineden Adolf von Harnack ve Loreny Werthmann da bulunduğu Alman bilim, siyaset ve kilise çevrelerinden çok sayıda şahsiyetin acil başvurularına rağmen Alman İmparatorluğu Osmanlı müttefiğine etkili bir şekilde baskı uygulamaktan kaçınmıştır.

Protestan din bilimcisi Dr. Johannes Lepsius 5 Ekim 1915 tarihinde 1915 Temmuz/Ağustos aylarında İstanbul'da yürüttüğü araştırmaların sonuçlarını Alman parlamentosuna sunduğunda, Ermeni konusu İmparatorluk hükümeti tarafından tümüyle sansür altına alındı. Aynı şekilde Alman askeri sansürü de 1916 yılında Johannes Lepsius'un "Türkiye'de Emeni Halkının Durumu" başlıklı raporunu yasaklayıp toplatmıştır. Lepsius'un Alman parlamentosunun milletvekillerine doğrudan gönderdiği bu dokümantasyon resmi makamlar tarafından durdurulmuş ve ancak 1919 yılında savaşın bitiminden sonra teslim edilmiştir.

Alman İmparatorluğunun bu neredeyse unutulmuş bastırma politikası, tarihin bu bölümünün Almanya'da da halen yeterince ele alınmadığının bir göstergesidir.